

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА
ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
БАТЫРАЛЫ СЫДЫКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-ӨЗБЕК ЭЛ
АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Кол жазма укугунда:

КАШКАРИЕВА МИРГУЛ АБИБИЛЛАЕВНА

**КЫРГЫЗ ТИЛИН КОЛЛЕДЖДЕРДЕ КОММУНИКАТИВДИК
КОМПЕТЕНТУҮЛҮККӨ НЕГИЗДЕП ОКУТУУНУН
ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ**

**13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы
менен методикасы
(кыргыз тили)**

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган

диссертация

Илимий жетекчи:

**педагогика илимдеринин доктору,
профессор Чыманов Жеңишбек Арыпович**

Ош-2024

МАЗМУНУ

Киришүү.....	4
I БАП. КЫРГЫЗ ТИЛИН КОЛЛЕДЖДЕРДЕ КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДЕП ОКУТУУНУН ЖАЛПЫ ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ	
1.1. Коммуникациянын лингвистикада изилдениши.....	10
1.2. Коммуникациянын психологияда изилдениши	37
1.3. Баарлашуунун педагогикалык жактан иштелиши	45
1-бап боюнча корутунду.....	58
II БАП. КЫРГЫЗ ТИЛИН КОЛЛЕДЖДЕРДЕ КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДЕП ОКУТУУ БОЮНЧА ИЗИЛДӨӨНҮН МАТЕРИАЛДАРЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ	
2.1. Изилдөөнүн материалдары жана методдору.....	60
2.2. Педагогикалык эксперименттик иштердин жүрүшү жана жыйынтыктары	70
2-бап боюнча корутунду.....	92
III БАП. КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНЦИЯГА НЕГИЗДЕП ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ	
3.1. Кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутуунун педагогикалык маселелери.....	94
3.2. Кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутуунун психологиялык маселелери.....	109
3.3. Колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун интерактивдүү методдору.....	122
3-бап боюнча корутунду.....	153
ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ	154
ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР.....	158
ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР.....	159
Тиркемелер.....	163

Киришүү

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Колледж атайын орто кесиптик билим берүүчү окуу жайы катары 2000-жылдардын башынан тартып ачылып, Кыргызстандагы билим берүүчү, адистерди даярдоочу келечектүү мекеме катары таанылган. Орто кесиптик билим берүүчү окуу жайларында окууга болгон суроо-талаптар улам барган сайын өсүп, колледждердин көбөйүшү, даярдалуучу адистиктер да учур талабына ылайык улам арбып бара жатат. Колледждердин сандык жана сапаттык жактан өсүп-өнүгүшү, аларда окууну каалагандардын улам көбөйүшү төмөнкү жагдай-шарттар менен түшүндүрүлөт:

- окууга өтүүгө коюлган талап-шарттардын кыйла жөнөкөйлүгү;
- окууга 9-класстын жана 11-класстын бүтүрүүчүлөрүнүн тапшырууга бирдей мүмкүнчүлүктөрү;
- билим алуу программасын өздөштүрүүсү;
- 9-класстын бүтүрүүчүлөрүнүн орто билимге жана белгилүү бир кесипке кыска мөөнөттө ээ болуусу;
- кесипке ээ болууда практикалык көндүмдөргө өзгөчө көңүл бурулушу;
- кесибин тастыктаган атайын дипломдорду алышы;
- бир эле учурда бир нече кесипти өздөштүрүүгө шарттардын түзүлүшү;
- жогорку окуу жайларына өтүү мүмкүнчүлүгүнүн түзүлүшү.

Көпчүлүк колледждердин жогорку окуу жайларынын тутумунда ачылышы жана аны бүтүрүүчүлөр ошол эле окуу жайында жогорку билим алуу укугуна ээ болушу жана башкалар. Колледждерде окууну каалагандардын санынын өсүшү тиешелүү министрликтердин, айрыкча, Билим берүү жана илим министрлигинин азыркы кыргыз коомунун социалдык, адистиктин суроо-талаптарын, белгилүү бир адистерге болгон муктаждыктарын аныктап, тактап, аларга ылайык улам жаңы адистиктерди ачууга болгон алгылыктуу аракеттерине да байланыштуу болууда. Бүгүнкү күндө колледж даярдаган адистиктердин жалпы саны 100 гө жеткендиги да бул пикирди тастыктап турат.

Бул окуу жайлардын (колледждердин) саны 2001-2002-окуу жылында 58 болсо, 2005-2006-окуу жылы 78ге, ал эми 2015-жылы 130га, 2019-жылы 144кө жеткен.

Биздин бекем ишенимбизде, кыргыз тилин колледждерде окутуунун методикасы эки предмет катары окутуу жана каражат катары колдонуу багыттарында иштелиши керек. Кыргыз тилин предмет катары окутуунун методикасы илими төмөнкү маселелерди дагы тактап, конкреттештирүүсү зарыл.

Биринчи, кыргыз тилин колледждерде окутуунун максат-милдеттерине толуктоо, тактоо киргизүү. Бул маселе орто кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарында, негизги билим берүү программаларында, типтүү программаларында, ар бир адистик боюнча өз-өзүнчө аныкталган. Бирок максат -милдеттер конкреттүү даярдалуучу адистикке байланыштуу конкреттүү болушу зарыл. Кыргыз тили эне тили катары таанып-билүүнүн, руханий-адеп-ахлактык өнүгүүнүн, маданияттын жана башка улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды терең өздөштүрүүнүн да куралы, каражаты катары үйрөтүлүшү керек.

Экинчи, кыргыз тилин колледждерде окутуунун мазмунуна тактоолорду киргизүү. Окутуунун мазмуну коюлган максатка ылайык аныкталаары белгилүү. Бирок көпчүлүк нормативдик документтерде кыргыз тилин окутуунун максаты жалпылаштырылып берилгенине байланыштуу мазмуну программаларында орто мектептин жогорку класстарынын программасынан көчүрүп алуу басымдуулук кылат. Дагы эле теориялык-грамматикалык материалдар, жаттоого багытталган маалыматтар көп болуп, практикалык маселелерге, кеп ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүгө карата коюлган талаптар жетишсиз. Соңку учурда кайсы гана предметти окутуунун мазмуну болбосун аны аныктоо компетенцияларга негиздеп жүргүзүү кеңири практикаланып келет. Демек, бул маселенин азыркы суроо-талаптарга ылайык так аныкталышынын теориялык жана практикалык мааниси чоң деп белгилөөгө болот. Орто кесиптик билим берүүчү окуу жайларында кыргыз тилин окутуунун методикасында тилди окутуунун аныктоодо соңку

мезгилдерде артыкчылыктуу маани бериле баштаган кесиптик лексика маселесине олуттуу мамиле мазмунун жасоо зарылдыгы бар.

Студенттердин кыргыз тилиндеги коммуникативдик компетентүүлүктөрүн калыптандырып, аны андан ары өркүндөтүүдө сүйлөөнүн, коммуникациянын болушун камсыз кылган негизги технологияларды иштеп чыгуу азыркы колледждерде **учурдун актуалдуу маселеси** болуп саналат. Кыргыз тилин колледждерде окутуу процессинде ар бир студенттин баарлашуу маданиятын арттыруу маселеси, окутуудагы бул зарылдык биздин ишибиздин темасын:

«Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетентүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары» деп алууну шарттады.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар же мекемелердин негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы:

Тема Батыралы Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин мектепке чейинки жана башталгыч билим берүүнүн педагогикасы жана усулу кафедрасынын илимий-изилдөө иштеринин **кыргыз тилинин жана адабиятынын актуалдуу проблемалары, окутуунун негизги маселелери** деп аталган тематикасы менен байланышат.

Изилдөөнүн предмети: колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетентүүлүккө негиздеп окутууну калыптандыруу.

Изилдөөнүн максаты: колледждердеги студенттердин кыргыз тилин коммуникативдик компетентүүлүккө негиздеп окутуунун технологияларын иштеп чыгуу, жыйынтыктарын эксперименттик текшерүүлөрдөн өткөрүү, практикада колдонууга сунуш кылуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Коммуникативдик компетентүүлүктүн лингвистикалык жактан изилдениши, педагогикалык жана психологиялык жактан иштелишин иликтеп, жалпылаштыруу;

2. Колледждерде кыргыз тилин окутуудагы коммуникативдик компетенттүүлүккө негизделген технологияларды иштеп чыгуу;
3. Колледждерде кыргыз тили курсунда окутуунун теориядагы, практикадагы абалын үйрөнүү жана аны жакшыртуунун жолдорун белгилөө;
4. Колледждерде «Кыргыз тили курсун окутуунун натыйжалуу формаларын, каражаттарын жана методдорун аныктап, изилдөөдөн алынган натыйжаларды эксперименттен өткөрүү жана практикага сунуш кылуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- Коммуникациянын лингвистика менен психология илимдеринде изилдениши иликтөөгө алынып, алардын педагогикада иштелип чыгышы талдоого алынуу менен кыргыз тилин окутууда пайдалануунун теориялык маселелери аныкталып берилгендигинде;
- Студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн негизги каражаты катары кеп ишмердүүлүгү алынгандыгында;
- Коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуу технологияларынын иштелип чыгышында.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: изилдөөдөн алынган натыйжалар, практикалык сунуштар, сабактын моделдери, технологиялары колледждерде кыргыз тилин компетенттүүлүккө негиздеп окутууга даяр маалыматтарды бере алат. Кыргыз тили сабагынын мазмунун, окутуунун ык-жолдорун өркүндөтүүгө, окутуунун натыйжаларын жакшыртууга кызмат кылат.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутууда коммуникация (баарлашуу) боюнча лингвистика жана психология илимдеринин тыянактарына, жыйынтыктарына таянуу менен алардын педагогикада иштелип чыгышын айкалыштыруу гана жакшы натыйжаларга жетишүүгө шарт түзөт.

2. Кыргыз тилин коммуникативдик компетентүүлүккө негиздеп окутууда педагогикалык-дидактикалык маселелер психологиялык маселелер менен биримдикте чечилиши зарыл.

3. Коммуникативдик компетентүүлүккө негиздеп окутууда күтүлгөн натыйжаларды окутуунун интерактивдүү методдорун чыгармачылык менен колдонуу азыркы мезгилдин талабы болуп саналат.

Издөнүүчүнүн жекече салымы. Изилдөөдөгү теориялык, методикалык жана практикалык маселелер толугу менен изденүүчү тарабынан жекече иштелди. Практикалык сунуштарды берүүдө илимий-методикалык эмгектерге таянуу менен изденүүчүнүн жеке тажрыйбасы да пайдаланылды. Коммуникативдүүлүктүн кыргыз тили сабагында колдонуунун ык-жолдору технологияларынын үлгүлөрү өз алдынча иштелди. Алынган натыйжалар, сунуштар боюнча сабактар изденүүчүнүн өзү тарабынан өтүлдү жана анын сунуш кылган үлгүлөрү менен педагогикалык эксперименттик текшерүүлөрдөн өтүп, алынган жыйынтыктар боюнча иштин мазмунуна толуктоолор изденүүчү тарабынан өз алдынча иштелди.

Изилдөөнүн натыйжа-тыянактарын тастыктоо. Изилдөөдөн алынган натыйжалар, чыгарылган тыянактар изденүүчүнүн өзүнүн жана колледждеги эмгектенген кыргыз тилинен сабак берген окутуучулардын практикалык сабактарында колдонулуп келди. Изилдөөнүн мазмуну боюнча илимий-практикалык конференцияларда баяндамалар окулду. Кафедранын жыйындарында талкууланды, ачык сабактар өтүлдү. Ош, Баткен, Жалал-Абад областтарында болгон семинар-тренингдерде талкууга алынды. Республикалык жана чет өлкөлүк басылмаларда макалалар жарыяланды. Бир нече илимий-практикалык конференцияларда баяндамалар жасалды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы. «РИНЦ», «Web of Science» ошондой эле «Scopus» системалары аркылуу

индекстелүүчү чет өлкөлүк жана республикалык илимий журналдарда жарык көргөн 11 макалада чагылдырылган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, үч баптан, корутундудан, библиографиядан жана тиркемеден турат. Жалпы көлөмү- 174 бет, анын ичиндеги негизги текст – 160 бет, пайдаланылган адабияттардын тизмеси – 14 бет.

1-БАП: КЫРГЫЗ ТИЛИН КОЛЛЕДЖДЕРДЕ КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДЕП ОКУТУУНУН ЖАЛПЫ ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

1.1. Коммуникациянын лингвистикада изилдениши

Лингвистикадагы изилдөөнүн жаңы багыттары жана жаңы парадигмалары тууралуу орус жана кыргыз тил илиминде соңку мезгилдерде бир катар фундаменталдуу эмгектер жаралды. Алардын ичинен 2005-жылы жарык көргөн Н. Ф. Алефиренконун «Современные проблемы науки о языке», 2006-жылы басылган Л.Н.Чурилинанын «Актуальные проблемы современной лингвистики», В.А.Маслованын 2008-жылы чыккан «Современные направления в лингвистике», Т.С.Маразыковдун 2014-жылы басылган «Текст маалымат алмашуунун негиздери» жана башка эмгектерди көрсөтүүгө болот» [90; 46-б]. Орус тил илиминде коммуникация лингвистикалык эки багытта: тексттик лингвистикасында жана коммуникативдик лингвистикада изилденет. Бул эки багыттын ортосунда белгилүү бир жалпылык бар. Тексттин лингвистикасы текстти тилдин негизги жашоо формасы катары карап, маселени тил, кеп, тексттин өз ара аракеттеринин биримдиги жана өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө алат. Айрым эмгектерде «тексттин теориясы» деген аталышта да колдонулуп жүрөт. Лингвистикалык энциклопедиялык сөздүктө текстке төмөнкүдөй аныктама берилген: «Филологическая дисциплина возникшая во второй половине XX в. на пересечении текстологии, лингвистика текста, поэтики, риторики, прагматики, семиотики, герменевтики и обладающая, несмотря на общие дисциплинарных пересечений собственным онтологическим статусом.» [Под. ред. М. Н. Ярцевой, 1990].

Лингвист-окумуштуулар тил илиминде текст таануу багытынын пайда болушун белгилүү деңгээлде тил илиминдеги революция катары санашып, бул илимдин келечегин белгилешип, аны «лингвистикалык космос» катары баалашып, адамдын жашоо-турмушу, сүйлөшүп, баарлашуусу болуп турганда өнүгө тургандыгын белгилешет. Чындыгында, текст сүйлөшүүнүн, коммуникациянын продуктусу катары өзгөчө мааниге ээ, аны изилдөө аркылуу

жалпы эле коммуникациянын, баарлашуунун коомдук-социалдык табиятын, маанисин ачууга, сүйлөшүүнүн өзүн өркүндөтүүгө өбөлгө түзүлөт. Лингвистика тексттин тарыхый барк-баасын, коомдогу ролун, аткарган кызматын толук таанып-билүүгө алгылыктуу аракетерди жасап келет. Ошондуктан текстке берилген аныктамалар да ондоп саналат. Биз алардын ичинен тексттин табиятын толук бере алат деп эсептеп, В. А. Маслованын аныктамасын келтиребиз. «...текст – сложный феномен выполняющий самые разнообразные функции: он одновременно и средство коммуникации, и хранилище информации, и форма существования культуры, и отражение психологической жизни индивида и нации и продукт определенной исторической эпохи, и средство регулирования жизни и т.п.» [В. А. Маслова 2008. – 28].

Аныктамадан тексттин функцияларынын ичинен анын коммуникациянын каражаты болушу өзгөчө орунда экендиги байкалып турат. Тексттин лингвистикасы тексттин жасалышын, бир бүтүндүккө, кеп бирдигине айланышынын башатын коммуникациядан көрөт. Коммуникация болбосо, тексттин уюштурулушу, болушу мүмкүн эмес. Лингвистикалык сөздүктөрдө «коммуникацияны» «баарлашуу» (общения) менен синоним катары берилет. Анткени коммуникациянын өзү билдирүү, берүү деген маанини берет.

«Коммуникация (лат. Communication, сообщения, передача) – общение, передача при помощи языковых средств какой-либо информации (знаний, идей, фактических сведений, указаний и др.) форма речевого взаимодействия людей в процессе деятельности, основанной на взаимопонимании» [В.Д.Стариченок, 2008. – 252].

Коммуникативдик лингвистика коммуникацияга төмөндөгүдөй аныктама берет: «Коммуникация – общение, обмен мыслями, сведениями, идеями и т.д. специфическая форма взаимодействия людей в процессе их познавательно трудовой деятельности» [В. А. Маслова, 2008, – 60-б].

Мындан улам коммуникация тек гана сүйлөшүү, маалымат алмашуу менен чектелбеген ал адамдын таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн негизи экендиги белгилүү болот. Коммуникация аркылуу адамдар байланыш-катнаш жасайт, маалымат алмашат, биргелешкен иш-аракеттерди жүргүзөт, жаңы нерселерди табат, коомду өзгөртөт, келечек планды түзөт ж.б. Жыйынтыктап айтсак, коммуникация – бул адамдын жашоо турмушунун, ишмердүүлүгүнүн маанилүү компоненти. Коммуникативдик лингвистика коммуникациянын теориясынын формуласын мындайча сунуш кылат:

Ким сүйлөп жатат -эмнени - кимге -кантип -эмне үчүн - кандай натыйжа менен?

Берилген формулада төмөнкү маселелер камтылган:

Биринчи, сүйлөп жаткан, маалымат берип жаткан адам ким? Анын жаш курагы, жынысы, билими, маданияты, кызматы, коомдогу ээлеген орду, маанайы, максаты ж.б.

Экинчи, эмнени айтып жатат? Маалыматынын темасы, мазмуну, көлөмү ж.б.

Үчүнчү, маалымат алуучу, угуучу ким?

Төртүнчү, маалыматты кандай ыкмада берип жатат? Эмнелерди колдонду?

Бешинчи, маалымат берүүнүн максаты эмне?

Алтынчы, маалымат алмашуудан, коммуникациядан кандай натыйжа, жыйынтык алынды? Берилген бул суроолорду, маселелерди иликтөө коммуникативдик лингвистиканын объектисине кирет. Ал эми аны изилдөөнүн натыйжалары кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутууга теориялык жана практикалык даяр маалыматтарды берет. Коммуникативдик лингвистика төмөнкүдөй негизги терминдер жана түшүнүктөр аркылуу өз изилдөөсүн жүргүзөт:

Коммуникациянын структурасы булардан турат:

1. Коммуникативдик кырдаал;
2. Берилүүчү маалыматты багыттуу кылган максаттын мотивдери.
3. Маалыматты берүүнүн материалдык процесси.
4. Коммуникацияга кеминде эки адамдын катышуусу.

Коммуникативдик кырдаал өзү төмөнкүдөй структуралык

түзүлүштө болот:

- 1). Коммуникациянын жүрүшүнөн жана факторлорунан: сүйлөшүү чөйрөсү, сүйлөшүүнүн тиби (расмий, расмий эмес);
- 2). Сүйлөшүүнүн мүнөзү (эл алдында, турмуш-тиричиликте); байланыш каналдары (угуу, көрүү); кептин формалары (оозеки, жазуу) ж. б.
- 3). Коммуникациянын мүнөздөмөсү: сүйлөшүүгө катышкандардын саны, алардын социалдык ролу, сүйлөшүүнүн максаты, сүйлөшүүдөгү активдүүлүк.
- 4). Сүйлөшүүнүн шарты: убактысы, орду, сүйлөшүүчүлөрдүн абалы.

Коммуникация бир эле мезгилде тилдик жана тилдик эмес каражаттардын жардамы менен ишке ашат. Тилдик коммуникация тил бирдиктеринин, каражаттарынын, жардамы менен ишке ашкан сүйлөшүү процесси. Ал эми тилдик эмес сүйлөшүү, ымдоо-жаңсоо, мимика, кыймыл-аракет ж.б. жардамы менен ишке ашат. Көпчүлүк учурда эки каражат бир учурда, эриш-аркак колдонулат. Коммуникативдик лингвистика тилдин жана кептин функцияларын өзүн бөлүп көрсөтөт: Мисалы белгилүү психолингвист А. А. Леонтьев тилдин жана кептин функцияларын мындайча көрсөтөт:

Тилдик функциялары:

- 1). Коммуникативдик;

- 2). Ой жүгүртүүнүн куралы;
- 3). Коомдук тарыхый тажрыйбаны бекемдөө;
- 4). Улуттук-маданий кызматы.

Кептин функциялары:

- 1). Магиялык;
- 2). Диакритикалык;
- 3). Эстетикалык;
- 4). Биологиялык кызматы [А. А. Леонтьев, 2003, – 79-б].

Орус тилинде жарык көргөн «Лингвистикалык энциклопедиялык сөздүктө» тилдин төрт функциясы көрсөтүлгөн:

- 1). Коммуникативдик; (сүйлөшүү)
- 2). Когнитивдик; (таанып-билүүчүлүк)
- 3). Эмоционалдык; (айтуунун эрки, мамилеси)
- 4). Мега тилдик; (башка тилди сыпаттоо)

Көрсөтүлгөн бул функциялардын бардыгы тилге гана эмес, коммуникацияга, сүйлөшүүгө да тиешелүү. Анткени тилдин өзү коомдук көрүнүш катары сүйлөшүүнү, коммуникацияны тейлөө, ишке ашыруу үчүн пайда болгон. Көпчүлүк изилдөөчүлөр тил менен коммуникациялык функцияларын бириктирип көргөн, аларды эки же үчкө бөлүп белгилешет.

Тил менен коммуникациянын функциялары:

- 1). Таанып-билүүчүлүк же маалыматтык функция: түшүнүк, идея, ойлорду калыптандыруу жана аларды башкаларга берүү;
- 2). Баалоо функциясы: жеке баасын, мамилесин билдирүү;

3). Эффективдүү, эмоцияны сезимди билдирүү.

Коммуникативдик лингвистикада кеп актылары тилдик инсан, маданият аралык коммуникация ж.б. маселелер да иликтөөгө алынат. Бул илим коомдогу коммуникативдик ишмердүүлүк үч формада ишке аша тургандыгын белгилейт:

- 1). Сүйлөшүү, баарлашууда бирдей укуктагы адамдардын маектешүүсү;
- 2). Башкаруу-айтуучунун угучууга карата максаттуу таасир этүүсү;
- 3). Тууроо-коомдун бир мүчөсүнүн журум-турумунун, сүйлөө стилин, жашоо образын ж.б. экинчи бир адамдын өздөштүрүп, тууроосу.

Тууроонун натыйжасында муундан муунга адамзаттын тили, маданияты, каада-салттары, илим-билими, кесиптик көмдүмдөрү, тарыхый тажрыйбалары жана башкалары сакталып, сапталып, баркталып, байытылып, толукталып келе жатат. Коммуникацияга, текстке кыргыз тилчи окумуштуулары да кайрылып, өз эмгектерин жарыялап келе жатышат. Бул багытта С. Өмүралиеванын, Б.Усубалиевдин, С. Мусаевдин, Т.Маразыковдун жана башкалардын эмгектери бар. Биздин ишибизге түздөн-түз тиешелүү болгон профессор Т. Маразыковдун соңку эмгектерине кыскача токтолобуз. Анткени ал эмгектерде коммуникациясын лингвистикалык табиятын ачып берүүгө карата бир катар керектүү маалыматтар чагылдырылган.

Т.С.Маразыков кыргыз тил илиминдеги текст таануу багытын калыптандырып, негиздөөчүлөрдүн бири болуп саналат. Анын кандидаттык жана докторлук диссертациялык иштери жана жарык көргөн илимий эмгектери тил илиминдеги коммуникациянын маселелерине арналган. Анын текст боюнча изилдөөлөрүндөгү негизги айырмачылык орус тил илиминдеги «тексттик лингвистикасы» менен «коммуникативдик лингвистика» парадигмаларын бириктирип, бир багыт катары карап, аны «текст тануунун теориясы» деп аталгандыгында болуп эсептелет. Т.Маразыков: «маалымат алмашуу», «коммуникация», «сүйлөшүү», «сүйлөө процесси» деген

терминдердин туюндурган маанилери бирдей», -деп эсептейт. Аталган терминдердин ичинен «маалымат алмашуу» деген терминди колдонот. Окумуштуунун пикири боюнча, «маалымат алмашуу, коммуникация – тилдик жана тилдик эмес каражаттар аркылуу адамдардын ортосунда ойлордун, пикирлердин, маалыматтардын алмашышы. Ар кандай маалымат алмашуунун негизин түзүп турган нерсе – бул маалымат. Маалымат алмашуу текст аркылуу ишке ашат. [Т. Маразыков 2014.-64 б.]

Белгилүү жазуучу Бернард Шоунун төмөнкү айткандарын да эстен чыгарбообуз керек. Жазуучунун айткандарынын мааниси мындай. Эгерде сенде бир алма болуп, менде да бир алма болуп, экөөбүз же алмаларды алмашсак, анда сенде да, менде да кайрадан эле бирден алма калат. А эгерде сенде бир идея болуп, менде да бир идея болуп экөөбүз ал идеялар менен алмашсак, экөөбүздө тең экиден идея болот. Бул абдан кызыктуу пикир. Муну эске алуу зарыл.

Кыргыз тил илими менен кыргыз педагогикасында «коммуникация» термини боюнча чар жайыттык, так эместиктер али да жоюла элек. «Коммуникация» термини – «кеп», «маалымат алмашуу», «сүйлөшүү», «сүйлөө процесси» сыяктуу терминдер менен чечмеленип келет. Мисалы, «кыргыз тилин билүү деңгээлине коюлган талаптарда», «коммуникативная компетенция», «сүйлөшүү компетенциясы» методикалык эмгектерде ошол эле термин «кептик компетенция» же которулбастан «коммуникативдик компетенция» жана башкалар. Ал эми орус тилиндеги илимий эмгектерде илимий тармактар боюнча өз-өзүнчө терминдик аталышка ээ. Айталы, лингвистикада «коммуникация», психологияда «общение» ж.б. Кыргыз окумуштууларынын ичинде «коммуникация» менен «общение» терминдерин бир сөз менен берүүгө болгон аракеттер жасалып, ал барган сайын кеңири колдонула баштады. Мисалдарга кайрылалы: Профессор Ж. Чыманов «коммуникация» терминин – «баарлашуу» («Кыргыз тили сабагы-баарлашуунун сабагы») деп которуп колдонсо, профессор Э. Мамбетакунов

«общениени» – «баарлашуу» («Научное общения-илимий баарлашуу) деп айткан [96,-64-б].

Кыргыз эл мугалими К.Исаев «диологдуу баарлашуу» (диалоги цивилизации-цивизациялардын баарлашуусу) деп айтып, жазып, келишет. Биз бул сунушту толук колдойбуз. Ж.Чыманов «баарлашуу» сөзүнүн (терминдин) туюндурган маанилерин мындайча чечмелеген:

баарлашуу – бул пикир алышуудагы, сүйлөшүүдөгү интерактивдүүлүк;

баарлашуу – бул чын жүрөктөн сырдашуу, ой бөлүшүү;

баарлашуу – бул маалымат алуу жана маалымат берүү;

баарлашуу – бул бир нерсе табуу, бар нерсеге ээ болуу;

баарлашуу – бул жандуу жана максаттуу сүйлөшүү;

баарлашуу – бул алдын ала болжолдоштурулган так натыйжа алууга багытталган пикир алышуу;

баарлашуу – бул үзүрлүү жана моокум кана сүйлөшүү;

баарлашуу – бул эне тилди, анын мүмкүнчүлүктөрүн илимий ишмердүүлүктүн бардык чөйрөлөрүндө жигердүү колдонуу жана башкалар [100,-99-б].

Муну менен бирге эле Ж.Чыманов баарлашуу сөзүнүн этимологиясынан кабар берип, анын кыргыз тилинде, кыргыз диалектилеринде колдонулган маанилерин тиешелүү сөздүктөргө таянуу менен түшүндүрүп берген. Термин боюнча жыйынтыктап айтсак, «**коммуникация**» терминин кыргыз` тилинде «**баарлашуу**» деп алынышын колдойбуз. Т. Маразыков «коммуникацияны» «маалымат алмашуу» деп бергени менен өз эмгегинде сөз менен бирге эле «сүйлөө» деген сөздү термин катары көп колдонгон. Мисалы: Сүйлөө – бул ишмердүүлүк. Ал адам ишмердигинин көп түрлөрү менен тыгыз байланышта. Өзгөчө, биздин сүйлөөбүз эмгек ишмердигинин негизинде жаралган жана камтылган [Т. Маразыков.2013.– 14-б].

Профессор Т.Маразыковтун аталган эмгеги кыргыз тили коммуникативдик багытта окутуунун теориялык-лингвистикалык негиздерин аныктоого карата бир катар маанилүү маалыматтарды бере алгандыгы менен баалуу деп эсептейбиз. Ал коммуникация процессинин жүрүшүнө байланыштуу берилген изилдөөлөр болуп саналат. Белгилүү орус тилчи-окумуштуусу Б.Н.Головиндин коммуникация боюнча түзгөн схемасын (сүрөтүн) келтирип, өз изилдөөсүн анын негизинде жүргүзгөн. Төмөндө Б.Н.Головиндин аныктап берген схемасы:

Тил → айтылуучу маалымат → айтуучу → угуучу → объективдүү чындык. Коммуникация процессинин ар бир бөлүгүн биз коммуникациянын компоненттери (компонент – бир бүтүндүк ажырагыс составдык бөлүгү, түзүүчүсү) катары алып, ал боюнча Т. Маразыковдун изилдөөлөрүн өз максатыбызга ылайык, методикалык өңүттөн талдоого аракет кылыбыз. **Биринчи компонент** окутуучу (айтуучунун) берүүчү билими (объективдүү чындык) менен толук куралданышы шарт. Мында окутуучу:

- окутуунун максат-милдетин, мазмунун, технологиясын;
- студенттин жаш курагын, каалоо муктаждыктарын;
- кабыл алуу, өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрүн жакшы билиши талап кылынат.

Экинчи компонент окутуучу менен тилдин ортосунда карым-катыш түзүлөт. Мында окутуучу:

- студентке берүүчү билимин, таалим-тарбиясын тилдик жана тилдик эмес каражаттардын негизинде маалымат катары даярдайт;
- маалыматты берүүнүн ык-жолдорун каражаттарын аныктап алат.

Үчүнчү компонент айтуучу маалымат менен тилдин ортосунда байланыш түзүлөт. Башкача айтканда, маалымат толугу менен тил аркылуу текст түрүндө даярдалат. Мында окутуучу:

- берилүүчү билимди (маалыматты) так, түшүнүктүү жана жеткиликтүү берүүгө;

- маалыматтын тарбиялык, өнүктүрүүчүнүн маанисине көңүл буруу талап кылынат.

Төртүнчү компонент берилүүчү билим (маалымат) менен студенттин (угуучунун) ортосунда байланыш түзүлөт. Студент билимди аң-сезимдүү түрдө (түшүнүп) же аң-сезимсиз түрдө (жаттап) кабыл алуусу мүмкүн. Мында окутуучу:

- студенттин кабыл алуусуна, ойлонуусуна, өздөштүрүүсүнө көңүл бурат;

- студенттин түшүнүп же түшүнбөй эле угуп жатканына маани берет;

- студенттин өзүнчө ой жүгүртүп, жекече тыянак чыгаруусуна өбөлгө түзөт;

Бешинчи компонент студент кабыл алган (уккан) маалыматы менен объективдүү чындыгынын ортосунда карым-катыш түзүлөт. Башкача айтканда, студент алган маалыматын өзүнүн түшүнүгү менен салыштырып көрөт. Тактоого аракет кылат. Эгерде студент алган билимин өздөштүрүп, акылы менен талдап салыштырып, жыйынтык чыгарса, анда натыйжа жакшы. Эгерде студент алган билимин толук өздөштүрбөй, жаттап алса, аларды өз түшүнүгү менен толуктабаса, коммуникация процесси толук жүргөн жок же ал өз максатын ишке ашыра алган жок деп жыйынтык чыгарылат.

Кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутууда баарлашуунун бул системасын, анын компоненттерин окутуучу толук өздөштүрүп, билбесе же сабак процессинде аларга көңүл бурбаса, сабактын күткөн натыйжасына алууга болбойт. Коммуникация же баарлашуу, анын жүрүшү жана жыйынтыктары көптөгөн факторлорго байланыштуу болот. Аларды профессор Т. Маразыков 22ге бөлүп, ар бирине түшүндүрмөлөрдү берген. Биз алардын ичинен студенттердин сүйлөөсүн өркүндөтүүгө өбөлгө болуучу негизги факторлоруна кыскача токтололу:

1. Сүйлөшүү дайыма белгилүү бир шартта, чөйрөдө ишке ашат. Ар бир шартка, чөйрөгө жараша тил каражаттары колдонулуп, сүйлөшүү процесси жүрөт. Студент бул тууралуу толук маалыматка ээ болуп, аларды зарылдыгына жараша колдонуу көндүмүн өздөштүрүүгө тийиш.
2. Кандай гана сүйлөшүү болбосун ал зарылдыктан келип чыгат. Ал зарылдык сүйлөшүүнүн мотиви болуп саналат.
3. Бардык сүйлөшүүлөрдүн өз максаттары болот. Максатсыз сүйлөшүү процесси жүрбөйт. Демек студент сүйлөшүүгө катышуу үчүн анын максатын так билиши керек.
4. Сүйлөшүүнүн конкреттүү бир темасы, же бир нече темасы болушу мүмкүн. Сүйлөшүүгө активдүү катышуу үчүн студент анын темасын аныктоого көнүгүшү шарт.
5. Сүйлөшүүдө айтуучу жана угуучу болот. Сүйлөшүүгө катышкан адамдардын санына жараша, ал монолог, диалог жана полилог болуп бөлүнөт. Сүйлөшүү процесси ушул жагдайларга жараша жүрөт.
6. Бардык сүйлөшүүлөрдүн максаты менен шартына жараша кептин функционалдык стилдеринин бири колдонулат.
7. Сүйлөшүүлөр мүнөзүнө жараша расмий жана расмий эмес деп бөлүнүп, ага жараша тил бирдиктери менен тил каражаттары колдонулат. Коммуникацияны өз максаттарына жараша иликтеген бардык илимдер (философия, филология, психология ж.б.) сүйлөшүүнүн эки түрүнө: тилдик жана тилдик эмес, вервалдык жана вервалдык эмес), кайрылышып, талдоого алышат. Коммуникативдик багытта тилди окутууда бул маселелер да эске алынышы зарыл. Тилдик же вервалдык сүйлөшүү – тил каражаттарынын жардамы менен маалымат алмашуу, сүйлөшүү деп айтсак болот. Тилдик сүйлөшүүнүн негизги формалары болуп оозеки сүйлөшүүдө сүйлөө жана угуу, ал эми сүйлөшүүнүн жазуу формасында окуу жана жазуу болуп эсептелет

[В.Д.Стариченок.- 2008,-99-б].

Тилдик эмес же вервалдык эмес сүйлөшүү – бул сүйлөшүп жаткан адамдардын өз ара мамилелеринин мүнөзүн, эмоционалдык абалын ар түрдүү жолдор менен билдирүүгө шарт түзгөн сүйлөшүүнүн формасы. Тилдик эмес сүйлөшүүнүн негизги түрлөрү болуп паралингвистикалык компоненттер (кыйкыруу, онтоо, таң калуу, кептин тембри, үндүн бийик же жапыз чыгышы ж.б.), эмоционалдык көрсөткүчтөр (тутугуу, тыным, унчукпай калуу, пауза ж.б.) ымдоо-жаңсоолор, мимика, беттин, көздүн, эриндердин кыймылы эсептелет. Булардын бардыгы кошумча маалымат берүүнүн булагы болуп саналат [В.Д.Стариченок. – 2008, -336-б].

Тилдик сүйлөшүү кеп деп аталып, кепти коммуникациянын негизги ыгы (способ) катары каралат. «Язык – это инструмент коммуникации. Слова – это наша знакомая структурная система. Слова – это зачастую сложный и многофункциональный знакомый символ, который может обозначаеть разные предметы» [М.Ю.Коноваленко. – 2014, - 128-б].

Коммуникация (баарлашуу) азыркы ааламдашуу заманында, маалымат адамзат коомунун ажырагыс компонентине айланган учурда лингвистикадан башка илимдерде да изилдөөнүн объектиси менен предметине айланган. Коммуникация боюнча философия, психология, лингвистика, социология жана башка илимдердин изилдөөлөрүнө таянуу, аларды өз максатына ылайык пайдалануу менен «коммуникациянын теориясы» деген жаңы илим тармагы пайда болуп, анын изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары коомдук экономикалык, саясий жана социалдык тармактарда кеңири колдонула баштады. Ал предмет өзүн дисциплиналар аралык илим деп, коомчулук менен болгон байланышты, саясат таанууну, дин таанууну, бизнес жүргүзүүнү жана башкаларды тейлеген илимий өзүнчө тармак болуп келди. Өнүккөн өлкөлөрдүн орто кесиптик билим берүүчү окуу жайларында коммуникация боюнча бөлүмдөр ачылып, атайын адистерди даярдап баштады. Адам ишмердүүлүгүнүн ар түрдүү тармактарын, атап айтсак: коммерциялык, өндүрүштүк, саясий, билим берүү, медициналык

жана башка адистерди даярдоо боюнча атайын изилдөө программалары түзүлүп, алар улам барган сайын кенейип келет. Ал изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча профессионалдык ишмердүүлүгү иштиктүү баарлашууну (сүйлөшүүнү) эффективдүү камсыз кылууга байланыштуу болгон адис баарлашуу процессинин негизги көндүмдөрүнө ээ болуп, ар кандай чөйрөлөрдө информациялык жана коммуникативдик иштерди жүргүзүүгө жөндөмдүү болушу керек.

Коммуникациянын теориясынын негизги максаты – коммуникациянын проблемаларын, коомчулук менен байланышкан чөйрөлөрдөгү адистердин коммуникативдик мүмкүнчүлүктөрүн өкүп-үйрөнүү, коомдук социалдык системасында иштеген адамдын зарыл болгон баарлашуу чөйрөлөрүндө керектүү болгон коммуникативдик компетенттүүлүгүнүн маанисин, жолун иликтөө. Бул аныктамадан көрүнүп тургандай, коммуникациянын теориясы предметинин изилдөөлөрү, алардын жыйынтык-сунуштары тил үйрөнүүчүнүн коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырып, өркүндөтүүдө керектүү теориялык жана практикалык материалдарды бере алат. Ошондуктан биз өз ишибизде аталган илимдин негизги жыйынтыктары тууралуу кыскача токтолобуз.

Коммуникациянын теориясы информацияны материянын өзгөчө түрү катары карайт. Информацияны берүү коммуникативдик үч формада ишке ашырылат.

- 1). **Монологдук** – сүйлөөчүнүн информацияны бир багытта, угуучуга багыттап берүүсү;
- 2). **Диалогдук** – мында баарлашууга катышкан субъектилер өз ара байланышта, алакада болуп, экөө тең сүйлөшүүгө активдүү катышат. Кыргыз тилинде бул форма «диалог» жана «маек» деп берилип жүрөт. Диалогдук сүйлөшүүдө катышуучулардын экөөнү тең канааттандырган, экөөнө тең пайдалуу болгон жана макулдашылган чечимге келүүгө болот.

3). **Полилогдук** – көп тараптуу (бир нече катышуучу) сүйлөшүү.

Коммуникациянын бул формасы сүйлөшүүдө демилгеге ээ болууга, мүмкүн болушунча көп нерсеге жетишүүгө жана ишке ашырууга шарт түзөт.

Коммуникациянын негизги максаттары төмөнкүлөр:

- когнитивдик информацияларды берүү жана алмашуу;
- информацияны алуучуда ар түрдүү билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандыруу, профессионалдык сапаттарын өнүктүрүү;
- индивидде өзүнө, башка адамдарга жана коомго болгон зарыл мамилелерди калыптандыруу;
- ишмердүүлүк инновациялык ык-жолдор, каражаттар жана технологиялар менен алмашуу жана башкалар.

Коммуникациялык байланыштын максатына жана мазмунуна жараша коммуникациянын теориясы беш моделди бөлүп берет:

- таанып-билүүчү;
- ынандырып-ишендирүү;
- экспрессивдүү;
- субъективдүү;
- ритуалдык.

Ар бир моделдин өзүнө мүнөздүү болгон максаты, күтүлгөн натыйжасы уюштуруу шарты, коммуникативдик формалары менен каражаттары бар. Коюлган максаттарына ылайык коммуникациянын функциялары аныкталат. Алардын негизгилери төмөнкүлөр:

- информациялык-коммуникативдик (информацияларды алмашуу процесси);
- интерактивдүүлүк (индивиддердин инсандар аралык сүйлөшүү процессиндеги өз ара аракеттенүүлөрү);
- гнесиологиялык (таанып-билүүчүлүк);

- аксиологиялык (руханий баалуулуктарды алмашуу процесси);
- нормативдик (аң-сезимге нормаларды берүү жана бекемдөө процесси);
- социалдык-практикалык (ишмердүүлүктүн, жөндөмдүүлүктүн, билгичтик менен көндүмдөрдүн натыйжаларын алмашуу, бөлүшүү) [М. Ю. Коновленко. 2014,-15].

Коммуникациянын теориясынын берген бул маалыматтары кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутууда колдонууга пайдаланса болот. Атап айтсак, окутууда коммуникациянын максаттары, моделдери жана функциялары теориялык-практикалык маселелерди чечүүдө кызмат кыла алат. Коммуникациянын теориясы коммуникациянын өзүн процесс катары жана структура катары карап, изилдейт. Коммуникативдик процесс бул тилдик жана тилдик эмес каражаттардын жардамы менен эки адамдын же адамдар тобунун маалымат алмашуусу. Коммуникативдик процесстин максаттары ар түрдүү болушу мүмкүн. Мисалы:

- башка адамдарга бир нерсени эскертүү;
- башка адардарды кабардар кылуу;
- бир нерсени түшүндүрүү;
- алаксытуу, көңүлүн көтөрүү;
- сүрөттөп, баяндап айтып берүү;
- бир нерсеге ынандыруу, көндүрүү жана башкалар.

Коммуникативдик процесстин негизги максаты катары адамдын суроо талаптарын, муктаждыктарын канаттандырууга багытталат. Ал муктаждыктар:

- башка адамдар менен кызматташуу;
- жеке муктаждыктар;
- башка адамдар менен мамиле түзүү;
- башка адамдардын аракеттенүүсүнө, ойлонуусуна көмөк көрсөтүү;

- башка адамдарды башкаруу, үстөмдүк кылуу;
- коомчулукту же уюмду бир бүтүндүккө бириктирүү;
- информация алуу жана берүү;
- дүйнөнү жана андагы тажрыйбаларды түшүнүү жана башкалар.

Коммуникацияны структура катары кароодо аны өзүнчө модель деп эсептеп, анын башатын Аристотелдин «Поэтика» жана «Риторика» деген эмгектеринде берилген **«оратор-кеп-угуучу»** моделинен көрүшөт. Албетте, бул модель өзгөргөн, толукталган. Окумуштуулар Р.О.Якобсондун моделин таянуу менен коммуникациянын алты функциясын аныкташкан:

- 1) **эмативдүү** – бул айтуучунун айтылып жаткан маалыматка карата жеке мамилесин билдирүү;
- 2) **конативдүү** – бул угуучуга карата атайын таасир этүүнү туюндуруу;
- 3) **референтивдүү** – бул бөлүп көрсөтүү таанып-билүүгө багыттоо;
- 4) **поэтикалык** – бул кадимки сөздү, кепти сөз өнөрүнүн, сөз искусствосунун үлгүсүнө айландыруу;
- 5) **фатикалык** – бул айтуучунун айткандырын сөзсүз колдоого аракеттенүү;
- б) **мега тилдик** – бул берилип жаткан информациянын берилишин жана аны туура кабыл алып, түшүнүү. Коммуникациянын теориясы коммуникациянын жүрүшүнүн кызыктуулугун жана натыйжалуулугун камсыз кылуучу бир катар талаптарды көрсөтөт. Негизгилери төмөнкүлөр:

-маалыматтын аныктыгы түшүнүктүүлүгү;

-маалыматтын реалдуулугу чындык менен шайкештиги;

-маалыматтын объективдүүлүгү;

-маалыматтын өз маалында, кечиктирбей берилиши;

-маалыматтын даректүүлүгү конкреттүү адамга багытталышы;

-маалымат берүүдө кайтарым (обратное) байланыштын болушу;

-ченемдүүлүгү, керектүү, зарыл гана маалымат берүү;

-маалыматтын жеткиликтүүлүгү;

- ачык-айкындыгы.

Бул талаптар кыргыз тилинде баарлашууга, сүйлөшүүгө үйрөтүүдө дайыма эске алынып, сүйлөөчүдө мындай көндүмдөрдүн калыптанып, өнүгүшүнө окутуу процессинде дайыма көңүл буруу керек деп эсептейбиз.

Коммуникацияны изилдеген орус окумуштуулары М.А.Василика, О.Л.Каменская, М.Ю.Коноваленко, В.А.Коноваленко, А.Бодалев, Ф.А.Кузин ж.б.коммуникациянын моделин түзүүдө америкалык окумуштуу Г.Лассуэлланын 1968-жылдардагы эмгектериндеги, моделине таянышып, аны толуктап, өркүндөтүп изилдешкен. Г. Ласеуэлл коммуникациянын моделин түзүүнү төмөнкү суроолорго жооп берүү менен иштөөнү сунуш кылгын:

-ким?

-кандай ниет менен?

-кандай кырдаалда?

-кандай ресурстар менен?

-кандай стратегияны колдонуу менен?

-кандай аудиторияга таасир этет?

-кандай натыйжа менен?

Берилген теориялык маалыматтарга таянуу менен колледждерде кыргыз тилин окутууда коммуникативдик компетенттүүлүктү өркүндөтүүгө өбөлгө болуучу суроолорго жооп.

Таблица 1.1.

Ким?	Бул информацияны ким айтып жатканын аныктайт. Айтылып жаткан информация менен
------	---

	айтуучунун ортосундагы шайкештик (информацияны өзү толук өздөштүргөн, толук билбеген түшүнбөй жаттап алган бирөөдөн уккан, билим деңгээли максат-мүдөөсү ж.б.) Суроо өтө маанилүү, анткени ага туура жооптун берилиши менен экинчи суроого туура жооп алууга шарт түзүлөт.
Кандай ниет менен?	Бул суроо коммуникациядагы түйүндүү (ключевой) суроо болуп эсептелет. Коммуникациянын чыныгы максатын аныктоо аркылуу гана ага шайкеш келген каражаттарды, аудиторияны тандап алууга болот. Сүйлөшүүнүн чыныгы, түпкү максатын билүү менен анын натыйжалуу болушун камсыз кылган коммуникациянын калган компоненттерин колдонууга мүнкүнчүлүк түзүлөт.
Кандай кырдаалда?	Коммуникация жагымдуу, жагымсыз, нейтралдуу, үстөмдүк жана башкага өтүп жатканын же өтө тургандыгын аныктап, коммуникативдик акт ошого жараша уюштурулуп жүрөт. Ошол эле учурда айтуучу менен угуучунун (аудиториянын) ортосунда кандай жасалма жана табигый тоскоолдуктар бар экендиги аныкталат. Такталган тоскоолдуктарды азайтууга, айтылган информациянын мүмкүн болушунча толук жетишиши камсыз болот.
Кандай ресурстар менен?	Мында информацияны билдирүүнүн мүмкүнчүлүк, ресурстары аныкталат.

	<p>Бул ресурска айтуучунун өзү финансылык, информациялык каражаттар, ошондой эле коммуникациянын эффективдүү технологиялары, ык-жолдору, методдору кирет. Негизги фигура адам жана анын коммуникативдик компетенттүүлүгү болуп саналат.</p>
<p>Кандай стратегияны колдонуу менен?</p>	<p>Стратегия – бул перспективалуу максаттарды аныктоо гана эмес, ал максатка жетүүнүн алгылыктуу жана натыйжалуу жолдорун жана каражаттарын так аныктоо. Берилген суроого жооп берүү менен сүйлөшүүгө коюлган максатка жетүүнүн эффективдүү стратегиясы менен каражаттарын аныктап алууга болот. Коммуникациянын стратегиясы, барыдан мурда, максаттын мүнөзүнө, аудиториянын өзгөчөлүгүнө, ресурстарга байланыштуу аныкталат. Сүйлөшүүнүн стратегиясын аныктоодо төмөнкүдөй маселелерди чечип алуу зарыл:</p> <ul style="list-style-type: none"> -мүмкүн болушунча информациянын толук болушун камсыз кылуу; -ишенимдүү, ыкчам жана эффективдүү кайтарым байланышты камсыз кылуу; -зарыл каражаттардын аз же жетишсиз болушунан улам айрым учурда мыкты сүйлөшүүдөн баш тартууга туура келет.
<p>Кандай аудиторияга таасир этет?</p>	<p>Мында информация кандай аудиторияга арналгандыгы аныкталат. Өз билимине, адистигине</p>

	<p>ээ болгон, билген информацияга ылайык угуучуну (аудиторияны) тандап алуу чон мааниге ээ. Анткени берилүүчү информация менен аны кабыл алуучу (угуучу) бирдей деңгээлде болушу шарт. Өзүнө керектүү болгон аудиторияны туура тандап алуу жана ага ылайык билдирүүнүн тиешелүү каражаттарын жана ык-жолдорун колдонуу үчүн аларга тиешелүү илимий изилдөөлөрдүн маалыматтарын пайдалана билүү талабы коюлат.</p>
<p>Кандай натыйжа менен?</p>	<p>Мында окутуучунун билдирүүсү менен колледж студентинин кабыл алып, түшүнүсүнүн жыйынтыгы (натыйжасы) аныкталат.</p> <p>Эгерде алдыга коюлган максат белгиленген убакытта ишке ашса, анда коммуникация эффективдүү болду деп баланат.</p> <p>Коммуникациянын эффективдүүлүгү угуучунун кебиндеги өзгөрүүлөр, анын аракеттеринде жанылыктар коштолгону, билимдин толукталгандыгы жана угуучунун ага ынангандыгы менен шартталат, түшүндүрүлөт.</p>

Берилген моделдеги суроолор коммуникативдик компетенттүүлүктү өркүндөтүүгө карата коюлуучу талаптар катары каралууга тийиш. Анткени кыргыз тилин окутууда окутуучу ар бир колледждин студентинен аталган талаптарды өздөштүрүүнүн, өз кебинде колдонуусун талап кылып жана ага жетишүүгө карата иш-аракеттерди жүргүзүштү талап кылынат.

Коммуникация же барлашуунун табиятын иликтөөгө арналган илимий эмгектерде сүйлөшүүгө тоскоол болгон жагдай-шарттарга да кайрылышып, анын себептери менен андан арылуунун жолдорун да аныктоого аракеттер жасалып келе жатат. Эмгектерде бул проблема «коммуникациядагы барьерлер» деген аталышта берилет. Сүйлөшүүгө тоскоол болгон негизги жагдай-шарттар катары булар белгиленет:

- 1) баарлашуу процесси жүрүп жаткан чөйрөдөгү ынгайсыздыктар (көнүлсүздүк, мажбурлагандык, өтө ысык же суук, караңгы, кир, ызы-чуу, тартипсиздик жана башкалар);
- 2) колледждин студенттеринин билдирүүгө кызыкпай, башка ойлор менен алагды болушу;
- 3) башка бирөөлөрдүн ойлоруна болгон антипатия, кыйынсынуу;
- 4) баарлашуучулардын тил билүү деңгээлдеринин ар түрдүүлүгү;
- 5) айтуучу менен угуучунун кесиптик жактан шайкешсиздиги;
- 6) айтуучунун кадыр-баркын таануу;
- 7) тыбыштык – кептин жай же тез болушу, акцент менен сүйлөө, тыбыштарды туура эмес айтуу;
- 8) семантикалык – сөз маанилерин чаташтыруу, туура эмес колдонуу;
- 9) стилистикалык – кептин стилинин, баарлашуунун темасына, мазмунуна жана максатына дал келбеши;
- 10) логикалык – ой жүгүртүүнүн жана ага ылайык сүйлөөнүн логикалык жактан туура эместиги жана башкалар [М К. Коноваленко , 2014 -88-б].

Баарлашуу анын жүрүшү жана натыйжаларды адамдын темпераментине да байланыштуу боло тургандыгы илимде аныкталган. Бул боюнча илимий маалыматтарга таянуу менен темпераменттин ар биринин мүнөздүк өзгөчөлүктөрүнө токтолуп, алардын коммуникацияга болгон оң жана терс таасирлерин аныктоого аракет кылабыз. Анткени оозеки сүйлөшүүгө, жалпы эле коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандырып, өркүндөтүүдө ар

бир инсандын өзгөчөлүгүн билүү өзгөчө мааниге ээ. Окутууга мындай мамиле кылууну инсанга багыттап окутуунун парадигмасы да талап кылат.

Таблица 1.2. Темпераменттин мүнөздөмөлөрү жана алардын коммуникацияга тийгизген таасири

Сангвинник	
Позитивдүү	Негативдүү
-абдан кыймылдуу; - жандуу; -кызыктуу иш болсо активдүү, -тезыңгайлашат; -бир түрдүүлүктү жактырат; -тил табыша алат; -шайыр ымдоо-жамдоону мыкты колдонот	-өзүн-өзү байытууга аз маани берет; -иш-аракеттерде кескин тырышчаак эмес; -талапкерлиги жетишсиз;
Коммуникацияда	
Позитивдүү	Негативдүү
-тез сүйлөйт; -бат тил табышат; -түшүнүктүү сүйлөйт; -ойду билдирүүдө катуу айтып коюудан тартынбайт; -ымдоо-жаңсоону өз оюн изилдөөгө, ынандырууга ыктуу колдонот; -сүйлөшүүнү жагымдуу маанайда жүргүзөт;	-өзүнө кызыксыз темада сүйлөбөйт жана башкаларды укпайт; -өз оюн бербейт; анча аракет кылбайт; -сүйлөшүүнү жагымдуу маанайда жүргүзөт;
Холерик	
Позитивдүү	Негативдүү

-күч-кубаттуу; -кырдаалды тез түшүнөт; -демилгелүү; -тил табыша алат; -чечкиндүү; -сүйлөгөнү ынанымдуу;	-тез туталанма; -мамилелерде кескин өзгөрөт; -журуш-турушунда туруктуулук аз;
Коммуникацияда	
Тез тил табыша алат ;	-Маанайга жараша ойлонбостон сүйлөйт;
-демилгелүү сүйлөйт; -өз оюн ачык айтат; -кырдаалда жараша сүйлөйт; -ынанымдуу, далилдүү жана кызыктуу сүйлөйт;	-сөз көтөрүмү аз ; -пикир келишпестиктер көп болот; -сөзгө дайыма эле тура бербейт;
Флегматик	
Позитивдүү	Негативдүү
-Мамилелерде туруктуу; -тил табышууга жакын; -таарынчаак эмес ;	-жай, аз кыймылдайт; -чечимди өтө жай кабыл алат; -өжөр;
Меланхолик	
Позитивдүү	Негативдүү

-абдан сезимтал; -ак көңүл; -тез түшүнөт ,баамчыл ; -кадимки шарттарда мыкты иштерман;	-тез таарынат; -уялчаак ; -активдүүлүк аз; -кыймылдары ишенимсиз, ыңгайсыз шарттарда жакшы иштей албайт;		
Коммуникацияда			
-сөздү туз мааниде гана айтат; -кырдаалга жараша сүйлөйт ; -айтылганды дароо түшүнөт; -кадимки шарттарда жакшы сүйлөйт	-сөз көтөрүмү аз; -тартынып, көп сүйлөбөйт; -баарлашууга пассивдүү катышат; -ыңгайсыз, шарт кырдаалдарда түнт, унчукпай коёт ;		
-оюн тез топтой албайт; -иш жөндөмдүүлүгү жогору; -катаал кырдаалдарга туруштук бере алат			
Коммуникацияда			
-айтканынан кайтпайт; -сөзү менен иши дал келет; -сүйлөшүүдө жагымдуу жагдай түзө алат;		Айтканынан кайтпайт; -жай сүйлөйт; -аракет кылбайт; -сүйлөшүүдө демилге көтөрбөйт	

Окутуунун жаңы ыкмаларында инсанга багыттап жана компетенттүүлүктөргө негиздеп окутуу парадигмалары биринчи орунга тил

үйрөнүүчүнү коюп, аны ар тараптан жакшы билүү менен окутуунун талап кылган азыркы учурда сабак процессинде темпераментти эске алуу болуп калды. Коммуникациянын теориясында жана коммуникация процессинде угуучуну айтылып жаткан информацияга ынандыруучу аракеттерди көрүүнүн да мааниси чон экендиги белгиленет. Анткени коммуникация информация берүү максаты менен бирге эле ага ынандыруу, ишендирүү максатын да көздөйт. Угуучунун ынандыруу негизинен психологиялык таасир этүү аркылуу ишке ашуучу көрүнүш. Бул боюнча белгилүү окумуштуу Б.Ф.Ломов мындай деп айткан: «Благодаря общению индивид получает возможность регулировать не только собственное поведение, но и поведение других людей, а вместе испытывать регуляционные воздействия с их стороны. Во взаимной подстройке действий реализуется именно регуляционно-коммуникативная функция» [Б.Ф.Ломов. Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука, 1984. С. 268-269].

Информация берүүдө, сүйлөшүүдө угуучуну ага ынандырыш үчүн зарыл болгон жагдай-шарттар, компоненттер, жалпы эле көңүл буруу тууралуу төмөнкүдөй кеңештер берилет:

- 1) Сүйлөшүүгө алдын-ала дыкат даярдануу;
- 2) Акыйкат жана объективдүү болуу;
- 3) Кептин ырааттуу, далилдүү жана логикалуу болушу;
- 4) Мүмкүн болушунча конкреттүү сүйлөө;
- 5) Негизги, түйүндүү ойду баса белгилөө;
- 6) Информацияны жеткиликтүү, элестүү берүү;
- 7) Жеке кызыкчылыктарды кошуу;
- 8) Угуучунун жеке кадыр-баркына шайкеш сүйлөө;
- 9) Өзгөчө маанилүү маалыматты кайталап берүү;
- 10) Угуучунун позициясын тактоо (Сиз макул болосузбу, сизге ишенем)
- 11) Угуучу менен мүмкүн болушунча талашпоо;

12) Мүмкүн болушунча «мен» деген сөздү аз, ал эми «сиз» деген сөздү көп колдонуу ж.б.

Коммуникация тууралуу изилдөөлөрдө инсандар аралык мамиле же инсандар аралык коммуникацияга да маани берилет. Бул боюнча В.Н.Мясищевдин төмөнкү пикирлерин билүү жана окутууда эске алууну зарыл деп билебиз. Общение является важным фактором развития личности выступает, как одна из особенно значимых побудительных причин внутренней активности субъекта, лежащая. В социальной стороны основе его [В.Н.Мясищев. Психология отношений. – Воронеж, 1995. с. 116].

Мындан улам, жалпы эле сүйлөшүү, баарлашуу адамдын инсан катары калыптанып, өнүгүүсүнүн маанилүү фактору экендигин жана студенттерди кыргыз тилинде натыйжалуу сүйлөшүүгө үйрөтүү менен анын инсан катары калыптанышына өбөлгө шарт түзүлө тургандыгы белгилүү болот.

1.2. Коммуникациянын психологияда изилдениши

Психология илими коммуникацияны «баарлашуу» (общение) деген аталышта карап, баарлашуунун психологиясын илимдер аралык мамилелер маселеси менен биримдикте карайт. Илимдин бул тармагында баарлашуунун бул мүнөздөмөсү, каражаттары, факторлору, баарлашууда таасир этүүнүн жолдору, каражаттары, баарлашуунун курактык өзгөчөлүктөрү ж.б. тууралуу психологиялык өңүттөн изилдөөлөрдү жүргүзөт. Баарлашуунун психологиясы илиминин көрүнүктүү өкүлдөрү болуп В.М.Мясищев, А.А.Бодалев, А.Г.Ковалев, Б.Г.Аняньев, А.В.Волкова, Б.Ф.Ломов, А.А. Леонтьев, У П.Ильин жана башкалары эсептелет. Биз ишибизде психологдордун эмгектеринде зарылдыгына жараша кайрылабыз.

Баарлашуу маселесине психология илиминин өзүнчө тармагы болгон педагогикалык психология эмгегине да кайрылып, өз предметине, максат-милдетине жараша баарлашууну изилдейт. Окумуштуулар педагогикалык психология илиминин пайда болушун П.В.Каптеревдун 1877-жылы жарык көргөн «Педагогикалык психология» деген эмгегинен башталат деп эсептешет. Чындыгында эле П.В.Каптерев аталган эмгегинде Я.А.Коменскийдин, И.Герbartтын, А.Дисторвергдин жана башкалар педагогика илимдеринин негиздөөчүлөрдүн эмгектерин талдоо менен аларда психологиянын жетишсиздигин аныктап көрсөткөн. Педагогикалык психология боюнча В.В. Давыдовдун, Д.Б. Элькониндин. И.А.Зимняянын, М.С.Ткачеванын жана башкалардын эмгектери жарык көргөн.

Изилдөөбүздүн максатына ылайык аталган илим тармактарынын баарлашуу боюнча берген жыйынтыктарын өз-өзүнчө бөлбөй, биримдикте карайбыз. Мындагы негизги максат – студенттерди коммуниктивдик багытта окутуунун илимий-теориялык негиздерин аныктоого жана окутуу процессинде пайдаланууга сунуш кылуу. Белгилүү психолог-окумуштуулар А.И. Волкова менен Е.П.Ильиндин иликтөөлөрү боюнча психология илиминде «баарлашуу» түшүнүгү боюнча бирдиктүү, бардыгы кабыл алган аныктама жок. Көпчүлүк

эмгектерде автору белгисиз болгон төмөнкү аныктаманы колдонула тургандыгын белгилешет. «Общение-это, сложный и многогранный процесс, который может выступать в одно и тоже время и как процесс взаимодействия индивидов, и как информационный процесс, и как отношение людей друг к другу, и как процесс взаимовлияния друг на друга, и как процесс соперничества и взаимного понимания друг друга» [Е.П.Ильин, 2014. -18-б]. Аныктамадан көрүнүп тургандай, баарлашуу – бир эле мезгилде бир нече кызматтарды аткарган, адам турмушунун, адам ишмердүүлүгүнүн ажырагыс компоненти болгон татаал көп жактуу, көп функционалдуу жандуу процесс. Бул процесстерди терең түшүнүү, талдоо үчүн психология барлашууну бир нече аспектиден карайт. Алардын негизгилерине токтололу:

Баарлашуу коммуникация катары каралат. «Барлашуу» жана «коммуникация» терминдери орус тилинде гана колдонулуп, башка тилдерде «баарлашуу» түшүнүгү колдонулбай, бардык учурда «коммуникация» колдонула тургандыгын белгилешет. Орус окумуштуулар «баарлашуу» - бул инсандардын ички руханий байланышы, карым-катышы деп ал «коммуникацияны» иштиктүү жана субъектилердин рационалдуу байланышы катары мүнөздөлөт. Е.П.Ильин: «Коммуникациянын бардык түрлөрү эле коммуникация боло албайт. Бирок баарлашуунун бардыгы коммуникациянын өзгөчө түрү болуп эсептелет. Баарлашуу – бул коммуникациянын адамга гана мүнөздүү болгон өзгөчө түрү»-деп белгилеген. Демек, баарлашуу коммуникацияга караганда алда канча кеңири түшүнүк. Ал эми коммуникация анын ичине кирет. Коммуникация аркылуу ар түрдүү системалар байланышат, ал аркылуу маалымат бир системадан экинчи системага өтөт ошондой эле коммуникацияга адамдардын машина (техника) менен иштеши да кирип кетет.

Баарлашуу ишмердүүлүк катары каралат. Бул боюнча окумуштуулар арасында бир нече пикирлер айтылат. Б. Ф. Ломов, А. А. Леонтьева, А. В. Мудрин жана башкалар баарлашууну «ишмердүүлүк», «ишмерлуулүктүн өзгөчө түрү», «ишмердүүлүктүн формасы» катары карашат. Кандай болгон

күндө баарлашуу адамдын бардык ишмердүүлүгүн коштоп жүргөн ишмердүүлүк деп түшүнүп, баарлашуунун ушул өңүттө окутууну туура көрөбүз. Адам коомдо гана жашап, коомдо гана өз ишмердүүлүгүн жүргүзөт. Кандай гана ишмердүүлүк болбосун ал маалымат алмашууга, сүйлөшүүгө, карым-катнаш жасоо менен жүрөт, ишке ашат. Демек сүйлөшүү, баарлашуу белгилүү бир суроо-талаптарды аткарып, белгилүү зарылдыктан улам ишке ашат. Бул боюнча психология баарлашуунун муктаждыктарын ачык көрсөтөт. Алар:

- башка адам менен барлашуу, алакада болуу муктаждыгы;
- белгилүү бир социалдык коомго тиешелүү болушу;
- кайгы, кубанычын тең бөлүшүү;
- бирге иштешүү, кызматташуу зарылдыгы;
- билим, тажрыйбаларды дайыма алмашуу зарылдыгы;
- жаңы маалымат алуу, берүү зарылдыгы жана башкалар.

Кандай гана баарлашуу болбосун ал белгилүү бир маалыматты көздөйт. Максатсыз барлашуу болбойт.

Максат ар түрдүү болушу мүмкүн. Мисал келтирсек:

- башка адамга жардам берүү, колдоо;
- жардам алуу, колдоо табуу;
- сүйлөшүүгө, эрмектешүүгө адам табуу;
- өзүн түшүнгөн, колдогон, баалаган адамды издөө;
- өзүн таанытуу, өзү тууралуу билдирүү;
- топко, көпчүлүккө кошулуу;
- башка адамдын пикирин, көз карашын өзгөртүү жана башкалар.

Баарлашуунун максаттарын аныктоо аркылуу баарлашуунун функцияларын тактап алууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. Баарлашуу коомдо, негизинен, төмөнкүдөй функцияларды аткарат:

Информациялык-маалыматтык функция – маалыматты берүү же алуу билимдерди же тажрыйбаларды алуу.

Экспрессивдик функция – бири-биринин ой-санаасын, эмоционалдык абалын түшүнүү. Адамдын баарлашуусу көбүнчө өзүнүн эмоционалдык абалын билдирүү, ал боюнча пикир угуу, көңүлүн алуу максатына жүргүзүлөт.

Регулятивдик функция – сүйлөшүп жаткан адамдын жүрүш-турушун, ык-абалын, активдүүлүгүн, башка адамдар менен мамилесин ж.б. өзгөртүп, жөнгө салуу, туура түшүнүү милдетин аткарат.

Социалдык көзөмөл функциясы – мактоо, кубаттоо, колдоо, баалоо эскертүү, түшүндүрүү ж.б. жолдор менен башкалардын жүрүм-турумун, ишмердүүлүгүн талаптагыдай нукка салуу. Же, тескерисинче, жек көрүү, чара көрүү ж.б. жолдор менен негативдүү көрүнүштү азайтуу.

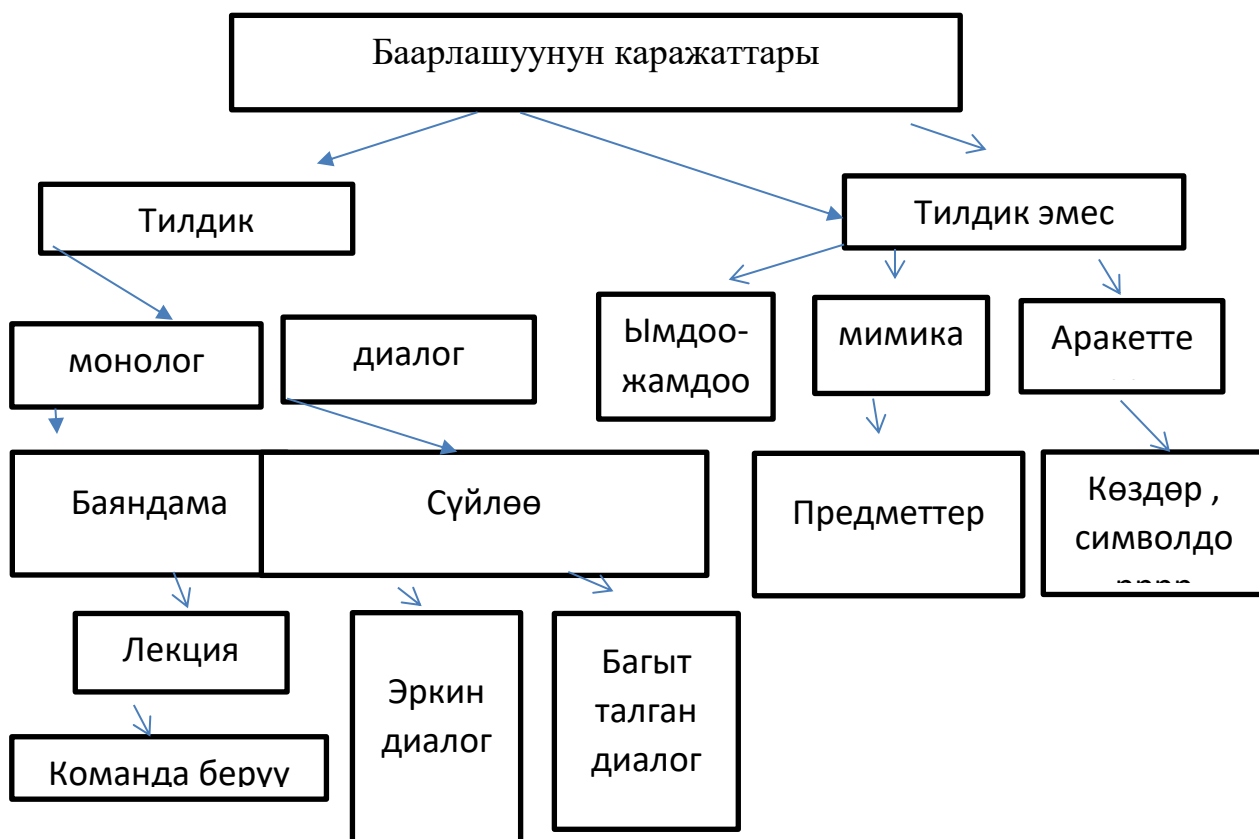
Социалдаштыруу функциясы – белгилүү бир социалдык чөйрөдө жашаган же ал чөйрөгө жаңыдан келип кошулган адамды, ал чөйрөнүн шартына коллективине көнүктүрүү, ыңгайлаштыруу, чөйрөнүн кызыкчылыгына мамилелерге, кызматташууга калыптандыруу ж.б.

Психология баарлашуунун үч түрү: инсандар аралык, инсан менен группалык, группалар аралык деп белгилеп, ар бир түрүнүн өзгөчөлүктөрүн ачык көрсөтөт.

Лингвистика, коммуникациянын теориясы сыяктуу эле психология илими да баарлашуунун каражаттарын кептик жана кептик эмес деп экиге бөлүп карайт. Бул түшүнүктөр аталган илимдерде «тилдик» жана «тилдик эмес», «вербалдык» жана «вербалдык эмес» жана башка аталыштарда берилип жүрөт. Биз булардын ичинен кыргыз тил илиминде алда канча кеңири тараган «тилдик» жана «тилдик эмес» деген терминдерди колдонобуз. Анткени аталган түшүнүктөрдүн кыргызча маани-маңызы ушул атоого туура келет. Психология

илиминде тилдик жана тилдик эмес каражаттарынын классификациясын белгилүү психолог Е.П.Ильин иштеп чыккан. Биздин изилдөөбүзгө түздөн-түз байланышы болгондуктан, ал классификацияны кабыл алып колдонобуз.

Таблица 1.3.

[Е.П.Ильин. 2014.-47 б]

Коммуникацияны, баарлашууну, окутуу-үйрөтүүнүн негизги максаты-баарлашуунун теориялык (лингвистикалык, психологиялык, педагогикалык) негиздерин үйрөтүү менен чектелбейт, аларды билүү, өздөштүрүү аркылуу баарлашуунун эффективдүүлүгүн, натыйжалуулугун арттыруу. Бул маселени чечүүдө да психология илиминин жыйынтыктарына таянуу талапка ылайык. Психологияда «баарлашуунун эффективдүүлүгүн арттыруучу факторлор» деген өзүнчө бөлүм каралат. Бул маселеге да Е.П.Ильин кайрылып баарлашуунун жакшыртуучу факторлордун системасын иштеп чыккан.

Таблица1.4.

Эффективдүү баарлашуунун факторлору		
Тышкы	Окуучулардын психологиялык мүнөздөмөлөрү	Ички
Баарлашуунун жагдай шарттары	Жөндөмдүүлүк	Мугалимдин психологиялык мүнөздөмөсү
Расмий	Социалдык абалы	Жөндөмүүлүк
Ынак сырдаш	Курактык жыныстык өзгөчөлүк	Баамдуулук

Эффективдүү баарлашуунун факторлору ички баарлашуунун жагдай-шартына студенттердин психологиялык мүнөздөмөлөрү, социалдык курактык психология илими баарлашууга таасир этүүчү тышкы факторлордун баарлашуунун жагдай-шартына, ички кырдаалына, коллективдин өзгөчөлүгүнө жана баарлашуучулардын сөз байлыгына өтө чоң маани берет. Ар бирине кыскача токтололу.

Баарлашуунун кырдаалы чечүүчү мааниге ээ болот. Эгерде баарлашуу өз ара түшүнүү, жай-баракат кырдаалда жүрсө, анын натыйжасы да жакшы болот. Ал эми баарлашуу чыңалууда болуп, конфликттик, түшүнбөстүк, эрегешчилик кырдаалда болсо, баарлашуу көздөгөн максатына жетпей, бир чечимге келбей, өз ара мамиле андан ары курчуп, чыр-чатакка жол ачылат. Ошондуктан кандай темадагы баарлашуу болбосун, аны жай, жагымдуу жана чыр-чатаксыз маанайда өткөрүүгө аракеттенүү керек.

Баарлашууда жагдай-шарты да чечүүчү ролду ойнойт. Баарлашуучу жай, орун алдын-ала тандалып баарлашууга берилүүсү шарт. Ошондой баарлашууга катышкандар алдын-ала анын максаты, милдети жана жетишүүчү чечимдери, натыйжалары тууралуу маалыматтары болушу керек. Баарлашуу өзү жүрүүчү коллективге да байланыштуу. Ошондой эле берилүүчү маалымат жана күтүлгөн натыйжалар тууралуу жеткиликтүү түрдө тил каражаттарын туура жана ыктуу колдоно билүү талабы да бар. Психология баарлашуунун өзүн «формалдуу» жана «формалдуу эмес» деп экиге бөлүп изилдейт. Ошол эле учурда «формалдуу» терминин (иштиктүү) (деловое) баарлашуу» деп да колдонот. Е.П.Ильиндин аныктама-түшүндүрмөлөрү төмөнкүдөй: «Деловое общения - вид общения, цель которого лежит за пределами процесса общения и которое подчинено решению определенной задачи (производственной, научной, коммерческой и т.д.) исходя из общих интересов и целей коммуникантов. Неформальное межличностное общение во-первых, неделовое. Во вторых, добродельное и, в третьих, доверительное общение, часто сводящееся к «разговору по душам» [Е.П.Ильин, 2015.- 9-б].

Төмөндө турмуш-тиричилик баарлашуусуна (неформальное общение) өзүнө гана мүнөздүү белгилерине көңүл бурсак:

- сүйлөшүү убактысы алдын-ала белгиленбейт;
- сүйлөшүүнү бир эле мезгилде экөө тең жүргүзөт;
- баарлашуу бир чечимге келгенге чейин же бирин-бири түшүнбөй калганга чейин жүрөт;
- сүйлөшүүдө ким качан сүйлөйт, канча сүйлөйт деген маселе болбойт;
- сүйлөшүүгө катышкандар сүйлөшүү үчүн ар кандай ыкмаларды колдонушат. Турмуш-тиричиликте баарлашуу ар түрдүү болушу мүмкүн. Мисалы кокусунан жана бир гана жолу (бир нерсени суроо), мезгил-мезгили менен

болушу (тааныштар жолугуп калганда) дайыма, туруктуу (үй-бүлөдө, иште ж.б.)

Белгилүү психолог-окумуштуу И.А. Зимняя жалпы эле баарлашуунун табияты, изилдениш тарыхы, жыйынтыктары боюнча жана педагогикалык психологиялык өңүттөн талдоо жүргүзгөн, ал баарлашууну ишмердүүлүк катары карайт. И.А. Зимняянын изилдөөсү боюнча: «С позиции деятельностного подхода общение – это сложный, многоплановый процесс установления развития контактов между людьми, порождаемый потребностями в совместной деятельности и включающий в себе обмен информацией, выработку единой стратегии взаимодействия, восприятие и понимание другого человека» [И.А. Зимняя, 2008. – 32-41-б].

Мындан улам баарлашуу бул адамдардын турмуштук-социалдык муктаждыктарын, бири-бири менен мамиле түзүүнү, биргелешип иш-аракеттерди жүргүзүүнү камсыз кылган татаал жана көп кырдуу жараян экендигин билүүгө болот. И.А.Зимняя баарлашууну субъектилерин биргелешкен окуу процессинин формасы катары карап, билим берүү процессиндеги баарлашуунун өзүн ишмердүүлүк катары эмес, адамдардын өз ара, биргелешкен аракеттеринин өзүнчө форма деп аныктайт. Демек, жалпы эле баарлашуудан педагогикалык баарлашуунун негизги өзгөчөлүгү мындагы баарлашуунун максатына, мазмунуна жараша каралат, иликтенет.

1.3. Баарлашуунун педагогикалык жактан иштелиши.

Баарлашуу (коммуникация) тууралуу педагогикалык сөздүктөн мындай маалыматтарды алабыз. Баарлашуу – эки же андан көп адамдардын таанып билүү же таанып-билүү мүнөзүндөгү маалыматтарды алмашуусу. Баарлашуу колледждин студентинин психикалык жана социалдык жактан өнүгүүсүнүн маанилүү факторлорунун бири болуп саналат. Баарлашуу бирдиктүү ишмердүүлүктү тейлеп, анын макулдашуу, келишүү менен ишке ашуусун камсыз кылат. Баарлашууга болгон суроо-талап адам баласынын базалык суроо талаптарынан болуп саналат. Жаштар чоң кишилер менен байланышта болуу менен гана адамзаттын коомдук-тарыхый тажрыйбасын өздөштүрө алат. Ал аркылуу студент адам баласынын тубаса мүмкүнчүлүктөрүнө ээ боло алат. Жетишсиз баарлашуу же студент менен аз сүйлөшүү анын өнүгүшүн басаңдатып, акыл-эсинин байышына терс таасирин тийгизет. Орто кесиптик колледждин студентинин сүйлөөсүнүн өнүгүшү менен анын интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрү да өнүгөт. Ушул мезгилде студенттин жеке кызыгуулары, өз алдынча болууга умтулуулары сүйлөшүү аркылуу калыптана баштайт. Колледждеги өспүрүм курактагы студенттин баарлашуусу өзгөчө мааниге ээ болуп, өзү теңдүүлөр менен сүйлөшүүсү активдүү болуп, теңтуштарынын арасында өз ордун табууга болгон аракеттери да баарлашуу аркылуу ишке аша баштайт. Орто кесиптик колледж курагындагы студентте маалымат берүү булактарын чөктөөгө болбойт. Колледжде билим берүүдө баарлашуу окутуунун уюштуруунун өзгөчө ыгы болуп, студентти таанып-билүүнүн каражаты катары кызмат кылат. Ар бир окутуучу педагогикалык баарлашуунун технологияларын мыкты билүүгө жана аны окутуу-үйрөтүү процессинде ыктуу жана натыйжалуу колдоно билүүсү зарыл. Педагогикалык баарлашуу - бул бир эле мезгилде таалим-тарбия ишин уюштуруунун ыгы, билим берүүнүн каражаты, студенттерди таанып-билүүнүн каражаты. Педагогикалык баарлашуу ишмердүүлүктүн өзгөчө формасы болуп саналат. [Педагогический словарь. 2008. – 235-б.].

Демек, педагогика илими баарлашуунун табиятын ачууда анын таалим-тарбия берүүдөгү орду, мааниси жана аткарган кызматтарына басым коёт. Ошол эле учурда окутуучунун сүйлөөсүнө, кеп маданиятына, студенттер менен болгон мамилесине артыкчылыктуу маани берет. Соңку жарык көргөн «Педагогика» боюнча окуу китептеринде баарлашууга берилген аныктамалардан мисал келтирели. «Педагогическое общение – профессиональное общение преподавателя с учащимися в целостном педагогическом процессе, развивающейся в двухнаправлении: организация отношений с учащимися и управление общением в детском коллективе» [Г.М.Коджаспирова, 2010. – 656-б.].

Педагогика баарлашуунун мазмундук түзүлүшүнө төмөнкүлөрдү киргизет:

- коммуникативдик жагы;
- баарлашуунун субъектилеринин маалымат алмашуусу;
- интерактивдик жагы;
- баарлашуучу тараптардын бирдей укукта сүйлөп билүүгө катышуусу;
- перспективдик жагы;
- баарлашуу учурунда түшүнүктү өздөштүрүү;
- баалоо жана колдоого көнүгүү;

Педагогикалык баарлашуунун маани-маңызы тууралуу педагогика психологияга караганда таалим-тарбия берүү өңүтүнөн карап, көптөгөн милдеттерди жүктөйт. «Педагогическое общение входит в структуры методов и приемов воспитания и обучения и является способом их реализации, выполняет информационную, самопрезентативную, интерактивную, эффективную и социально-перспективную функции» [Г.М.Коджаспирова, 2010. – 657-б.].

Педагогика үчүн баарлаштуу таалим-тарбия берүүдөгү кеп функцияларды аткарган жараян жана каражат болгондуктан, студенттерди туура сүйлөөгө, коммуникативдик компетенцияларын калыптандырып, окутуучу ээ болуучу сапаттарга өзгөчө маани берилет. Ал сапаттардын негизгилери төмөнкүлөр:

- орто кесиптик билим берүү окуу жайынын студентинин (тил үйрөнүүчүнүн) психологиясын терең билүү (кызыгуусун, идеялын, муктаждыктарын, суроо-талаптарын, өздөштүрүүсүн)
- орто кесиптик билим берүү окуу жайынын студентинде сыйлоо, ишенүү, урматтоо сезимин жарата алуу (аттракция);
- студентти кандай болсо, ошондой кабыл алуу, түшүнүү;
- көңүл буруусу, байкагычтыгы, эс-тутуму, ой жүгүртүүсү, интуициясы, элестетүүсү ж.б. мыкты болуу;
- эмоционалдуулук, кошо кубануу, кошо тынчсыздануу, сезимдеринин күчтүү болушу;
- жүрүш-түрүшү, сүйлөөсү үлгүлүү жана кызыктуу болушу;
- өзүн таанып-билүүсү, өзүн баалоосу;
- педагогикалык рефлексия;
- коммуникативдик компетенттүүлүгү;
- жогорку кеп маданияты;
- педагогикалык интуициясы жана башкалар.

Педагогика педагогикалык баарлашууда психотерапиянын методдору менен каражаттарын да ыктуу колдонуунун маанисине көңүл бурат. «психотерапия -психическое воздействие (словом, поступками, обстановкой) на человека с целью его лечения, изменения его отношений к социальному окружению и собственной личности, коррекции и воспитания» [Г.М.Коджаспирова, 2010. – 662-б].

Педагогикалык изилдөөлөргө ылайык студенттерди коммуникативдик багытта окутуп, алардын коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандырып, өркүндөтүүдө окутуучунун коммуникативдик мыкты сапаттары өзгөчө мааниге ээ. Окутуучунун коммуникативдик компетенттүүлүгү анын руханий жан дүйнөсүн, интеллектуалдык, жалпы маданиятын, өз предметин, студенттердин сүйгөн кесипкөйлүгүн, адамдык устаттык нарк-насилин, жагымдуу таасирин билдирет. Мындай сапаттарга ээ

болгон окутуучу аларды ыктуу колдонуу менен студенттердин баарлашуусунун калыптанышына шарт түзүп, алардын кызыгууларын ойготуп, таанып билүүсүн арттырып, практикалык-коммуникативдик ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт. Бул туурасында М.Д.Айдарованын «Окутуучунун лингвистикалык, коммуникативдик жана методикалык компетенциялары, мамиле түзүүнүн педагогикалык стилдери, мотивациясы органикалык байланыштуулукта ишкердүүлүк менен жүзөгө ашырылат» -деген оюн мисал кылсак [М.Д.Айдарова, 2011. – 42-6].

Кыргыз тилин окутуунун предмети да, каражаты да кыргыз тили экендиги белгилүү. Кыргыз тили окутуучусу кыргыз тилин окутуунун мазмунун окутуунун каражаты менен айкалыштыра иш алып баруусу зарылдык. Бул жагдайга кыргыз тили окутуучусу бир топ жеңилдиктерди берип, мүмкүнчүлүгүн арттырат. Анткени окутуучу өз сөзү менен кыргыз тилин практикада колдонуунун мыкты үлгүсүн көрсөтүү мүмкүнчүлүгүнө ээ. Ошондуктан окутуучу өз сөзү аркылуу гана студенттерди сабакка болгон кызыгуусун арттырып, өзү кадыр-баркка ээ болуп, сабак процесси жандуу, кызыктуу жапа натыйжалуу уюштуруп, өткөрүүгө жетишет. Окутуу-үйрөтүү процессиндеги окутуучунун сөзүнүн барк-баасы, мааниси тууралуу белгилүү педагогдор атайын токтолушкан. Мугалимдин сөзү – деп жазган улуу педагог В.А.Сухомлинский – окуучулардын ички дүйнөсүнө таасир этүүчү алмаштыргыс инструменти. Тарбиялоо искусствосу адам баласынын дилине кайрылууда, эң биринчи сүйлөө искусствосуна таянат. Демек, окутуучунун сөзү тек гана кургак маалыматты берүүчү эмес, ал үйрөтүү процессин жандуу кылып, өтүлүүчү материалдын кызыктуулугун, керектүүлүгүн практикада айгинелеп көрсөтүүчү күчтүү жана таасирдүү каражат болуп саналат. Окутуучунун эмоциясы, юмору, кызыктуу суроолорду бере билиши, ар бир студенттин жан дүйнөсүн сезип, ага ылайыктуу сөздү таба билиши, студенти менен кошо кубанып, кошо изденүүсү студенттин эркин, тартынбай сүйлөөсүнө өбөлгө болот. Окутуучунун коммуникативдик компетенттүүлүктүн мыкты үлгүлөрүн өз сөзүндө колдонуусу тек гана кыргыз

тилинен билимдерди берүү максаты менен чектелбейт. Окутуучу өз сөзү аркылуу билим берүү менен бирге эле студентке кыргыз элинин улуттук асыл сапаттарын, кыргыз тилинин баалуулугун, образдуулугун, экспрессивдүүлүгүн ачык көрсөтүп, студенттин тилдик-руханий маданиятын калыптандырып, тилдик-эстетикалык табитин даңазалап, аларга болгон студенттин кызыгуусун да жаратат.

Окутуучунун сөзүнө залкар жазуучу Чыңгыз Айтматов да маани берип, ал тууралуу мындай деген: «Мугалим – өлкөнүн улуу күчү, анын рухий потенциалын биздин турмушубузда өтө көп нерселер аныктап турат: Билимдердин, маданияттын, патриотизмдин булагы балдардын аң-сезимине окутуучунун сөзү жана күн сайын көргөн камкордугунун натыйжасында уялайт». Орто кесиптик колледжинин кыргыз тили окутуучусунун коммуникативдик компетенттүүлүгү жалпы педагогикалык маданияттуулугунун ажырагыс бөлүгү, компетенти катары карайт. Ошондон улам окутуучунун сөзүнө билим берүүчүлүк, тарбиялык жана өнүктүрүүчүлүк миссияларды жүктөп, алардын аткарылышын талап кылат. Бул боюнча М.Д.Айдарованын пикирип толук келтирели: «Мугалимдин сүйлөө ишмердүүлүгү этикалык, эстетикалык, логикалык жана адептүүлүк, педагогикалык, нормативдик, предметтик маалыматтуулугу менен айырмаланат, менталитеттик этномаданий тарбия берүү менен коштолууга тийиш. Чыгармачыл ой жүгүртүүсү, ар бир сөзү кеп наркын сактай билгенге багыт берип туруусу жана бардык убакта адабий тилдин үлгүсүн үйрөтүүсү менен студенттерди артынан ээрчиге алуу кудуретинде ишке ашырылат» [М.Д.Айдарова, 2011. 45-б].

Педагогикада окутуучунун мыкты сүйлөй алуусун анын үнү менен бекем байланышта карайт. Окутуучу өтүлүп жаткан темадагы негизги ойду болуп, өзүнчө үн, интонация менен айтууга тийиш. Окутуучунун үнү жагымдуу, уккулуктуу, таза жана так болуп, ар бир тыбышты артикуляциялык жактан туура бөлүп, үнү менен студентти өзүнө тартып, тайпада эркин жана жагымдуу

жагдай түзүүгө кызмат кылышы керек. Ошол эле учурда окутуучунун үнү чыйылдак же кырылдап турушу, үндүн өтө бийик же өтө төмөн болушу, студенттерге орой, олдоксон мамиле кылуу аудиторияда жагымсыз маанайды пайда кылып, студенттерди чектөөгө алып келип материалды кабыл алууга, өздөштүрүүгө кедерги болуп, окутуучу менен студент ортосунда белгилүү бир тоскоолдукту түзүп калат. Натыйжада студентте окуп жаткан предметке да, аны өтүп жаткан окутуучуга да кызыгуусу менен сыйлоосун төмөндөтүп таштайт. Бул көрүнүш боюнча профессор А.С.Раимкулованын пикирин келтирүүнү ылайык көрдүк. «Педагогикалык баарлашуу – бул окутуучу менен студенттин ортосунда сабак учурунда, андан тышкары убакытта болгон профессионалдык баарлашуу процесси. Окутуучу баарлашуунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн туура колдонбосо, анын иш процессинде коркунуч, өзүнө ишенбестик пайда болот, көңүлү, эске тутуусу, педагогикалык ишмердүүлүгү начарлап, сүйлөө речинин динамикасы бузулат, өз алдынча ойлоо, иш жүргүзүү мүмкүнчүлүгү пас боло баштайт жана конформдук жүрүм-турумга ээ болот. Колледждин студентинде болсо окутуучуга карата, предметке карата терс көз караштар пайда болот. Өтүлө турган предметтерге кызыгуусу жок боло баштайт. Мындай жагдай сөзсүз студенттин инсандык касиетине да өз таасирин берет» [А.С.Раимкулова, 2014. – 251-22-66].

Мындан улам кыргыз тили окутуучусу коммуникативдик сапаттары билим берүүдө, окутууда өзгөчө мааниге ээ экендиги, ал боюнча билим берүүнүн, тарбиялоонун натыйжасы аныктала тургандыгы белгилүү болот. Окутуучунун коммуникативдик компетенттүүлүккө ээ болушу, аларды сабак процессинде орундуу жана ыктуу колдоно билүүсү студенттерге төмөнкүдөй коммуникативдик сапаттарга ээ болуусуна өбөлгө түзүп, жандуу жана таасирдүү үлгү болот:

-студенттин баарлашуусунун негизги үлгүлөрүн жандуу жана практикалык өздөштүрүүсүнө өбөлгө болот;

- кыргыз адабий тилинин нормаларына ылайык сүйлөөгө көнүгөт;

- кыргыз тилине болгон кызыгуусу менен сыйлоосун арттырат;
- өз оюн, толук, жеткиликтүү жана ынанымдуу, берүүгө көнүгөт;
- сүйлөө менен ойлоонун, сүйлөө менен угуунун карым-катышын аңдап билет;
- коммуникативдик компетенттүүлүгүн арттырууга иштиктүү аракеттерди жа-соого активдүүлүгү өсөт.

Педагогикалык баарлашуунун билим берүүдөгү, окутуудагы жалпы эле таалим-тарбия берүү процессинде маани-манызын, функциясын, аткарган ролун толук аңдап-билүү үчүн бул маселе боюнча психология илиминин изилдөөлөрүнө таянуу зарыл. Анткени баарлашуунун психологиялык маселелерине кайрылбай туруп, аларга таянбастан, баарлашуунун табиятын толук ачып берүү мүмкүн эмес. Психология баарлашуунун эффективдүү болушу үчүн, барыдан мурда, окутуучуда коммуникативдик, гностикалык жана экспрессивдик билгичтиктердин болушун зарыл деп эсептелет. Коммуникативдик билгичтиктерге окутуучунун студенттер менен тил табыша алышы, алар менен инсандык-эмоционалдык мамилелерди түзө алышы, аудиторияда ынтымакты камсыз кылып, коллективде жагымдуу психологиялык жагдайды жарата алышы жана башкалар керек. Гностикалык билгичтикке – окутуучунун студенттерди толук таанып билүүсү, студенттердин сабакты өздөштүрүүсүнө шарт түзө алышы, студенттин ийгилиги менен кемчилигин өз учурунда байкап, аларга карата иш-аракеттерди жүргүзүүсү кирет. Ал эми экспрессивдик билгичтиктерине – окутуучунун өз эмоциясын, өз позициясын тил жана башка каражаттар менен толук жеткире алышы, өтүнүчтү, талапты, мактоону, эскертүүнү, кубаттоону жана башкаларды билдирүү жөндөмү кирет.

Психологияда баарлашуу тууралуу сөз болгондо «педагогикалык такт» деген түшүнүккө да маани берилет. «Педагогикалык такт – бул чебер окутуучуга, интелегент-окутуучуга мүнөздүү болгон өзгөчө сапат» [Е.П.Ильин,2014.-310-б]. Педагогикалык такттын таалим-тарбия берүү үчүн

бул боюнча белгилүү психолог Е.П.Ильиндин төмөнкү пикирин дайыма көңүлгө алуу зарыл: «Педагогический такт базируется на многих качествах, называемых в обиходе душевными, доброжелательности, чуткости, отзывчивости. Тактичный преподаватель может быстро и безошибочно разобраться в возникшей ситуации, понять трудности общения для того или иного учащегося, определить его состояния и с учетом этого найти единственно правильное решение, подобрать подходящую форму воздействия на учащегося, найти верные слова, интонацию, чтобы не поставить учащегося в неловком положение» [Е.П.Ильин, 2014. – 316-б].

Мындай аныктама-түшүндүрмөдөн улам кыргыз тили окутуучусу ээ болуучу педагогикалык такт кандай касиет-сапаттардан турары аныкталат. Алар:

- окутуучунун студентке кайрылуусу табигый жана жөнөкөй болушу;
- студентке болгон ишеним;
- орду менен айтылган тамаша, шакаба;
- орундуу жана объективдүү талап койо билүү;
- мээримдүүлүк;
- сезүнүн таалим-тарбиялык таасирдүүлүгү;
- принципалдуулугу;
- студентке астейдил мамиле кылуу;
- тапшырмаларды туура бере билүү;
- өзүнүн артыкчылыктарына басым жасабоо;
- студенттерди уга жана түшүнө билүү;
- студенттердин эркин сүйлөөсүнө өбөлгө түзүү ж.б.

Окутуучулар педагогикалык баарлашуусу тууралуу маселелер «окутуучунун кеп маданияты» деген түшүнүк менен биримдикте каралып, биримдикте аныкталат. Кыргыз тили окутуучусуна жалпы эле кеп маданиятына байланыштуу сапаттарына кошумча кеп маданияты боюнча мындай кептик

коммуникативдик компетенттүүлүккө ээ болушун психология илими баса белгилейт.

1. Айтымдарды (фразаларды) сабаттуу кура билүү;
2. Кадыресе турмушта колдонгон сөздөрдү сабаттуу айта алуу;
 - а) Сөздөгү басымды туура коюу;
 - б) Жергиликтүү диалектилик сөздөрдү колдонбоо;
3. Баяндоонун жөнөкөй жана түшүнүктүү болушу;
4. Сүйлөөнүн көркөмдүүлүгү:
 - а) Интонация жана тоналдуулук;
 - б) Кептин темпи менен тынымы;
 - в) Үндүн угулуу динамикасы;
 - г) Сөз байлыгы;
 - д) Кептин образдуулугу;
 - е) Дикциясы;
5. Атайын терминологияны туура колдонуу;
 - а) Фразеологизмдерди ашыкча колдонбоо;
 - б) Ашыкча сөздөрдүн болбошу;
 - в) Жаргон жана модага айланган сөздөрдү колдонбоо;
6. Аз сөздүүлүк.
7. Өзүнүн жана студенттердин кезин координациялоо [Е.П.Ильин. 2014. - 317-318-66.]

Таблица1.5.

Мүнөздөмөлөрү	Кунт коюп угуучулар	Көңүл кош угуучулар
Кунт коюу	-Маанилүү маалыматка көңүл бурат; -Психологиялык даярдыгын карайт; -Маалыматты эмоциялык маанисин карабастан объективдүү угат; -Кырдаалдарга жараша уга билет; -Кабыл алат.	-Эмне айтылып жатканын укпайт, эки жакты карап, эркин отуруп, башка ойлор менен алагды болот; -Кептин эмоцианалдуулугуна гана реакция кылат; -Кандай маалымат болбосун кайдигер болуп, уккан түр көрсөтөт.
Түшүнүү	-Айтылгандарды туура түшүнүүгө аракет кылат; -Малыматтын максатына, негизги оюна көңүл бурат; -Маалыматка кызыгуу менен орундуу суроолорду берет. -Тилдик каражаттардан жана тилдик эмес белгилердин өтмө, көмүскө, маанилерин табууга аракет кылат.	-Айтылгандарды угат, бирок аны түшүнө албайт же туура эмес түшүнөт; -Маалыматтын мазмунуна, түзүлүшүнө көңүл бурбайт; -Маалыматка кызыгуу болбойт; -Берилген маалымат боюнча өтө аз ойлонот же такыр ойлонбойт; -Тилдик эмес каражаттарга көңүл бурбайт.
Эске сактоо	-Маалыматты эсинде сактайт. -Түйүндүү	-Маалыматты бат унутат; -Оңой эле эстейм деп ойлойт;

	<p>маалыматтарды кайталап,эскерет;</p> <p>- Өз оюнда маалыматты талдайт, андагы сөздөрдү, идеялардыкайталайт.</p> <p>-Маалымат боюнча атайын белгилерди кагазга түшүрөт.</p>	<p>-Кайсы бир маалыматты өзгөчө маанилүү экендиги өтө сейрек эстейт;</p> <p>-Маалыматты унутпайм деген ойдо болот.</p>
Баалоо	<p>-Маалыматты сын көз менен карап, угат;</p> <p>-Берилген факты менен өз ой корутундусун ажырата алат;</p> <p>-Ой корутундусун анализдей алат.</p>	<p>-Угуп түшүнгөнү менен маалыматты талдай, баалай алат;</p> <p>-Факты менен ой корутундусунун айырмасын көрө албайт;</p> <p>-Маалыматты кандай болсо, дал ошондой кабыл алат.</p>
Эмпатикалык реакция	<p>-Колдоо же жубатуу боюнча сөз таап, айта алат.</p> <p>-Маалыматка альтернативдүү түшүндүрмө бере алат.</p>	<p>-Кубанууга же кайгырууга өтө кайдигер;</p> <p>-Сүйлөшүүнүн темасын орунсуз эле өзгөртө берет.</p>

Студенттин сүйлөөсүнө, барлашуусуна коюлган бул талаптар ар бир окутуучу тарабынан эске алынып, таалим-тарбия берүүдө, сабак процессинде сакталышы кажет. Баарлашуунун процессинде угуунун мааниси тууралуу профессор Т. Маразыковдун пикирин да билүү кызыктуу жана керектүү деп эсептейбиз. «...уга билүү адамдардын акылдуулугун, кемеңгердигин, табигый жөндөмүн, талаптын ар тараптан курчутат, чыгармачылык демилгесин

ойготот...мыкты жана маданияттуу сүйлөөгө угуу аркылуу жетишсе болот. Ошондуктан сүйлөө маданиятында угууга өзгөчө көңүл бурулат». Окумуштуу андан ары угуунун өзүндө болуучу көрүнүштөрдү көрсөтөт. Алар:

- угуу – бул башка адамдын ой пикирин, көз карашын сыйлоо, урматтоо;
- угуу – бул адамдагы чон таалим-тарбиянын, анын өнүккөн ички маданиятынын көрүнүшү;
- угуу – бул өнүгүүнүн, бардык жактан өсүүнүн негизги жолу;
- угуу – бул үйрөнүү, өздөштүрүү;
- угуу – бул сый, барынан мурда, өзүн-өзү сыйлоо, башкаларды сыйлоо,
- угуу – бул акылдуулук;
- угуу – бул чыгармачылыктын, чыгармачыл ой жүгүртүүнүн башаты;
- угуу – бул кеменгерликке жетүүнүн негизги жолу;
- угуу – бул сабырдуулук, чыдамдуулук;
- угуу – бул билим алууну изденүүнүн өзгөчө жолу;
- угуу – бул ийкемдүүдүлүк;
- угуу – бул интеллигенттүүлүк;
- угуу, уга билүү – адам үчүн чоң сыноо;
- угуу – бул үлгүнү кабыл алуу;
- угуу – бул саясат, маалымат алмашуудагы негизги тактиканын жана стратегиянын бири» [Т.Маразыков 2014. – 61-62-б.]. Демек угуу ишмердүүлүгү коммуникативдүүлүккө чыгуудагы эң негизги каражат десек болот.

Биринчи бап боюнча корутунду

Коммуникация», «маалымат алмашуу», «сүйлөшүү», «кеп», «сүйлөө процесси» жана башка аталыштар менен берилген, психология, лингвистика, педагогика жана башка илимдерде максаттарына ылайык иликтенип келе жаткан адамдардын ортосунда өз ара пикир алышуусун, сүйлөшүүсүн, карым-

катнашын тейлеп келе жаткан процессти биз, соңку мезгилдерде кеңири колдонула баштаган «баарлашуу» сөз-термини аркылуу белгилөөнү сунуш кылабыз. Баарлашууга берилип келе жаткан аныктама түшүндүрмөлөрдө белгилүү бир жалпылык болгону менен ар бир илим өз максатына ылайык өзгөчөлүктөргө ээ болгон түшүндүрмөлөрдү берет. Лингвистикада: «Коммуникация-общение, обмен мыслями, сведениями, идеями и.т.д. специфическая форма взаимодействия людей в процессе их познавательно трудовой деятельности» - деп, баарлашууну адамдын таанып билүү, карым-катыш жасоосунун спецификалык формасы катары карайт.

Ал эми психология илими лингвистиканын берген түшүндүрмөсүн тереңдетип, алда канча терең жана көп катмарлуу процесс катары баарлашууну мындай түшүндүрөт: «общение – это сложный и многогранный процесс, который выступает в одно и тоже время и как процесс взаимодействия индивидов, и как взаимовлияния друг на друга, и как процесс сопереживания и взаимного понимания друг друга». Тарбия берүүнүн негизги максаттарынын бири катары таанылып, коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандырып, жакшыртууну окутуунун мазмуну деп билет. Ошол эле учурда баарлашуунун теориялык негиздери катары психология менен лингвистика илимдеринин жыйынтыктарын алат.

Психология менен лингвистика илимдери коммуникацияны (баарлашууну) же изилдөөдө баарлашууну өркүндөтүү үчүн сүйлөөгө гана эмес угууга да өзгөчө маани берет. Психолог Е.П.Ильин угуу тууралуу токтолуп, анын татаал процесс экендигин белгилеп, угуу кабыл алуудан, ой жүгүртүүдөн жана түшүнүүдөн тураарын белгилеп, айтуучуну көңүл коюп укпай коюу баарлашуу процессин буза тургандыгын эскерткен. Бир катар окумуштуулардын бул маселе боюнча жазгандарын талдоо менен баарлашууну кунт коюп угуучулар жана көңүл кош угуучулар деп экиге бөлүп, аларга өзүнчө мүнөздөмөлөрдү берген. Ал мүнөздөмөлөрдү биз өз ишибиздин максатына ылайык толуктап иштеп чыктык. Психология менен

лингвистиканын угууга берген бул түшүндүрмө аныктамалары кылымдарды карыткан кыргыз тилинде сакталып кыргыз элинин угууга карата айтылган макалдарында да тастыкталат. Кыргыз элинде: «сүйлөгөндү сүйсөн, укканга үйрөн», «азамат эрдин жакшысы – азыраак сүйлөп, көп тыңшайт», угуучуларды «куйма кулак», «таш кулак», «акма кулак» деп аныктоолору да тастыктап турат. Угуу-бул билим алуунун, изденүүнүн өзгөчө жолу.

Жыйынтыктап айтканда, студенттерде коммуникативдик компетенттүүлүктөрдү калыптандырып, өркүндөтүүдө алардын сүйлөөсүнө гана көңүл бурбастан, угуусуна, уга билүүсүнө да кам көрүп, ага карата тиешелүү ык-жолдорду колдонуп, конкреттүү каражаттарды пайдалануу зарыл.

II БАП. КЫРГЫЗ ТИЛИН КОЛЛЕДЖДЕРДЕ КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДЕП ОКУТУУ БОЮНЧА ИЗИЛДӨӨНҮН МАТЕРИАЛДАРЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ

2.1. Изилдөөнүн материалдары жана методдору

Колледждерде окууну каалагандарды санынын өсүшү тиешелүү министрликтердин, айрыкча, Билим берүү жана илим министрлигинин азыркы кыргыз коомунун социалдык, адистик суроо-талаптарын, белгилүү бир адистерге болгон муктаждыктарын аныктап, тактап, аларга ылайык улам жаңы адистиктерди ачууга болгон алгылыктуу аракеттерине да байланыштуу болууда Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик негизде окутуу учурдун актуалдуу маселеси бойдон турууда. Айрыкча, өткөөл курактагы колледждин студенттеринин коммуникативдик ишмердүүлүгүнүн канааттандыраарлык деңгээлде эмес экендиги бул маселени тереңден ар тараптуу изилдөө зарылдыгын туудурат. Биздин изилдөө ишибизде кыргыз тилин окутуунун азыркы абалы жана көйгөйлөрү изилденди ошондой эле эксперименттик иштер жүргүзүлүп окутуу жана тарбиялоо иштеринде колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутуунун технологияларын колдонуунун зарылдыгы бекемделди.

Изилдөөнүн объектиси - колледждерде кыргыз тилин окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети-колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуу.

Изилдөөнүн негизги материалдары – «Билим берүү жөнүндө» кыргыз Республикасынын Мыйзамы, Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы, окуу программалары, жана окуу китептери, ошондой эле темага байланыштуу материалдар жана илимий эмгектер талдоого алынды. Республикада орто кесиптик билим берүүчү окуу жайларынын (колледждердин) сандык жана сапаттык жактан өнүгүп-өсүшү, мындай окуу жайларында окууну каалагандардын саны жыл сайын көбөйүшү, алардын

бардыгында кыргыз тилинин негизги предмет катары окутулушу, ошондой эле кыргыз тилинин колледждерде билим берүүнүн негизги каражаты катары колдонулушу аталган окуу жайларында кыргыз тилин окутуунун методикасын, технологияларын иштеп чыгуунун зарылдыгын айкындап турат. Албетте, бул багыттагы илимий-методикалык изилдөө иштери такыр жүргүзүлө элек деп айтууга болбойт. Кыргыз тилин колледждерде окутуунун теориялык жана практикалык маселелерин иштеп чыгууга багытталган көрсөтмөлөр, методикалык окуу куралдары, тексттер жыйнактары, практикалык колдонмолор ж.б. иштелип чыгып, жарыялана баштады. Кандидаттык диссертациялык иштер жазылып, корголууда. Бирок мындай эмгектер аз, жетишсиз жана көптөгөн маселелер педагогикалык -дидактикалык өңүттөн өз изилдөөлөрүнө муктаж.

Изилдөөнүн максатына жана милдеттерине ылайык төмөнкү методдор пайдаланылды.

Илимий-теориялык методдору: колледждерде кыргыз тилин окутуунун тарыхын изилдөө, адабияттарды өздөштүрүү талдоо жана салыштыруу аркылуу коммуникативдик компетенциянын терминдеринин маңызы ачылды.

Талдоо жана жалпылоо: биздин бекем ишенимибизде, кыргыз тилин колледждерде окутуунун методикасы эки предмет катары окутуу жана каражат катары колдонуу багыттарында иштелиши керек. Кыргыз тилин предмет катары окутуунун методикасы илими төмөнкү маселелерди дагы тактап, конкреттештирүүсү зарыл.

Биринчи, кыргыз тилин колледждерде окутуунун максат-милдеттерине толуктоо, тактоо киргизүү. Бул маселе орто кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарында, негизги билим берүү программаларында, типтүү программаларында, ар бир адистик боюнча өз-өзүнчө аныкталган. Бирок максат-милдеттер даярдалуучу адистикке байланыштуу конкреттүү болушу зарыл. Анткени окутуунун максат-милдеттеринин так жана конкреттүү аныкталышы

теориялык маселелерди чечүүнү аныктап көрсөтүп, практикалык иш-аракеттерди жүргүзүүнү да туура багытка бурат. Биздин оюбузча, кыргыз тилин колледждерде окутуунун максаты студенттин эртеңки ээ боло турган адистигине жараша, ал кесипте өз ишмердүүлүгүн жүргүзүүнүн негизги каражаты катары аныкталышы шарт. Ага кошумча, кыргыз тили эне тили катары таанып-билүүнүн, руханий-адеп-ахлактык өнүгүүнүн, маданияттын жана башка улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды терең өздөштүрүүнүн да куралы, каражаты катары үйрөтүлүшү керек.

Экинчи, кыргыз тилин колледждерде окутуунун мазмунуна тактоолорду киргизүү. Окутуунун мазмуну коюлган максатка ылайык аныкталаары белгилүү. Бирок көпчүлүк нормативдик документтерде кыргыз тилин окутуунун максаты жалпылаштырылып берилгенине байланыштуу мазмуну программаларында орто мектептин жогорку класстарынын программасынан көчүрүп алуу басымдуулук кылат. Дагы эле теориялык-грамматикалык материалдар, жаттоого багытталган маалыматтар көп болуп, практикалык маселелерге, кеп ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүгө карата коюлган талаптар жетишсиз. Соңку учурда кайсы гана предметти окутуунун мазмуну болбосун аны аныктоо компетенцияларга негиздеп жүргүзүү кеңири практикалынып келет. Демек, бул маселенин азыркы суроо-талаптарга ылайык так аныкталышынын теориялык жана практикалык мааниси чоң деп белгилөөгө болот. Орто кесиптик билим берүүчү окуу жайларында кыргыз тилин окутуунун методикасында тилди окутууну аныктоодо соңку мезгилдерде артыкчылыктуу маани бериле баштаган кесиптик лексика маселесине олуттуу мамиле мазмунун жасоо зарылдыгы бар. Азыркы учурда тилди окутуудагы кесиптик лексика «кесиптик кыргыз тили» аталышында да бериле баштады. Бул жөн жерден пайда болгон жок. Колледжде кайсы гана кесипке, айрыкча, гуманитардык-педагогикалык кесипке даярдоодо тил байланыш-катыштын гана куралы эмес, ал кесиптик ишмердүүлүктү ийгиликтүү жүргүзүүнүн каражаты жана булагы катары да окутуу талабы коюлууда. Кесиптик лексика

же кесиптик тил деген түшүнүк кайсы гана тилде окутулбасын, колдонулбасын, ал барыдан мурда, ошол кесипке байланыштуу үйрөтүлүшү керек деген маанини билдирет. Тилдин бирдиктери, тил мыйзамдары, тилдин грамматикасы, кеп жана текст бүтүндөй кесипке байланыштуу сөз, түшүнүктөр менен биримдикте үйрөтүлүшү керек. Айрым программаларда кесипке жараша лексикалык минимумдарды аныктап алууга алгылыктуу аракеттер жасалып келет. Алардын орточо эсеби 1200дон 1500ге чейин жетет. Мындай иш-аракеттерди күчөтүп, ар бир адистик боюнча минимумду аныктап, колдонууга, жетекчиликке алууга сунуш кылуу- учурдун талабы. «Кыргыз тест мамлекеттик мекемеси иштеп чыккан мамлекеттик тилдин деңгээлине коюлган талаптар» (2017) да ушуну талап кылат. Аталган талаптарда ар бир деңгээл боюнча лексикалык минимумдардын орточо саны да көрсөтүлгөн. «Кыргызтест» орус тили боюнча расмий тил катары А1 жана А2 деңгээлдери боюнча лексикалык минимумду төрт тилде (орус, кыргыз, англис жана кытай) түзүп, 2018-жылы жарыялаган. Мындай иштер улантылып, кыргыз тили боюнча да лексикалык минимумдарды иштеп чыгууда жетекчиликке алынышы жакшы натыйжа берет. Бул тажрыйба колледждердеги кыргыз тилинин лексикалык минимумдарды иштеп чыгууда жетекчиликке алынышы жакшы натыйжа берет. Ушул жерде дагы бир канча тактала элек маселеге токтоло кетели. Орто кесиптик окуу жайларында кыргыз тили боюнча лексикалык минимум сөздүктөрдү иштеп чыгуу колго алынып, айрымдары өзүнчө сөздүк катары жарыялагандары да бар. Бирок мындай маанилүү ишти кыргыз тилин окуткан окутуучу жеке өзү алып, адистиктер боюнча (мисалы психология, экономика, менеджер жана башкалар) жарык көргөн сөздүктөрдүн негизинде иштеп чыгуу кеңири практикаланып келет. Биздин оюбузча, бул анча так болбой, кесипке байланыштуу активдүү колдонулган сөз-терминдер толук камтылбай же түшүндүрмөлөрү так жана жеткиликтүү болбой калгандары байкалат. Ошондуктан ар бир адистик боюнча сабак өткөн окутуучуларды бардыгы бул ишке тартылып, өз предметтери боюнча негизги жана активдүү колдонулган сөздөрдү, терминдерди топтоп, аларга адис катары кеңири түшүнүктөрү

бериши талап кылынышы керек. Минимум сөздүктү түзүүгө катышкан ар бир окутуучунун өз адистиги боюнча сөздүккө киргизген сөз-түшүнүктөрү өздөрүнүн окутуу үйрөтүү иштерине да жардам берет. Натыйжада, кайсы предмет, ким тарабына окутулбасын, алардын бардыгы бир максатка, адисти даярдоого багытталган болот. Муну менен азыркы методика илими талап кылган предметтер аралык байланыш предметтердин интеграциялап окутуу маселелери да кыйла чечилмек. Бир факты -мисалга кайрылалы.

050704 – мектепке чейинки билим берүү адистиги боюнча иштелип чыккан орто кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик стандартында бүтүрүүчү ээ болуучу кесиптик компетенциялар 10 пунктка бөлүнүп берилген. Аларды окутуунун жана тарбиялоонун методикасын, балдардын укуктарын билүүдөн тартып, мектепке чейинки курактагы балдардын психологиясын, балдардын анатомиясын, физиологиясын, санитардык-гигиеналык шарт-талаптарды, бала менен мамиле түзүү, ата-энелер менен иштешүү, музыкант, психолог, медайым ж.б кызматкерлер менен алака-мамиле түзүү жөндөмдөрүнө ээ болушу талап кылынат. Кесиптик лексиканы (кесиптик тилди) иштеп чыгууда, жогоруда көрсөтүлгөндөй, бир адистик боюнча бүтүрүүчү ээ болууга тийиш болгон компетенциялардын негизги түшүнүктөрү, терминдери, сөздөрү сөздүктө камтылууга тийиш. Мындай татаал жана кооптуу ишти жалгыз кыргыз тили окутуучусуна жүктөп коюу туурабы?..

Ар бир колледждер даярдаган бардык адистиктер боюнча кесиптик тил (кесиптик лексика) боюнча минимум сөздүктү жалпы коллектив менен даярдап, ага жетекчиликти кыргыз тили окутуучусу жүргүзүп, даяр болгон сөздүк окуу-методикалык комиссияда талкууланып, жактырылып, керектүү нускада басып каралып, билим берүү процессинде колдонулушу талап кылынат. Колледждерде милдеттүү компонент, милдеттүү окутуунун каражаты катары эсепке алынышы зарыл.

Колледждер үчүн иштелип чыккан кыргыз тилинин типтүү жана жумушчу окуу программаларында орто мектептерде кыргыз тилин окутуу

программаларында азыраак тандоо менен көчүрүү, тил илиминин кыйла татаал жана практикалык мааниси дароо ачылбаган темалары (мисалы: этиштин өзгөчө формалары, татаал сүйлөмдөрдүн бөлүнүшү, фразеологизмдердин бөлүнүштөрү ж.б.) да ошол боюнча кирип кеткени байкалат. Дээрлик бардык программаларда сабакты кыргыз тилинин фонетикасынан баштоо сунуш кылынат. Биздин оюбузча, колледждерде кыргыз тилин өзүнчө предмет катары окутуу дароо фонетиканы окутуудан эмес, кыргыз тили студент эртеңки күндө ээ болуучу адистиги менен, болочок ишмердүүлүгүндөгү кыргыз тилинин орду жана мааниси тууралуу маалыматтарды берүүдөн башталышы талапка ылайык. Анткени колледжде окуган кыргыз тили сабагы эртеңки жашоо-турмушта, келечектеги кесибине тиешеси жоктой таасир калтырат. Студент колледжге өз каалоосу менен кызыккан кесибине ээ болуп, эртеңки күндө ал боюнча адис болуу максатын көздөп келген. Эгерде кыргыз тилин окутууга орто мектептегидей мамиле жасалса, студенттин бул предметке болгон кызыгуусу төмөндөйт. Кыргыз тилин колледждерде окутуунун мазмуну толук аныкталып, ар бир адистик боюнча кесиптик лексикасы түзүлүп, колдонулууга сунуш кылуу менен маселе толук чечилбейт. Кесиптик - лексикалык минимум сөздүккө киргизилген сөз-түшүнүктөр, терминдер боюнча студенттердин илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу боюнча атайын иш-аракеттердин топтому, технологиялар иштелип чыгышы шарт. Бул ишке да тиешелүү адис-окутуучулар тартылып, ар бири өз предметине, өтүлүүчү темасына ылайык методикаларды аныктап алышы шарт. Студенттердин илимий түшүнүктөрүн калыптандырып, бекемдөөгө кыргыз тили сабагы негизги, чечүүчү орунду ээлеши керек. Эгерде белгилүү бир илимий түшүнүктү предметти калыптандыруу боюнча тиешелүү интеграцияланып же предмет аралык байланыш бекем сакталса, түшүнүктү өздөштүрүү студенттер үчүн кызыктуу жана жеңил болот деп эсептейбиз.

Үчүнчү, кыргыз тилин колледждерде окутуунун технологияларын иштеп чыгуу. Бул багытта иш-аракеттерди, илимий-методикалык

изилдөөлөрдү жүргүзүү азыркы учурда ары актуалдуу, ары татаал, ошол эле учурда ишке ашыруу зарыл болгон маселе. Маселенин татаалдыгы педагогика илиминде, анын ичинде, тилди окутуунун методикасында эгемендүүлүккө ээ болгондон тартып кеңири колдонула баштаган терминин педагогикалык-дидактикалык табияты, маани-маңызы, окутуудагы орду менен ролунун али толук тактала электигинен башталат. Албетте, педагогикалык технологиялар боюнча ондогон эмгектер жарык көрүп, диссертациялык иштер корголууда. Бирок маселе толук чечилбей, «методика менен технологиянын» жалпылыгы, өзгөчөлүктөрү толук ачылбай, педагогикалык коомчулукта бул маселе дагы да талкууланып, изилденип келет.

Маселенин канчалык деңгээлдеги изилденгенин, кайсы проблемалар толук чечиле электигин 2014-жылы Ростов-на Дону шаарында басылып чыккан: «Педагогические технологии: вопросы теории и практики внедрения. Справочник для студентов» аттуу эмгектен жана башка булактардан билүүгө болот. Биздин оюбузча, профессор Эсенбек Мамбетакуновдун педагогикалык технологияларга арналган эмгектерде терең талдап чыгып, бул термин боюнча берген аныктама - түшүндүрмөсү алгылыктуу жана жеткиликтүү. Окумуштуу педагогдун жыйынтыгы боюнча: «билим берүүнү технологиялаштыруу – бул жалпы эле билим берүүнүн жана билим алуунун сапаттуу жыйынтыгына жетүүнү кепилдөөгө багытталган илимий-практикалык тенденция». «Эгер технологияны адам таануу илиминин, адамдын инсандык касиеттерин калыптандырууну илимдин бир бөлүгү катары карасак, анда технологиянын ордун төмөнкүчө элестетсек болот:

-педагогикалык теория;

-педагогикалык технология;

-педагогикалык практика. Мындан педагогикалык технологияны педагогикалык теория менен педагогикалык практиканы байланыштыруучу звено катары кароо идеясы келип чыгат». Профессор Э. Мамбетакуновдун

педагогикалык технологияга берген түшүндүрмөсү менен казак окумуштуусу
3. Бейсембаеванын берген аныктамасы үндөшүп, бирин-бири толуктап турат.

3.Бейсембаева: «Методика илими теориянын кошумчасы, аны ишке ашыруунун амалы болсо, окутуунун технологиясы-дидактикалык максатка жетүүнүн жолун көрсөткөн».

Биз колледждерде кыргыз тилин окутуунун технологияларын иштеп чыгууда аталган жана башка педагог окумуштуулардын пикирлерин, тыянак-корутундуларын эске алууну алгылыктуу деп билебиз. Эгерде педагогикалык технологиянын дидактикалык маани-маңызын, окутуудагы орду менен ролун жөнөкөйлөштүрүп түшүнүүгө аракет кылсак, технология белгиленген максатка жетип, күтүлгөн натыйжаны алууга кепилдик берген илимий практикалык иш-аракеттердин талапка ылайык деп ойлойбуз. Колледждер үчүн кыргыз тилин окутуунун технологияларын иштеп чыгуу тилди окутууга коюлуп жаткан соңку суроо-талаптарга ылайык аткарылышы зарылдык болуп саналат. Орто кесиптик окуу жайы орто мектеп менен жогорку окуу жайынын ортосунан орун алгандыктан, окутуунун технологиялары да колледждердин өзгөчөлүктөрүнө, студенттердин жаш курагына жана болочок кесиби менен биримдикте иштелип чыгышы керек. Биздин оюбузча, кыргыз тилин колледждерде окутуунун технологиялары төмөнкү багыттарда аткарылышын билим берүүгө коюлуп жаткан соңку суроо талаптарга ылайык аткарылышы зарылдык болуп саналат. Орто кесиптик окуу жайы орто мектеп менен жогорку окуу жайынын ортосунан орун алгандыктан, окутуунун технологиялары да, студенттердин өзгөчөлүктөрүнө, жаш курагына жана болочок кесиби менен биримдикте иштелип чыгуу керек. Биздин оюбузча, кыргыз тилин колледждерде окутуунун технологиялары төмөнкү багыттарда аткарылышын билим берүүгө коюлуп жаткан азыркы талаптар шарттап турат:

- компетентүүлүккө негиздеп окутуу;
- инсанга жана кесипке багыттап окутуу;
- окуу процессин проблемалык негизде уюштуруу;

- окуу предметтерин интеграциялап окутуу;
- окуу процессин интерактивдүүлүктө окутуу;
- тексттерди окутуунун каражаты катары активдүү колдонуу;
- билимдерди баалоонун соңку системасын колдонуу жана башкалар.

Практикалык тажрыйбаларды талдоо жана жалпылаштыруу методу: кеп ишмердүүлүктүн түрлөрү менен иштөө аркылуу жана коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутуунун технологиялары менен, студенттердин ой-жүгүртүүсү, кеп адебинин жогорулашы, баарлашуу көндүмдөрүнүн алгылыктуу жактары белгиленип, ал иштин мазмунунда кенен көрсөтүлдү.

Сурамжылоо жана аңгемелешүү методу: орто окуу жайынынын (колледж) студенттеринин, окутуучуларынын арасында кыргыз тилин окутуунун кызыктуулугун арттыруу, окутуу иштеринде кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү менен иш-аракеттер жүргүзүлдү. Компьютердик технологиянын интернет тиркемелери менен студенттердин кыргыз тили сабагына болгон кызыгуусун арттыруу жагы аныкталды.

Илимий-педагогикалык изилдөө иштерин жүргүзүүнүн маанилүү бөлүгү болуп педагогикалык эксперименттик иштер саналат. Эксперименттик иштер аркылуу илимий тыянактар такталып, аларды пайдалануунун натыйжалуулугу аныкталат.

Эксперимент жүргүзүү үчүн төмөнкүдөй максаттар коюлду:

1. Коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутуунун технологияларын иштеп чыгуу жана аны андан ары өркүндөтүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүү.
2. Колледждерде студенттердин коммуникативдик компетенциясын калыптандыруунун жолдорун тактоо.
3. Коммуникативдик компетенцияны калыптандыруу максатындагы иш-аракеттерге талдоо жүргүзүү.

Ижилдөөдө аталып жаткан иштердин негизинде эксперименттик иш-аракеттер үч этаптан жүргүзүлдү. Алгач ар бир этаптын максаты жана милдеттери аныкталды. Ар бир этаптын максатына ылайык илимий-методикалык эмгектер, методика багытындагы бир нече китептер өздөштүрүлдү жана билим берүү багытындагы ченемдик укуктук актылар менен тааныштырылды. Мындан сырткары байкоо жүргүзүү, сурамжылоо, баарлашуу, тесттик суроолор, сабактарга катышуу, коммуникативдик компетенцияга негизделген сабактардын үлгүлөрүн иштеп чыгуу, студенттердин сүйлөөсүн, угуп түшүнүүсүн жана окуп жазуусун талдоо, окутуучулар менен семинар тренингдерди өткөзүү жана башкалар болду. Студенттердин билим деңгээлин тереңдетүү максатында техникалык көрсөтмө каражаттарды, санарип технологияларды колдонууну ошондой эле интернет ресурстарын кеңири пайдалануу учурда мааниге ээ.

2.2.Педагогикалык эксперименттик иштердин жүрүшү жана жыйынтыктары

Эксперименттик иштерге Ош областындагы Батыралы Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин кесиптик колледжи, М.М.Адышов атындагы ОшТУнун гуманитардык-технологиялык колледжи, Баткен областындагы М.М.Таиров атындагы Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институтунун орто кесиптик колледжи жана Б.Осмонов атындагы ЖАМУнун Жалал-Абад колледжи катышылды.

Негизинен эксперименттик иш төмөндөгүдөй этаптардан турду.

1. Эксперименттик иштин аныктоочу этабы.
2. Эксперименттик иштин изденүүчү этабы.
3. Эксперименттик иштин текшерүүчү этабы.
4. Экспериментке чейинки талдоонун жыйынтыктары.
5. Эксперименттен кийинки текшерүүнүн жыйынтыктары.

Таблица 2.1.Эксперименттик иштин аныктоочу этабы

Максаты	Теориялык жана практикалык абалын өздөштүрүү; -Жалпылаштыруу; -Илимий тыянактарды чыгаруу.
Милдети	Педагогикалык эксперименттик иштерди жүргүзүүнүн методдорун, ык-жолдорун, аныктоо жана өркүндөтүү.
Изилдөөнүн Методдору	SWOT-талдоо; -Жалпылаштыруу; -Колледж студенттери менен баарлашуу; -Сурамжылоо;

	<p>-Сабактарга катышуу;</p> <p>-Студенттердин сүйлөө кебин, жазуусун жана угуп түшүнүүсүнө талдоо жүргүзүү.</p>
Натыйжалары	<p>-Колледждерде кыргыз тилин окутууда сабактын максатына ылайык коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутуунун технологиялары аныкталды;</p> <p>-Кыргыз тили окутуучуларынын коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутуудагы студенттерге тийгизген алгылыктуу таасирлер белгиленди.</p>

Таблица 2.2. Эксперименттик иштин изденүүчү этабы

Максаты	<p>-Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутуунун технологияларынын иш пландарын андан ары өркүндөтүп, толуктоолорду жана сунуштарды киргизүү</p>
Милдети	<p>-Колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутууда кыргыз тили окутуучуларына кандай теориялык жана практикалык жардамдар керек экендигин аныктоо;</p> <p>-Студенттердин материалды өзөштүрүүгө карата суроо-талаптарын аныктоо</p>
Изилдөөнүн Методдору	<p>-SWOT-талдоо;</p> <p>-Жалпылаштыруу;</p>

	<ul style="list-style-type: none"> -Колледж студенттери менен баарлашуу; -Сурамжылоо; -Коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутуу үчүн иштелип чыккан сабактарды өтүү; -Студенттердин сүйлөө кебин, жазуусун жана угуп түшүнүүсүнө талдоо жүргүзүү ж.б.
Натыйжалары	<p>Окутуучуга берилүүчү жардамдар аныкталды;</p> <p>Студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн өнүктүрүүдө, алардын-суроо талаптары аныкталды.</p>

Бул этапта студенттер менен кеңири баарлашуу, алардын кыргыз тилин кантип окутса кызыктуу болот деген суроонун айланасында талкуу уюштурулуп, студенттер өз пикирлерин ортого салышты. Көпчүлүк студенттердин пикири боюнча кыргыз тили сабагы грамматикалык эрежелерге көп басым жасалгандыктан, өтө жадатма сабакка айланганын бир ооздон айтып өтүштү. Студенттер кыргыз тили сабагында угуп түшүнүү жана жазуу көндүмдөрүн өркүндөткүсү жана логикалык ой-жүгүртүүсүн ошондой эле сүйлөө кебин өркүндөткүсү келээри белгилүү болду. Алардын суроо-талаптарына ылайык кеп ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча google тиркемелери менен тапшырмалар даярдалып, сабактарда колдонулду.

Таблица.2.3. Эксперименттик иштин текшерүүчү этабы.

Милдети	-Колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутууда иш-пландар андан ары өркүндөтүп, толуктоолорду жана сунуштарды киргизүү.
----------------	---

<p>Изилдөөнүн методдору</p>	<p>-Коммуникативдик компетенцияга негиздеп иштелип чыккан технологияларга талдоо жүргүзүү менен сабактарды өтүү;</p> <p>-Илимий методикалык макалаларды жазуу, жарыялоо;</p> <p>-Окутуучуларга теориялык жана практикалык жардам берүү максатында семинар тренингдерди өткөрүү.</p>
<p>Натыйжалары</p>	<p>-Кыргыз тилин коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутууга байланыштуу материалдарды тандалып алынды;</p> <p>-Кыргыз тилин коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутууда аудио жаздыруу, сабактын максатына ылайык видео үзүндүлөр, интернет мүмкүнчүлүктөрү бүгүнкү муундагы студенттер үчүн жакшы натыйжа берери аныкталды;</p> <p>-Ар бир студенттин мүмкүнчүлүгүн, талантын баалап, сабактын максатына ыңгайлаштырып, улуттук баалуулуктарды тереңден түшүндүрүү үчүн мыкты жемишин берери көрсөтүлдү.</p>

Эксперименттик иштин текшерүү этабы төмөнкүдөй жүргүзүлдү:

- студенттер менен баарлашуу, сурамжылоо жүргүзүү;
- окутуучулар менен баарлашуу, алардын муктаждыктарын аныктоо;
- сабактарга катышуу, сунуш кылынган сабактардын үлгүлөрү менен сабак өтүү жана салыштырып талдоо;

экспериментке катышкан колледждин 9 база жана 11база 1-курс студенттеринин ичинен билим деңгээлдерин кеп ишмердүүлүк боюнча

текшерүүнүн жыйынтыктары алынды. Биринчи этапта КӨЭАУнун кесиптик колледжи, БатМУнун М.М. Таиров атындагы Кызыл-Кыя гуманитардык институтунун колледжи, ОшТУнун гуманитардык-технологиялык колледжи жана ЖАМУнун Жалал-Абад колледжинде окуган студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүнүн деңгээлин аныктоого багытталган эксперименталдык байкоо иштери жүргүзүлдү. Буга баары биригип - 206 студент катышып, алар менен аңгемелешүү жүргүзүлүп, жазуу иштерин (баяндама, дил баян жат жазуу) жаздырганда алардын дээрлик көпчүлүгү кырдаалга жараша өз оюн так жеткире албагандыгы, сүйлөмдү туура куралбагандыгы, сөз байлыгынын жардылыгы, оозеки оз оюн толук айта албагандыгы байкалды.

2020-2023-жылдар аралыгында илимий ишибизге байланыштуу психологиялык, педагогикалык, лингвистикалык, эмгектер өздөштүрүлүп эксперименттик этаптары, максаты, милдети, колдонуу методдору күтүлгөн натыйжалар аныкталды. Коллеждерде окуган студенттердин коммуникативдик компетенцияларын өнүктүктүрүүнүн теориялык жана практикалык маселелери иликтөөгө алынды. Бир нече илимий-практикалык конференцияларга катышылды.

Колледжде кыргыз тилин окуган студенттердин коммуникативдик компетенциясынын өнүгүү абалын аныктоого багытталган байкоо, аңгемелешүү жана башкалары иргелип, иштери ирети менен аткарылды. Аңгемелешүүдөн колледж студентинин коммуникативдик компетенттүүлүгүнүн калыптанышына жана өнүгүшүнө тоскоол болгон жагдайларды аныктоо үчүн окутуучуларга жана студенттерге анкета суроолору берилип, төмөнкүдөй такталды:

Таблица 2.4.

Окутуучулар менен студенттердин жооптору төмөнкүдөй болду:

№	Студенттердин коммуникативдик компетенциясынын калыптанышына жана өнүгүшүнө тоскоол болгон жагдайлар	Окутуучуну жалпы саны-52	%	Студенттин жалпы саны 206	%
1	Коомдо муктаждык жок	5	9,6%	20	9,7%
2	Билим берүү бөлүмдөрү көңүл бурбайт	6	11,5%	22	10,6%
3	Мектепте алган билимдеринин төмөндүгү	15	28,8%	41	19,9%
4	Методикалык колдонмолордун жетишсиздиги	9	17,3%	31	15,2%
5	Окутуучулардын тажрыйбасыздыгы	4	7,6%	32	15,5%
6	Студенттин кызыкпагандыгы	8	15,3%	39	18,9%
7	Окуу программаларынын сапаты	5	9,6%	21	10,1%

Окутуучулар студенттердин деңгээлинин төмөндүгүн, кызыкпагандыгын белгилешип, коммуникативдик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө карата методикалык эмгектердин аз экендигин билдиришкен. Ал эми студенттер коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу жана өнүктүрүүгө карата сабакта аз көңүл бурулганын, кызыктуу технологиялар колдонулбаганын, сабак кызыктуу өтүлбөгөнүн белгилешкен.

Колледждердин студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүк деңгээлин аныктоодо сабактарга катышууда, окутуучулардын тажрыйбаларын талдоодо, тайпалар менен аңгемелешүүдө төмөнкүдөй мүчүлүштөр аныкталды:

- сөз байлыгынын жардылыгы;
- өз оюн билдирүүдө кыйынчылыктар;
- эркин сүйлөөгө көнүкпөгөндүк;
- орфографиялык сабаттуулуктун жетишсиздиги;
- пунктуациялык каталарга жол берүү;
- ойдун мазмунуна жараша текстин тибин (баяндоо, ой жүгүртүү, сүрөттөө) аныктай албоо;
- тексттеги негизги ойду аныктай албоо;
- мазмунду белгилүү бир ойго багындыра албоо;
- ойлогон ойду жеткиликтүү ырааттуу бере албоо;
- ойду так системалаштыра албоо;
- ойду өнүктүрө албоо;
- маалыматтын мүнөзүнө жараша стилди так аныктай албоо;
- сүйлөм куруудан кыйналуу;
- жазуу кебинде катарларга жол берүү;
- дил баян жазууда жеке ойдун аздыгы;
- оозеки кепте интонация, тыным, дикциянын сакталбагандыгы;
- ал эми жазмада пунктуациялык эрежелерди туура коё албагандыгы.

Колледждердин студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүк деңгээлин так аныктоо үчүн алардын пикирин ачык билүү максатында төмөнкү анкеталык суроолор берилди:

Таблица 2.5.

1	Сүйлөмдү туура түзө аласызбы?	ооба\жок
---	-------------------------------	----------

2	Жазуу эрежелерин өздөштүрөсүзбү?	
3	Тексттеги туура, кыйынчылыксыз түзө аласызбы?	
4	Абзацты туура коё аласызбы?	
5	Текстти баштоодон кыйналам	
6	Оюмду жыйнай албай кыйналам	
7	Тема берилсе да, эмнелерди жазууну так аныктай албайм	
8	Сөздөрдү туура аныктай албайм	
9	Тыныш белгилерди сабаттуу коё албай кыйналам	
10	Текстти жыйынтыктай албайм	
11	Текст жазгым келбейт	
12	Көргөн тасма же окуп чыккан тексттин негизинде дил баян, эссе жаза алам	
13	Көргөн тасма же окуп чыккан тексттин негизинде дил баян, эссе жаза алам	
14	Адистигиме жараша иш кагаздарын жаза алам	
15	Мыкты баарлашууга катыша алам	
16	Кырдаалга жараша өз пикиримди кыйынчылыксыз эркин жеткире алам	
17	Тилдик каражаттарды мыкты пайдалана алам	
18	Үндү интонацияны пайдаланам	
19	Айтуучунун маалыматынан негизги ойду аныктап, өз пикиримди эркин билдирем	

20	Өз кебимде жөнөкөй сөздөрдү көп колдоном	
21	Угуучуга фактуалдуу суроолорду так бере аласызбы?	
22	Өзүңүз фактуалдуу суроолорго так жооп бере аласызбы?	
23	Ой жүгүртүүнү өнүктүрүүчү чыгармачылыктуу суроолорду бере аласызбы?	

Жыйынтыгында, ар бир экинчи студенттин өз оюн эркин билдирүү, башкалар менен сабаттуу баарлаша алуу, текст түзүү деңгээли төмөн экендиги белгилүү болду. Бирок бардык студенттерде такшалган адис болуу, башкалар менен эркин, маданияттуу баарлаша алуу, ойду так жеткире алуу, чечендик өнөрдү өздөштүрүү, сабаттуу жазуу, азыркы замандын чыгармачыл, билимдүү кесипкөй инсан катары турмушта өз ордун табуу жана башка ушул сыяктуу тилектери бар экендиги ачык болду.

Кыргыз тилин окутуудагы бул мүчүлүштүктүн себептерин төмөнкүчө мүнөздөөгө болот:

- студент менен окутуучунун ортосундагы мамиленин эркин, өз ара сыйлашуунун жетишсиздиги;
- билимди зордоп берүү же мажбурлап окутуу жүргүзүлдү;
- кыргыз тилинин грамматикасына басым жасалып, баарлашууга аз көңүл бурулду;
- колледждердин студенттеринин өзүнүн жеке оюн айтууга көңүл бурулбагандыгы;
- интерактивдүү ык-жолдордун жетишсиздиги ж.б.

Иштин экинчи этабында кыргыз тилин окуган колледждин студентинин коммуникативдик компетентүүлүктөрүн калыптандыруучу, өнүктүрүүчү

методикалык шарттар, технологиялар иштелип чыкты. Эксперименттик тайпалар үчүн сабактын иштелмелери, анкета жана суроо-жооптор такталды, мониторинг жүргүзүүнүн ыкмалары аныкталып, иштин жүрүшүнө карай максаттуу өзгөрүүлөр жана толуктоолор болду.

Эксперименттик иштин экинчи этабында КӨЭАУнун, БатМУнун жана ОшТУнун ошондой эле ЖАМУнун колледжинин студенттеринен кыргыз тили сабагында окутуучу тарабынан сүйлөө-жазма кептин калыптанышына жана өнүгүшүнө жасаган иш-аракетин аныктоочу анкеталар алынды. Колледждердин студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу, өнүктүрүү боюнча иштелүүчү теориялык жана практикалык иш-тууралуу тактоо, аныктоо иштери жүргүзүлүп, алгылыктуу жана натыйжалуу деген окутуунун формалары, ык-жолдору жана каражаттары аныкталды.

Изилдөөнүн максатына ылайык студенттердин коммуникативдик компетенцияларын калыптандырууда жана өнүктүрүүдө текст негизги каражат экендигине, окутуу жараянында текстти туура тандап, усулду ийкемдүү, максаттуу колдонуу, алардын сүйлөөсүнүн өсүшүнө жана башкалар менен баарлашуусунун ыкчам, максаттуу өздөштүрүүсүнө өбөлгө боло тургандыгын көрдүк. Педагогикалык эксперименттин текшерүүчү үчүнчү этабы студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруудагы жана өнүктүрүүдөгү интерактивдүү технологиялардын тексттин ордун, ролун, таасирдүүлүгүн аныктоого багытталды.

Педагогикалык экспериментти жүргүзүүдө төмөнкүдөй үч максат алдыга коюлуп, эксперимент өткөрүлдү:

1. Сунуш кылынган инновациялык ык-жолдорду колдонуу менен сабак өтүүдө студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырууга таасири;

2. Үлгү боюнча өтүлгөн сабактын коммуникативдик компетенциясын калыптандыруу жана өнүктүрүү көрсөткүчтөрүн тактоо;

3. Эксперименталдык жана текшерүү тайпаларынын сабактарын салыштыруу аркылуу студенттердин коммуникативдик компетенциясын калыптандыруу жана өнүктүрүү деңгээлин эксперименттик жана контролдук ыкмалар менен салыштыруу, текшерүү, жыйынтык чыгарууда төмөнкү көрсөткүч болду:

Таблица 2.6.

Текстти колдонуу (а) жана сабакта сүйлөө (б) убактысын аныктоо

№	Текстти колдонуу (а) жана сабакта сүйлөө (б) убактысы	Студенттин саны-206	%
1	10-15мүнөт	27	13,1%
2	15-20мүнөт	29	14%
3	20-25мүнөт	28	13,5%
4	25-30мүнөт	27	13,1%
5	30-40мүнөт	36	17,4%
6	Убакытты эске албайм	28	13,5%
7	Тестти кээде гана колдоном	31	15%

Таблица 2.7.

Иштелип чыккан методиканы колдонууда студенттин коммуникативдик компетенциясы канчалык деңгээлде өнүгөөрүн аныктоо

№	Коммуникативдик компетенциянын калыптандыруу деңгээли	Студенттин саны-206	Жогорку деңгээл	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
1	КӨЭАУнун кесиптик колледжи	54	10	20	23
2	БатМУнун Кызыл-Кыя колледжи	50	12	21	17
3	ОшТУнун гуманитардык-технологиялык колледжи	50	12	20	19
4	ЖАМУ Жалал-Абад колледжи	52	12	20	20

Таблица 2.8.

Сабакты коммуникативдик багытта окутуунун алгылыктуу натыйжалары

№	Кесиптик текст менен иштөөдө студенттер ээ болуучу жөндөмдүүлүктөр	Студенттин саны-206	%
1	Ой жүгүртүүсү өнүгөт	43	20,8%
2	Көркөм окууга үйрөнүп, тексттен маалымат алып, сөздүн маанисин түшүндүрөт	40	19,4%
3	Өз оюн ырааттуу бергенге көнөт	41	20%

4	Инсандыкка тарбияланат	42	20,3%
5	Жазма кеби калыптанат	40	21,3%

Таблица 2.9.

**Кыргыз тилинин практикалык курсу сабагында текстти кайсы
компетенцияны өнүктүрүүгө колдоноорун аныктоо**

№	Текстти кайсы компетенцияны өнүктүрүү үчүн колдонулат?	Студенттин саны-206	%
1	Тилдик	65	31,5%
2	Коммуникативдик	86	41,7%
3	Маданий	55	26,6%

Таблица 2.10.

**Студенттердин сүйлөө кебин өнүктүрүү үчүн методдордун түрүн
колдонуусун аныктоо көрсөткүчү:**

№	Студенттердин сүйлөө кебин өнүктүрүү үчүн тексттин кайсы түрү колдонулат?	Студенттин саны-206	%
1	Даяр текстти	66	32%
2	Өзгөртүп толуктайм	87	42,2%
3	Студенттин кайра иштөөсүнө ылайык кеңейтүү, кыскартуу, улантуу	53	25,7%

Эксперименттик иштердин аныктоочу этабында студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу жана өнүктүрүүдө

текст менен иштөөнүн ийкемдүү жана натыйжалуу жолдорун аныктоо негизги милдет болуп саналды. Буга коюлган аракеттердин милдеттерин максатка жараша ишке ашырууда жана сыноодо 206 дан ашык студент 52ден ашуун окутуучу катышты.

Кыргыз тили сабагында колледждин студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу жана өнүктүрүү максатын ишке ашырууда эксперименттик тайпаларга биз иштеп чыгарган, сунуш кылган сабактын үлгү иштелмелери боюнча, ал эми байкоочу тайпаларда салттуу сабактар өтүлдү. Тажрыйба жана байкоо жүргүзүү үчүн өздөштүрүүсү бирдей тайпалардын деңгээлдерин аныктабай, тандабай алдык. Ошондой эле, тажрыйба жүргүзүүчү окутуучулар атайын критерий менен тандалган жок.

Эксперименттик тайпаларга сунуш кылынган кесиптик текст түзүүгө, баарлашууга машыктыруучу ыкма **үч баскычта** ишке ашты. Кыргыз тили сабагы жандуу сүйлөшүүнүн, ой бөлүшүп, маалымат алмашуунун сабагы болушу зарылдыгын баса белгилеген окумуштуу Ж. Чымановдун пикирин алгылыктуу деп эсептеп, **биринчи баскычта** конкреттүү кырдаалды талдоо ыкмасын пайдаланууну туура таптык. Студенттерди баарлашууга жана эркин сүйлөшүүгө, өз оюн айтууга көнүктүрүү максатында окуу жайда өткөрүлгөн бир нече иш-чаралары тууралуу суроо-жооп, аңгемелешүүлөр жүрдү.

Экинчи баскычта оозеки түзүлгөн тексттерден кыймыл-аракетти билдирген сөздөр терилип доскага жазылды. Тайпа окутуучу менен бирдикте бул терилген сөздөрдүн маанисин, берилүүчү суроосун тактап алып, аягында жыйынтык чыгарды.

Үчүнчү баскычта ар бир студент аңгемелешүүдөгү «Күз» тууралуу маалыматтарды пайдаланып, айкын өткөн чакты катыштырып эссе жазышты. Жазылган эсселер дубалга илинип, студенттер кыдырып окуп кимге кайсы жазуу жаккандыгы жөнүндө талкуулашты.

Жыйынтыгында, сабактын темасы студенттин чыныгы турмушу менен тыгыз байланышты, тайпадагы ар бир студенттин сабакка активдүү катышуусуна кырдаал түзүлдү, окутуучу менен студенттин ортосунда мамиле эркин болду, сабак процессинде предметке кызыгуу пайда болуп, студенттин пикири, каалоосу, кызыгуусу көңүлдүн борборунда болду, ошондой эле аудиторияда жагымдуу маанай пайда болду. Студент укканга, сүйлөгөнгө, жазганга, окуганга, ойлонууга машыкты жана ойлоосу өнүктүү. Студент өз оюн (оозеки-жазма) ишенимдүү эркин билдиргенге көнүгө баштады.

Ал эми байкоочу тайпаларда ушул эле темадагы өтүлгөн кыргыз тилинин практикалык курсу сабактары кадимки сабактардан айырмаланган жок. Байкоочу тайпалардан 106, ал эми эксперименталдык тайпалардан 100 жазуу иши (жалпы саны 206 эссе) алынды.

Андан соң байкоо жүргүзүүчү жана эксперименталдык тайпаларды кырдаалга карата өз пикирин эркин, туура билдире алуу, сүйлөө системасын так бөлүштүрүү, текстти талапка ылайык түзүү жана алган билимин турмушта колдоно алуу жөндөмдүүлүгүн текшерүү үчүн бирдей темада, бирок эки башка методика менен салыштыруу сабактары өтүлдү. Эффективдүүлүк үчүн эксперименталдык тайпалардын сабактарына техникалык каражаттар, көрмө тасма үзүндүлөрү, слайдлар, сахналык көрүнүш үчүн кийимдер. буюмдар ж.б. колдонулду, зарылдык болгон учурларда өзүбүз да сабак өттүк.

Сабактын эң маанилүү, өзөктүү бөлүгү болгон өздөштүрүү бышыктоо этабында сабак-театр ыкмасы пайдаланылды. Максат – бата менен каргыштын адам турмушундагы маанисин түшүнүүгө, фразеологизмдерди кепте колдонууга, кырдаалды туура баамдоого, аны талдоого, ага карата өз пикирин туура ишенимдүү билдирүүгө көнүгүү, сабаттуу сүйлөшүү аркылуу түрдүү кырдаалдан же иштүү чыгууга, баарлашууга машыктыруу.

Тайпада 4-5 студент «Каргыш албай, бата ал» аталыштагы сахналык көрүнүштү (фразеологизмдерди пайдаланып текст түзүлөт) алдын ала даярдап, сабакта аны белгиленген убакыт ичинде коюп беришет.

Экинчи ирет коюлганда отурган студенттердин каалаганы “токтот» деген сөздү айтып, өз кебинде фразеологизмдерди ыктуу колдонуп каармандын ролун өзү аткарып, жагдайдан чыгуу аракетин сүйлөшүү аркылуу кеп ашырат. Студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүүдө жаңы сөздөр менен тоого маани берилет. Бул үчүн даяр тексттеги жана студенттин кебиндеги жаңы сөздөр аныкталып, түшүндүрмөсү, котормосу, контексттеги ролу тууралуу максаттуу иш-аракеттер жүргүзүлөт. Аягында натыйжалуу жыйынтыктоо үчүн кыска эссе жазылып, талкуу уюштурулат. Мындагы эң негизги тапшырма – лексикалык минимумга көңүл буруу сөз байлыгын өстүрүү, максаттуу сүйлөшүү аркылуу окуяны оң жагына буруу, татаал, проблемалуу кырдаалдан чыгуу.

Тажрыйба жүргүзгөн тайпанын сабагында сунуш кылынган сабак театр ыкмасын ийкемдүү пайдалануу менен студенттер эрежелерди курулай жаттабай, теория менен практиканы байланыштырып, тилди турмушта мыкты колдоно алууга жетишишти. Ошондой эле, бири-бири менен пикир алмашып, так чечим чыгарууга аны далилдөөгө машыкты, конкреттүү кырдаалды көз алдына келтире алды, өзүн жана өзгөнү баалап жана аткарылган иштин натыйжасын тандай алды. Эң негизгиси, сүйлөшүүгө үйрөтүүчү, баарлашууну камсыз кылуучу, пикир алмашуунун алкагында жүргүзүлгөн максаттуу, жандуу сабак өтүлдү. Салттуу билим берүү системасында студенттер жаңы тема менен аудиторияда б.а. сабакта таанышып, көнүгүүлөр иштелип, үйгө тапшырма берилип, кийинки сабакта жыйынтыкталып келген. Жаңы тема үйдөн башталып, сабакта жыйынтыкталат. Ошондуктан, окутуу убакытты өздөштүрүүчү, бышыктоочу көнүгүүлөргө болуусу жана сабактын башынан аягына чейин темага гана тиешелүү ык-амалдарды максаттуу тандап, жандуу сабак аркылуу ишке ашырылуусун көзөмөлгө алуусу мааниге ээ.

Иш кагаздарын кызыктуу, таасирдүү, практикалуу өтүү үчүн студенттен чыгармачылык, изденүүчүлүк талап кылынат. Ал турмуштук ар кандай кырдаалдардан теманын актуалдуулугун сууруп алып концептуалдуу көнүгүүлөрдү түзүп, студенттердин предметке болгон кызыгуусун арттыруу менен сабактын максатына жеткирүү зарыл. Жогоруда тажрыйбаланган ыкмалардан сырткары бир канча сабактардын үлгүлөрү текст менен иштөөнүн усулдары эксперименттелди. Анын бири болгон окутуу процессинде натыйжалуу жыйынтыгын берип келаткан биргелешип издөө ыкмасына көңүл бурулду. Мында турмуштун түрдүү кырдаалдарында алган билимдерин өз алдынча пайдалануу, сүйлөө жана сүйлөшө алуу жөндөмдүүлүктөрүн б.а. коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруу, өнүктүрүү максатында тиешелүү иш кагаздарын мамлекеттик тилде туура, так жүргүзүүгө машыктыруу негизги максат болуп саналды. Бул үчүн көрсөтүлгөн 5 минуттук кино тасмадагы окуяны маани берип, көрүнүштөгү маселе боюнча түшүнүк кат жазуу тапшырмасы берилди. Тайпада түшүнүк каттын талаптарына ылайык окуянын жылы, мезгили, күнү, окуя болгон жер, кырсыктын себеби, каармандары аныкталып, реквизиттер боюнча иш кагазын тайпа мен биргеликте жазышты. Андан ары түшүнүк каттын кандай максатта жазылары, реквизиттери, тили, стили адам турмушундагы мааниси, оң-терс жактары тууралуу талкуу уюштурулду. Ал эми байкоочу тайпаларга кадимки салттуу ыкма сабак өтүлүп, жыйынтыгы чыгарылды.

Жалпы жыйынтыгында экспериментке катышкан колледждердин 9-класс базасы жана 11-класс базасындагы 1-курс студенттеринин ичинен билим деңгээлдерин кеп ишмердүүлүк боюнча текшерүүнүн жыйынтыктары төмөнкүдөй болду:

Таблица 2.11. Экспериментке чейинки талдоонун жыйынтыктары

№	Экспериментке катышкан колледждер	Студенттердин саны	“5” алгандардын саны, % катышы	“4” алгандардын саны, % катышы	“3” алгандардын саны, % катышы	“4”-“5” алгандардын саны, % катышы
1	КӨЭАУ Кесиптик колледжи	Эксперименттик тайпа 27 студент	5\18,5%	11\41%	11\41%	16\56%
		Байкоочу тайпа 27 студент	5\18,5%	9\33,3%	12\45%	14\52%
2	БатМУнун М.М.Таиров атындагы Кызыл-Кыя гуманитардык институтунун орто кесиптик колледжи	Эксперименталдык тайпа 25 студент	6\24%	11\44%	8\32%	17\68
		Байкоочу тайпа 25 студент	6\24%	10\40%	9\36%	16\64%
3	ОшГУнун гуманитардык-технологиялык колледжи	Эксперименталдык тайпа 25 студент	6\24%	10\36%	9\36%	15\64
		Байкоочу тайпа 25 студент	6\24%	9\36%	10\40%	15\60%
4	ЖАМУнун Жалал-Абад колледжи	Эксперименталдык тайпа 26 студент	6\23%	11\42,3%	9\35%	17\65,3
		Байкоочу тайпа 26 студент	6\23%	9\35%	11\42,3%	16\58%

Иштин жүрүшүндө:

- жазуу, угуу, окуп түшүнүү боюнча студенттер иштешет;
- андан атуулдук, тарбиялык адептүүлүк таасирлерди алышат;
- мындан студенттердин сабаттуулугу артат.

Ал эми эксперименттик иштин жүрүшүндө окуу программасы боюнча иштелип чыккан сабактар өтүлүп, коммуникативдик компетенцияга

негизделген тиешелүү материалдары берилип жана студенттер менен биргеликте талданып, талкуулангандан кийин текшерүүнүн жыйынтыктары төмөнкү таблицада берилди.

Таблица 2.12.

Эксперименттен кийинки текшерүүнүн жыйынтыктары

№	Экспериментке катышкан колледждер	Студенттердин саны	“5” алгандардын саны % катышы	“4” алгандардын саны % катышы	“3” алгандардын саны %	“4”-“5” алгандардын саны % катышы
1	КӨЭАУ Кесиптик колледжи	Эксперименттик тайпа 27 студент	7\26%	13\48%	7\26%	20\67%
		Байкоочу тайпа 27 студент	5\19%	9\33,3%	12\44,4%	14\52%
2	Кызыл-Кыя гуманитардык институтунун колледжи	Эксперименталдык тайпа 25 студент	7\32%	12\48%	6\24%	19\76%
		Байкоочу тайпа 25 студент	6\24%	10\40%	8\32%	16\64%
3	ОшТУнун гуманитардык-технологиялык колледжи	Эксперименталдык тайпа 25 студент	7\28%	12\44%	6\28%	19\76%
		Текш.тайпа 25 студент	6\24%	9\36%	10\40%	15\60%
4	ЖАМУнун Жалал-Абад колледжи	Эксперименталдык тайпа 26 студент	7\27%	13\50%	9\35%	20\77%
		Текш.тайпа 26 студент	6\23%	9\35%	11\42,3%	16\58%

ЭКСПЕРИМЕНТТИК ИШТИН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ БОЮНЧА ӨСҮҮ КӨРСӨТКҮЧҮ

Жогорудагы таблицалардан маалым болгондой, биз изилдеген тема боюнча эксперименттик тайпаларда студенттердин билими экспериментке чейин:

- төмөнкү деңгээл 72,3%
- ортоңку деңгээл 79,3%
- жогорку деңгээл 43,4 % болсо

Методикалык сунуштарды ийкемдүү колдонуудан соң:

- төмөнкү деңгээл 58,3%
- орто деңгээл 89%
- жогорку деңгээл 55 % ды көрсөттү.

Демек жогорку деңгээл 11,4 % га жогорулап, төмөнкү деңгээл 14%га кыскарган. Ал эми байкоо жүргүзүлгөн тайпаларда олуттуу өзгөрүүлөр байкалган жок.

Экперименттик иштерди жүргүзүүнүн натыйжасында «4» жана «5» деген бааларды алган студенттердин саны: 43,4% дан 55%га чейин өскөндүгүн көрүүгө болот. Демек, биздин коммуникативдик компетенцияга негизделген технологияларды колдонуу менен студенттердин баарлашуу деңгээли **11,4%га** чейин өстү. Бир нече технологияларды пайдалануу менен студенттердин коммуникативдүүлүгү артты.

2-бап боюнча корутунду

Азыр колледждерде коммуникативдүү окутуунун методдору интерактивдүү окутуунун ык-усулдары катары окуу жараяны менен жуурулушуп кеткендиктен, сабактын азыркы жыйынтыгы окуу китебиндеги теориялык маалыматты пайдалануудан алыс кетип калуусу мүмкүн экендигин далилдей алабыз, башкача айтканда, студенттердин көпчүлүгүндө чыгармачыл изденүү өз пикирин коргоо, жеке ойлорунда калуу сыяктуу студенттин активдүүлүгүн ойготуп туруучу иш-чаралар кептик компетенттүүлүктүн толук аракетке келүүчү шартын пайда кылгандыктан, окутуучу студенттердин ойлору теориялык билимге келип жетүүсү үчүн практика менен теориянын айкашуусуна толук көзөмөл жүргүзүп турушу зарыл экендигин колледждердеги практикалык иштер далилдеди.

Эксперименттик иштерге байкоо жүргүзгөндө байкалгандай, колледж студенттерине сабактагы мындай кептик компетенттүүлүктү калыптандыруучу «проблемалык кырдаалга» тартуу аракети эгер алардын жеке пикир, өздүк кызыкчылыктары менен коштолбосо, сабактын жүрүшүндө анча кызыгууну жаратпайт. Анын себеби, алгач студенттер талкууга коюлган маселеге карай өз көз карашын билдирүүгө аракеттенишип, талаш-тартыш менен чындыкты издешсе гана кептик ишмердикке активдүү катышса, башка учурда окуу китебинде берилген аныктамаларды айтып гана баа алуу маанилүү экендигин жакшы билишет. Тактап айтканда, коммуникативдүү окутуу студенттердин чыгармачылык ишмердүүлүгүнө стимул түзүп, айрым учурда студенттердин акыл эмгеги менен иштөөсүнө эмоционалдуу жагдайды пайда кылып, психикасын активдештирет. Ошол эле учурда студенттердин өз алдынча аракеттенүүсүндө, бардык нерсеге өзүнүн пикири болушу керектигин калыптандыруу менен студенттер үчүн талыкпаган чыгармачыл изденүү зарыл экендигин көрсөтүү аркылуу кептик ишмердигин калыптандыра алат. Бирок мында колледж окутуучусу окуу китебиндеги «даяр» аныктамаларга эмес,

студенттердин өз көз карашына таянуу аркылуу жыйынтык чыгарууга негизделиши маанилүү болуп саналат.

Сабакта ээ болуучу ишмердүүлүгүнөн алганда, коммуникативдүү окутуу студенттердин көндүмдөрүнө айрыкча басым койгону менен айырмаланат. Көндүм студенттин ишмердүүлүгүн гана албастан, ал кандайдыр бир билимди таанып-билүүнүн жана окуу чараларында кайрадан аныктап үйрөнүүнүн негизи да болуп саналат. Ошондой эле окутуучунун берген сабагынын мазмуну да мына ушул көндүм аркылуу айкындалат, башкача айтканда студенттин аракети, билимге ээ болгон натыйжасы, жетишкен ийгилиги, жаңыдан берилип жаткан окутуу иштеринин синтези да толугу менен мына ушул көндүмдөр аркылуу бааланып, ал көндүмдөр окутуучунун инновациялык ишмердүүлүгүнө төмөнкү багыттар боюнча студенттер менен биргелешип чыгармачыл иштөөсү аркылуу ишке ашырылса гана натыйжалуу болуп саналат.

Колледждердеги кыргыз тили сабактарында биз сунуштаган коммуниктивдик компетенцияга негизделген технологияларды колдонуу аркылуу студенттердин коммуниктивдик компетенциясын калыптандырууга жана өнүктүрүүгө коюлган пайыз жогорулайт, демек окуу-тарбия процессинде изилдөөнүн практикалык сунуштарын жайылтууга негиз бар деген жыйынтык чыгарууга болот.

Себеби колледждерде кыргыз тилин коммуниктивдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологияларын өнүктүрүүдө, сабак процессинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн заманбап коммуниктивдик усулдарды колдонуу, кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн пландуу пайдалануу, аларды санариптик технологиялар менен айкалыштыруунун мааниси зор экендигин илимий ишибиздин эксперименталдык бөлүгү далилдөөдө. Ошондой эле студенттердин баарлашуу көндүмдөрүн калыптандырып, өркүндөтүүгө карата конкреттүү методикалык-практикалык сунуштар берилди.

3-БАП. КЫРГЫЗ ТИЛИН КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНЦИЯГА НЕГИЗДЕП ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

3.1. Коммуникативдик багытта окутуунун педагогикалык маселелери

Кыргыз тили боюнча өтүлүүчү ар бир сабак коммуникативдик практикалык көндүмдөрдү калыптандырууга багытталышы шарт. Сабакта студенттер сүйлөй билүүнүн, улууну урматтап, кичүүнү ызаттоонун маектешүүнүн, баарлашуунун, бири-бирин баалап, сыйлашуунун этикетине, лексикалык, грамматикалык материалдарды пайдалануу менен оозеки, жазуу түрүндөгү байланыштуу кебинин, кеп маданиятынын ыкмаларына, башкаларды уга билүү менен, өзүнүн ой-пикир, көз карашын далилдеп, коргой алуунун көндүмдөрүнө ээ болууга милдеттүү. Коммуникативдик компетенцияга Биялиев К.А. «Бул маектешүүнүн максаттарына, кырдаалына жараша кеп ишмердүүлүгүн жүргүзүү жөндөмдүүлүгү»-деп аныктама берген [20;41-б]. Студенттер коммуникативдик жөндөмдүүлүктөрдү калыптандыруу үчүн барынан мурда сүйлөмдөр грамматикалык жана лексикалык жактан туура түзүлүшү жана сүйлөшүп жаткан экинчи жакка түшүнүктүү болушу үчүн грамматикалык, лексикалык билимдерге ээ болушу керек. Тил илиминин тарыхын алып карасак сүйлөө маданияты, чеберчилиги сыяктуу коммуникативдик аспектиге кийинчерээк эле көңүл бурула баштаганы белгилүү. Андан сөз ченемдик лингвистикадан, тилдик бирдиктерди синхрондук абалда сыпаттоодон коммуникативдик лингвистикага, тилди турмушта колдонуунун практикалык маселелерин изилдөөгө өтүү процесси башталат. Мына ушунун натыйжасында тил илиминде «ченем», «байланыштуу кеп», «кеп маданияты», «чечендик өнөр» сыяктуу жаңы тармактар, окуулар илимдер башка тилдерде калыптанган. Ал эми кыргыз тил илиминде бул багыттардагы изилдөөлөр жаңыдан гана башталды деп айтууга болот. Ошентсе да, тилдик ченем кеп маданияты жана чечендик өнөр деген илимдер сүйлөө чеберчилигин изилдей турган өзүнчө бир илимий бирикмени түзүп калды. 20-кылымдын 70-90-

жылдарында бир канча дескриптивдүү (тил билүүнүн тепкичтерин сүрөттөө, көргөзүү) тилдердин коммуникативдик компетенциясынын моделдери болгон. Д.Хаймс «Биринчилерден болуп, тил билүү – бул грамматика жана лексика менен гана чектелип калбайт, ал андан ары социалдык шартта пайдалануу дегендик деп түшүндүрөт. Тилдердин коммуникативдүү компетенциясы төмөндөгү компетенцияларды камтыйт»-деген пикирин айткан жана төмөндөгүдөй бөлүштүргөн:

- лингвистикалык;
- социалдык лингвистикалык;
- дискурсивдүү;
- стратегиялык.

1975-жылы Ян Ванн Эк тарабынанан коммуникативдүү компетенцияны түшүндүрмөсү Европа кеңешинде спецификациясы киргизилген. Ал коммуникативдүү компетенция төмөнкү компоненттерден же субкомпетенциядан түзүлөт деген:

- лингвистикалык компетенция;
- социолингвистикалык компетенция;
- дискурсивдик компетенция алган билимин түшүнүү жана кандайдыр бир мааниге багытталган коммуникация максатында логикалык жактан өзүнүн пикирин айтуу. Стратегиялык компетенция (азыркы билимдердин вербалдык жана вербалдык эмес стратегиялык компетенцияны пайдалана билүү). Социалдык компетенциясы (шартка жараша каалоосун жана даярдыгын башкалар менен биргеликте башкара билүү) [28; 200-б].

«Коммуникативдик компетенция» терминин орустун лингводидактикасына илимий жактан киргизген жана ошол эле убакта практикалаган М.Н.Вятютнев болгон. М.Н.Вятютнев компетенцияны эки түргө бөлүп караган:

- тилдик;
- коммуникативдик;

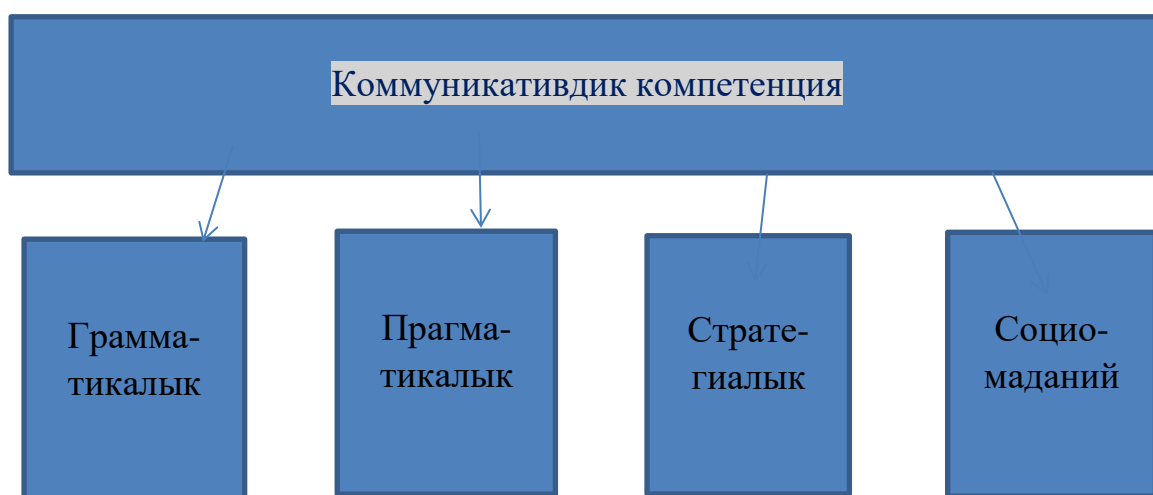
Коммуникативдик компетенция боюнча дагы бир лингводидактик П.Дуайе төмөнкүдөй компетенцияларды сунуштаган:

- сүйлөө компетенциясы;
- жазуудагы компетенция;
- окуудагы компетенция (ар кандай графикалык белгилер, грамматикалык, лексикалык).

Коммуникативдик компетенция жөнүндө көбүнчө так берилген түшүнүктөр Л.Бахманга тиешелүү. Ал «коммуникативдик тилдик ыкмалар» термин төмөндөгү компетенцияны чечмелеп берүүдөн колдонгон:

- тилдик лингвистикалык;
- дискурстук (байланышкандык, логикалууулук);
- прагматикалык (социалдык, контекстке байланыштуу коммуникативдик мазмунду бере билүү ыгы);
- сүйлөшүү (күч келтирбей кадимки жай темп менен сөз таппай, кепке сөздүктүрбай байланыштуу сүйлөй билүү ыгы);
- социалдык-лингвистикалык (сөздү ордуна койо билүү ыгы);

Таблица:3.1. Р.П.Мильруд коммуниктивдик компетенциянын ичине төрт компетентти кошот:

Грамматикалык (грамматикалык билимдерди, лексиканы жана фонетиканы);

Ушул жерден Е.И.Пассов менен Н.Е.Кузовлевалар тарабынан грамматикалык көндүм жана жөндөмдөрдүн негизинде түзүлгөн сабактар боюнча өз ойлорун ортого салышып, ал боюнча беш тепкичти сунушташкан.

Кандайдыр бир жаңы грамматикалык форманы жолуктургандан кийин колледждин студенти аны кабыл алат. Анан студентке бул грамматикалык форманы колдонууга талап болсо, ал аны эстеп калууга аракет кылат, демек, студенттин грамматикалык көрүнүшүнө карата биринчи аракети бул – кабыл алуу болуп саналат[61;415-б].

Бирок бул жерден суроо жаралат: студентте эстеп калуу талабы кантип пайда болот, андан кийин ошол грамматикалык форманы кепте колдонууда жетиштирүүгө болобу..?

Мындан төмөнкүдөй эреже келип чыгат:

Эгер студент грамматикалык форманы кандай максатта колдонууну билсе, аң-сезими менен толук түшүнсө, аны кебинде колдонот. «Кептин прагматикасы» мына ушундан чыгат деген пикирлер ынанымдуу. Грамматикалык эрежелерди жана формаларды эң мыкты билип, бирок колдонууну билбей калуу мүмкүн. Көпчүлүк окумуштуулар өздөрүнүн изилдөөлөрүн коммуникативдик компетенциянын ар башка компоненттерине арнашкан. Мисалы: Д.И.Изарнеков, В.В.Сафонова, Т.М.Дридзе, М.В.Китайгородская, Л.Н.Шабалина, М.Н.Вятютнев, Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров, Т.П.Попова, И.Л.Бимдер тилдик компетенцияга, Д.И.Изаренков, В.В.Сафоновалар прагматикалык, Р.К.Миньяр-Белоручев, Е.И.Пассов, В.В.Сафонова, Г.Д.Томахин, И.Л.Бим, И.И.Халеевалар социомаданий компоненттерин изилдешкен. Жогоруда санап өткөн бардык эле окумуштуулардын изилдөөлөрү көргөзгөндөй, коммуникативдик тилдик компетенциянын: тилдик компетенция, (лингвистикалык), социомаданий, социолингвистикалык, прагматикалык дискурсивдик стратегиялык субкомпетенция деп каралган.

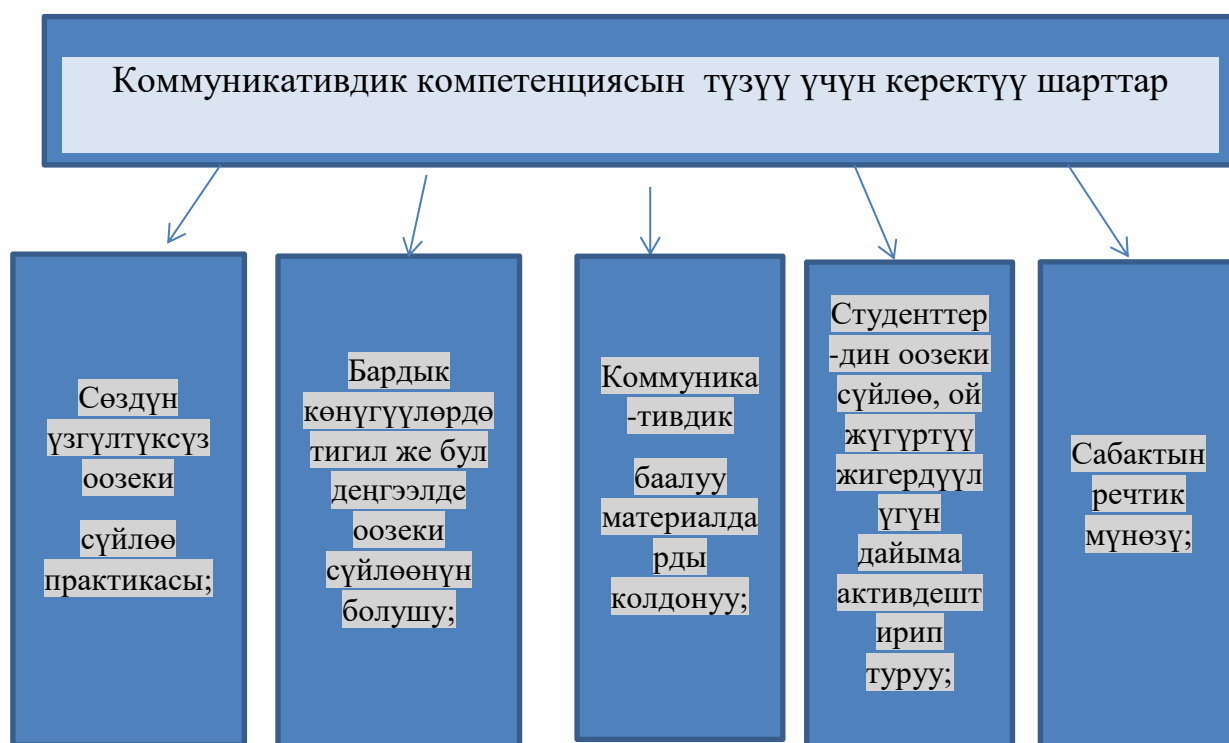
Ал эми учурда тилдик коммуникативдик компетенция түшүнүгүнө көңүл бөлсөк, ар кайсы мезгилдерде өлкөлөрдүн окумуштуулары бир канча аныктама беришкен: А.Холлидей тилдик карым-катнашка тышкы жана ички даярдык коммуникативдик компетенциянын аныктамасы деп берет. И.А.Зимняянын пикири боюнча, коммуникативдик компетенция – бул адамдын коммуникативдик сүйлөшүү жөндөмдүүлүгүнүн субъектисине багынтып алышы. Н.Л.Гончарованын пикири боюнча сүйлөшүү «техникасынын» ыгынын деңгээлин, белгилүү ченемди өздөштүрүүсү, үйрөнүүнүн жыйынтыгы.

Илимий изилдөөлөрдө коммуникативдик компетенциянын курамы жөнүндө теориялардын жана варианттардын көп түрү бар экенин көргөзөт. Дидактикада жана методикада коммуникативдик компетенттүүлүктүн компоненттик курамын, анын структурасын изилдеген окумуштуулар И.Л.Бим, И.А.Зимняя, А.Максимова, А.В.Хуторский жана ошондой эле чет өлкөлүк илимпоздор: Д.Хаймс, А.Холидей, ЯН Ван Эк ж.б. болушкан. Окумуштуулардын изилдөөлөрүнө ылайык коммуникативдик компетенциялуулуктун структурасын изилдөөгө карата ыкмалардын ар түрдүүлүгүн жалпылаштырылгандан соң, төмөнкүдөй бөлүнүштөр алынат:

- 1). Лингвистикалык лексика, фонетика, орфография, грамматикалык эрежелердин, сөздүк бирдиктердин жана фонологиянын тутумдук окуусу.
- 2). Дискурсивдүү (оозеки жана жазма тексттерди кураштыруу) окуу тексттердин ар кандай түрлөрүн түшүнүүнүн негизинде оозеки жана жазуу түрүндөгү функционалдык стилдерди логикалык бир бүтүндүктү куруу жөндөмдүүлүгү, айтып берүү тибине карата лингвистикалык каражаттарды тандоо болуп эсептелет.
- 3). Прагматикалык (коммуникативдик максатка ийгиликтүү жетишүү).
- 4). Стратегиялык (коммуникациянын кыйынчылыктарын жеңүү).

5). Социомаданий (социомаданий ченемдерге шайкеш келүү) тил алып жүрүүчүнүн маданий өзгөчөлүктөрүн, алардын каада-салттарын, жүрүм-түрүмүн жана адеп-ченемдерин, баарлашуу процессинде баалоо деп түшүндүрсөк болот. Коммуникативдик окутуу студенттер тарабынан өз-ара мамилелердин мүнөздүү системасы катары кабыл алуучу кырдаалдардын негизинде жүргүзүлөт. Ошондуктан тил компетенциясына окутууда кырдаал принцибин эске алуу керек. Кырдаалдардын негизинде өзгөчө кызыгуу окутуунун бардык системаларында алардын жалпы орду менен гана эмес, аларга коммуникативдик компетенцияны түзүүдө берилген роль менен да түшүндүрүлөт (студенттерде сүйлөө үчүн мотивдин жана муктаждыктын пайда болушуна жардам берүү, алардын ойлоо ишмердигин активдештирүү, окуу процессин табигый оозеки сүйлөшүүгө жакындатуу деп каралат). Студент үйрөнүп жаткан тилинде өзүн тааныштыра билип, дискуссияга катышып, презентация даярдап, өзүнүн активдүүлүгүн максатын жана маанилүүлүгүн түшүнүш керек.

Таблица:3.2.

Мамлекеттик тилди окутуу процессинде, ошондой эле студенттердин төмөнкү инсандык сапаттарын эске алуу зарыл:

- шык жөндөмүн;
- өзүнө-өзү билим берүү жөндөмдөрүн;
- кызыкчылыктар чөйрөсүн;
- дүйнө таанымын;
- эмоционалдык-сезүү чөйрөсүн;
- инсандык жамааттагы статусун;
- коммуникативдик мотивациянын бар экендигин ж.б.

Кандай болбосун, оозеки сүйлөө ишмердүүлүгүнүн баштапкы учурун мотив деп түшүнүү керек, ал ишмердикке түрткү берет жана багыттайт. Коммуникативдик мотивация кыргыз тилин окутууда чоң мааниге ээ.

Колледждерде коммуникативдик компетенцияны түзүү лингвистикалык жана тилдик компетенциялардын базасында гана мүмкүн болот. Дидактикада биринчи орунга кепти өнүктүрүү, студенттердин тилдик сезимталдыгын өстүрүү алардын лексикалык запасын көбөйтүү, сөздөрдү туура айкаштыруу, логикалык жактан каражаттарды туура колдонуу аркылуу таанып-билүү жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө таянат [98;21-б].

Коммуникативдик компетенция – бул кимдир бирөөнүн сөзүн түшүнүү гана эмес, ал өзүнө негизги кептик түшүнүктөрдү камтыйт: стилдер, кептин түрлөрү, суроонун түзүлүшү, жай айтып берүү, ой жүгүртүү, текстти талдай алуу. Ошентип, кыргыз тилин окутууда коммуникативдик компетенцияны студенттин тилдик мүмкүнчүлүгүн ар тараптан өнүктүрөт, ошондой эле окутуу ишмердигин гармониялуу кылып, студенттеги индивидке өнүгүүнү, алардын таанып-билүү активдүүлүгүн, чыгармачыл ой жүгүртүүсүн стандарттан тышкары турган коммуникативдик милдеттерди өз алдынча чече алуусун камсыз кыла алат.

Коммуникативдик багыт алуу принциби окутуу каражаттарын аныктайт, алардын жардамы аркылуу сүйлөшүүгө стимул берген үн жана басып чыгарылган материалдын (схемалар, таблицалар, сүрөттөр) үйрөнүүчү тилдин коммуникативдик функциясын билүүгө болот. Социалдык алака түзүү жана башка тилдердин, маданиятты алып жүрүүчүлөр менен баарлашууга даярдык каражаты катары тилди окутууну караштырат. Бул принципти ишке ашыруунун маанилүү шарты сүйлөшүү аркылуу окутуу болуп саналат, анда мотивдүүлүк, максатка багытталгандык, маалымдуулук, кырдаалдык, функционалдуулук, сүйлөшүүгө киргендердин өз ара аракеттенүүсүнүн өнөктөштүк мүнөзү жана бул үчүн колдонулуучу речтик каражаттардын системасы сыяктуу параметрлер чагылдырылат. Бул болсо оозеки сүйлөшүүнү жакшы жолго коёт, социалдык детерминацияланган кырдаалдарда колдонууну камсыздайт. Аталган принципти ишке ашыруу үчүн ролдорго бөлүштүрүп окутуу, долбоорлор ж.б, колдонулат. Студенттерде коммуникативдик шык-жөндөмдөрдү калыптандыруу үчүн биринчи кезекте сүйлөмдөр грамматикалык жана лексикалык жактан туура түзүлүшү, өнөктөшүнө (маектешине) түшүнүктүү болушу үчүн сөзсүз грамматикалык, лексикалык билимдерге ээ болуусу абзел.

Коммуникативдик компетенция студенттер тарабынан өз ара мамилелердин мүнөздүү системасы катары кабыл алынуучу кырдаалдардын негизинде жүргүзүлөт, ошондуктан тил компетенциясына окутууда кырдаал принципин эске алуу керек. Кырдаалдын негизинде өзгөчө кызыгуу окутуунун бардык системаларында алардын жалпы орду менен гана эмес, аларга коммуникативдик компетенцияны түзүүдө берилген роль менен да түшүндүрүлөт (студенттерге сүйлөө үчүн мотивдин жана муктаждыктын пайда болушуна жардам берүү, алардын ойлоо ишмердүүлүгүн активдештирүү, окуу процессин табигый оозеки сүйлөшүүгө жакындатуу жана башкалар).

Коммуникативдик компетенцияны калыптандырууда тексттин аткарган кызматтары:

- тексттеги ойду өз алдынча тактай алууга;
- негизги ой боюнча жеке пикирин айтууга;
- негизги ой боюнча жеке пикирин коргоого;
- тексттин каармандарына мүнөздөмө берүү, аларга баа берүү, тайпадагы студенттердин пикирине кошулуу же кошулбоо;
- тексттин мазмунун өз сөзү менен оозеки айтып берүүгө;
- текст, андагы негизги ой боюнча жекече таяныч чыгарууга ж.б.

Туура тандалган таяныч студентке лексиканы өздөштүрүүдө, жалпысынан бөтөн тил катары окутууда лексико-грамматикалык структураларды тез жана туура тандаганга жардам берет. Албетте, таянычтарды, структураларды, схемаларды, таблицаларды иштеп чыгуу окутуучудан кошумча убакытты талап кылат. Тактап айтканда, бул чоң жана оор эмгек. Бирок Л. Толстой айткандай «Окутуучуга окутуу канчалык оңой болсо, студентке окуу ошончолук кыйын болот, окутуучу окутуу канчалык кыйын болсо, студентке окуу ошончолук оңой болот»-деген. Демек, тилдик компетенция коммуникативдик компетенциянын негизги компоненти болуп саналат десек болот.

Негизинен, тил компетенциясы жок коммуникативдик компетенция түзүлүшү мүмкүн эмес. Коммуникативдик компетенция компетенциялардын негизгилеринин бири болуп саналат жана аны түптөө окуу процессинин бардык предметтик тармактары менен камсыз болушу керек. Кыргыз тилинде маалымат алуу менен студент аны өз турмушунда кеңири колдоно алат. Себеби кыргыз тили сабагы студенттердин өз эне тилинде туура сүйлөөсүнө, өз оюн башкаларга ачык, так жеткире билүүсүнө, баарлашуу чеберчилигине, оозеки кеп ишмердүүлүгүнө, диалог, монолог, маектешүү, пикирлешүү, өз алдынча жазуу жүзүндө баяндама, дил баян, эссе жаза алуусуна алып келет. Кептин ар кыл стилдери жана түрлөрү боюнча практикалык иштерди аткара алуусу,

кырдаал шартка ылайык логикалуу, аргументтештирип, далилдүү сүйлөй билүүсүнө, иш кагаздарынын үлгүлөрүн даярдай алуусуна, тактап айтканда, кыргыз тили сабагынан алган билгичтик, көндүмдөрүн өзүнүн турмушунда кенен пайдалануу менен, муктаждыктарын канааттандыра алуусуна алып келет.

Бүгүнкү социалдык динамикага умтулган жаңы заман салттык менталдуулуктан башка да, жаңы менталитетке ээ болууну талап кылып отурат. Мезгилдин агымынан артта калбаш үчүн билим берүү жаатында билимдүүлүк, кесиптик компетенттүүлүк, ишмердүүлүк, социалдык мобилдүүлүк, укук сыйлоо, мыйзам сыйлоо, демократиялык принциптерге берилгендик сыяктуу жана башкалар. Негизинен, жаңы инновациялык сапаттарды күтүшү зарыл болуп турат. Ушул өңүттөн караганда, дүйнөлүк прогрессивдүү маданияттын өрнөктөрүн, эл аралык этиканы өздөштүрүү, башка улуттардын дөөлөттөрүнө түшүнүү менен мамиле жасай билүү касиетине ээ болуу улуттук өнүгүүбүздүн шарттарынын бири экендигин туюнтуу, аны мамлекеттик тил сабагында да жайылтуу, маалымат берүү зарыл нерсе. Жалпысынан айтканда, тилди окутуп, үйрөтүү менен бирге жалпы адамзаттык баалуулуктарга жана жаңы инновациялык сапаттарга ээ болуу багытында маалымат берүү жагын киргизүү керек.

Келечектеги кесип ээсинин маалыматтык компетенцияларга ээ болушу жана келечектеги кесиптик ишмердүүлүгүндө, практика жүзүндө колдоно билүүсү зарыл нерсе. Маалыматтык компетенцияга ээ болуу, окуу процессин уюштуруунун белгилүү дидактикалык принциптерин ишке ашырууга, окутуучунун ишмердүүлүгүн жаңы мазмун менен байытып, анын негизги окутуучу, тарбиялоочу жана өнүктүрүүчү функцияларына көңүл бурууну камсыз кылат.

Колледждерде окулган «Маалымат жана компьютердик технологиялар» сабагы студенттин кесиптик ишмердигинде аралык предмет болуп, анда педагогика-психологиялык, предметтик методикалык жана технологиялык

бөлүмдөрү билим берип келет. Окулган бул курстун максаты маалыматтык технологиялардын каражаттарын окуу процессинде колдонуудагы келечектеги кесип ээсинин билим, билгичтик жана көндүмдөрүнүн системасын калыптандырууга кызмат өтөйт.

Студент өзүнүн тил боюнча алган билимин ар түрдүү маалыматты алууда жана берүүдө бул предметтен алган билиминин негизинде колдоно алышы керек. Студенттин маалыматтык компетентүүлүгүн калыптанышы жана өнүгүшүнө маалыматты өткөрүп берүү, тагыраак айтканда, аны колдонуу ыкмаларын жана методдорун өткөрүп берүү жолу менен ишке ашырылат. Инсандын маалыматтык компетентүүлүгү жана коомдун маалыматтык компетентүүлүгү өз ара өнүгүүчү, бири-бирин байытуучу объектилер. Демек, маалыматтык компетентүүлүктүн инсандык деңгээли коомдун маалыматтык компетентүүлүгүнүн деңгээлинен көз каранды. Ал өз кезегинде ага кирген субъектилердин маалыматтык компетентүүлүгү менен аныкталат.

Ошондой эле интернет аркылуу маалыматтан пайдалуу мүмкүнчүлүгү менен камсыз кылуу аркылуу, маалыматтык коммуникативдик технологиялар студенттердин өз алдынча иштөөсүнө өбөлгө түзөт. Маалыматтык компетенциянын өөрчүшү, алдыга максат коюуну өнүктүрүү, өз ишин пландаштыруу, ошондой эле натыйжаларды контролдоо, план боюнча иштөө, өз окуу ишмердигине баа берүү, андагы проблемаларга көңүл бурууну үйрөтөт. Интернет каражаттарын пайдалануу менен студент маалыматты жогорку деңгээлде түшүнүүгө, өз алдынча билим алууга, алардын ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүнүн өнүгүшүнө мүмкүндүк берет. Реалдуу буюмдардын (телевизор, магнитофон, телефон, факс, компьютер, принтер, көчүргүч техника, модем ж.б.) маалыматтык технологиялардын (аудио, видеого жазып алуу, электрондук почта, ММК, интернет, электрондук китепкана, google диск) жардамы менен керектелүүчү маалыматты издөө, анализдөө, тандоо, уюштуруу, өзгөртүү, сактоо жана таратуу ыкмаларын үйрөнсө болот. Ушул эле компетенциялар студенттин окуу материалынан, илимий булактардан жана

айланадан алынган маалыматты туура жана ыңгайлуу колдонуусун талап кылат.

Маалыматтык-коммуникативдик технологиялардын өнүгүшү менен учурдагы окутуучунун ролу трансформацияланат, ал бул чөйрөдө билимге ээ болуу гана эмес, аларды өз кесиптик ишинде пайдалануу боюнча адис болуп, студенттин бул багытта инсан катары өнүгүшүнө багыт берүүгө милдетүү. Ошондуктан мурда колдонулуп келинген окуу иштерин уюштуруу формаларын кайра карап чыгуу жөндүү, башкача айтканда сабактын түшүндүрүү ыкмасында гана окутуудан чектөө зарыл. Биздин көз карашыбызча, аралыктан окутуу формасында маалыматтык-коммуникативдик технологияларды жайылтып, колледждердин студенттеринин өз алдынча окуу иштерин, изилдөө түрүндө чыгармачыл, тажрыйбалык иштердин санын көбөйтүү зарыл деп эсептейбиз. Бүгүнкү күндө ар тараптан компетенттүү студенттерди даярдоодо маалымат технологиясынын жетишкендиктерин билгичтик менен пайдалануу заман талабы болуп саналат. Кыргыз тили бардык тармактагы билимдерди өздөштүрүүнүн негизги булагы экендиги, алардын баары байланыш катнаштын куралына айланган бул жалгыз тил аркылуу гана үйрөтүүлөрүнө басым жасалуу, карым-катнаш жасоодогу, маалыматтарды алуудагы тилдин коммуникативдик-практикалык жактан студенттерге жеткирүү менен өз ишин уюштурууга шарттарды түзүү керек деп ойлойбуз. Жыйынтыгында, студент маданият таануучулук компетенцияны өздөштүрүү менен бирге тилдин касиеттерин терең үйрөнүү менен өз жашоосунда, келечек кесибинде пайдалана алгыдай, өз алдынча маселе чече алгыдай деңгээлге көтөрүү керек.

Кыргыз тилин окутуудагы маданият таануу компетенциясын калыптандыруу – бул өз элинин улуттук маданиятын билүү, анын өзгөчөлүгүн маанилүү баалуулук катары калыптандыруу, элдин жашоосунда эне тилдин өзгөчө баалуу экенин түшүндүрүү, колледждердин студенттеринин адептик-рухий дүйнөсүн, анын улуттук аң-сезимин өнүктүрөт десек болот.

Бул компетенцияда өзүнө улуттук жана жалпы адамзаттык маданияттын бөтөнчөлүктөрүн, адамдын, адамзаттын руханий адеп-ахлактык жашоо негиздерин, үй-бүлөлүк, коомдук көрүнүштөрдүн жана салттардын негизги түптөрүн, илим жана диндин адамдын турмушундагы ролу жана алардын дүйнөгө болгон таасири жөнүндөгү билимин камтыйт.

Коммуникативдик максат менен бирге колледждин студенттеринин жалпы билим деңгээлин көтөрүүчү, дүйнө таануусун кеңейтүүчү, тарбия-таалим берүүчү, таанып билүүчүлүктү көтөрүүчү материалдар сунушталууга тийиш. Бул элибиздин тарыхын, маданиятын, адабиятын, жаратылышын улуттук психологиясын, коомдук саясий түзүлүшүн үйрөнүүгө кошумча билимин көтөрүүгө, тил байлыгын өстүрүүгө жардам берет [99].

Жараталышты таанып-билүү, аны менен баарлашуу мүмкүнчүлүгү чоң кишинин ийгиликтүү жашоосу үчүн эле маанилүү эмес. Билим берүү чөйрөсүндөгү реформаларга байланыштуу бүгүнкү күндө өлкө таануучулук компетенттүүлүктүн өнүгүү механизмдерин изилдөө өзгөчө актуалдуу, бирок ошону менен бирге компетенттүүлүк тажрыйбасынын жаңылыгынан улам көбүрөөк проблемалуу болуп эсептелинет. Табият менен мамилелерде адамдын өзүнөн-өзү актуалдаштыруусунун негизги социалдык жыйынтыгы анын компетенттүүлүккө интерактивдүү жөндөмгө ээ болушу эсептелинет. Бул күндөлүк турмуштагы, ишмердик маданиятындагы, кесиптик жетишкендиктердеги реалдуу кырдаалдарда пайда болгон милдеттерди чечүүгө мүмкүндүк берет. Экологиялык ишмердиктин концепциясына ылайык экологиялык тажрыйбалардын негизги чөйрөлөрүн төмөндөгүдөй болуп көрсөтсө болот:

1. Табиятты таанып билүү;
2. Табиятты өзгөртүү;
3. Табиятты баалоо;
4. Табият менен баарлашуу.

Чындыгында, теориялык жактан алып караганда да адамдын жан дүйнөсү өзүн курчап турган дүйнө менен субъект-объект мамилелеринин чөйрөсүндө ишмердиктин ушул эле төрт түрү белгиленет. Таанып билүүдө өзгөртүү, баалуулук мамиле, баарлашуу. Өлкө таануучулук компетенциянын да ушундай эле төрт түрү бар. Алар:

- таанып билүүчүлүк;
- өзгөртүүчү;
- баалоочу;
- коммуникативдик.

Таанып билүү компетенциялары жеке тажрыйбадан жана адабий булактардан экологиялык билимдерди табуу, эко-белгилер боюнча объекттерди системалаштыруу, табигый компоненттердин өз ара байланышын түзүү жөндөмүндө байкалат. Өзгөртүүчү компетенциялар бул кайсы бир факторлордун таасири астында, жасалган иштин тандалган вариантында табигый объекттин бузулушун алдын-ала көрө билүү. Табият мыйзамдарынын үлгүсүн түзүү табиятка аяр мамиле, идеалдуу иш жана башкалар.

Айлана-чөйрө, өлкө таануучулук дүйнө-тааным тууралуу маалыматтын баарын адам тил аркылуу алгандыктан, ал ар кандай материалдык дөөлөттөрдүн алкагындагы өз керектөөлөрүнө да тил аркылуу жете алат. Ошондуктан тил бардык нерседен бийик туруп, улуттук дүйнө тааным, өлкө таануучулук сыяктуу компетенциялардын методологиялык абалда чечиши мыйзам ченемдүү көрүнүш болуп саналат.

3.2. Кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутуунун психологиялык маселелери

Кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутууда анын психологиялык негиздерин аныктап алуунун теориялык жана практикалык мааниси бар. Бул жагын эске алып, орус педагогу К.Д.Ушинский «Психологиялык илим педагогиканы үйрөнүү үчүн маанилүү кызыгууну туудурат, себеби ал бизди психологиялык байкоолор менен көпчүлүк акылдуу жана тажрыйбалуу педагогдорду жана эң башкысы биздин көңүлүбүзгө байкоо алынбай калынуучу предметке биздин жеке оюубузду көңүл буруубузду туура багыттайт» - деп көрсөтөт [88; 42-,б].

Сабакта окутуучу студенттердин жакшы көңүл буруусуна жетишүү, окуу иштерин ийгиликтүү чечүүнүн бирден-бир зарыл шарты болуп эсептелет. Бул жөнүндө көрүнүктүү психолог П.Ф.Каптерев: «Кандайдыр бир объектиге ынтаасын кое албаган адамды окутуу түбү түшкөн челекке суу куйган менен барабар»- деп айткан [82; 22-б].

Чындыгында эле, колледж курактагы студенттер өтүлүп жаткан сабакка тиешелүү даражада көңүл бурбаса, анда колледжде сабак берген окутуучу каалагандай натыйжага жетишүүгө мүмкүн эмес.

Демек, колледждин студенти турмушта көрбөгөн, билбеген, укпаган нерсени, тактап айтканда предметти окуп-үйрөнүү жараянында таанып билмейинче кабыл албайт. Көрүнүктүү психолог И.А.Зимняя айткандай **«Балдардын психологиялык өнүгүүсү сырткы чөйрөнү кабыл алуу жолу менен жүрөт. Баланын өсүп чоңоюшунун жүрүшүндө кабыл алуу процессинин ырааттуу калыптанышында эң жакшы мисал болуп, анын сөздү кабыл алуусу саналат»** [66; 22-б]. Бала уккан жаңы сөздү кабыл алуу менен, сөзүн күнүмдүк турмушта өз алдынча пайдалана алат жана аны сүйлөшүү практикасынын активдүүлүгүнө жараша андан ары уланта билет.

Жогорудагыдай жалпы психологиялык категорияларга таянуу менен, кыргыз тилин окутуунун психологиялык негиздерин изилдөөгө шарт түзүлмөкчү. Ал аркылуу окуп жаткан колледждин студентине кыргыз тилин окутууда, кеп өстүрүүнүн психологиялык жалпылыктарын эске алуу менен жөндөмөлөрдү салыштырып үйрөтүүнүн негиздери айкындалат. Психологияда, айрыкча, 9-класс база менен келген студенттерде 11-класс база менен келген студенттерге салыштырмалуу кызыгуулары көбүрөөк болот, ар нерсени түшүнүп билгилери келет, түшүнбөгөндөрүн же кызыккандарын улуулардан сурап билүүгө ынтызар болушат. Оюндагысын тартынбай сүйлөп, эс-тутуму күчтүүрөөк болот. Айрыкча, өздөрүнүн жасаган иш-аракеттерине баа берип, бирөөлөргө буюмдарын көрсөтүшүп мактануу эмоциясына ээ, кыялкеч келишет. Бул жерде сабактын ар кандай формада уюштурулушу, студенттерге туура багыт берилиши, студенттердин тилин табуу, ар бир студентке жетишип көңүл бөлүү, студенттердин тил үйрөнүү ийгиликтерине, ишмердүүлүгүнө формативдик баалоо жүргүзүү алдыдагы ийгиликтерге жеткизет.

Студенттер өздөрүнүн ишкердүүлүгүн оюн түрүндө көбүрөөк аткаргандыгын практикада билебиз. Оюн-колледждин студентин аң-сезимин, ойлоосун, башкача айтканда, акыл эмгегин гана өстүрбөстөн, дене түзүлүшүн да өстүрүүнүн каражаты. Демек, студенттердин жаш өзгөчөлүгүнө карата, өзгөчө 9-класс база менен келген студенттерге сабакты иштиктүү, дидактикалык түрдүн оюн формасында уюштуруп, аларды оюн түрүндөгү иш-аракеттерге көбүрөөк катыштырсак жыйынтыгы түшүмдүү болору белгилүү.

Студенттин өсүп-өнүгүүсү окуу-тарбия жараянында ишке ашырылуучу көрүнүш. Студент предметтеги жаңы сөздү же нерсени, буюмду сезим жаратуучу ишмердиктер менен (угуу, көрүү) кабыл алып, өзүнүн аң-сезиминин деңгээлине жараша баа берет. Орус, грек, немис, кыргыз жана башка элдердин баарында «оюн» деген сөз адамга кубаныч, шаттык тартуулоочу кыймыл-аракетти билдирет. Бирок ал жалаң эле кубаныч

тартуулабайт. Ал да адамдын өсүшүнө, кийинки турмушуна таасирин тийгизе турган зор күч. Сюзанна Миллердин айтуусу боюнча, «Шыктуу, жөндөмдүү балдар акыл-эси артта калган балдарга караганда көбүрөөк ойношот. Оюн - балдардын машыккандыгын, билгичтигин өстүрүү үчүн машыгуу аянтчасы» деген пикирин айтат [68; 114-б].

Сюзанна Миллер айткан аянтчаны кыргыз тилин окутууда кыргыз тилинде сүйлөшүү, машыктыруу аянтчасына айландырышыбыз керек. Колледждин студенттерин кыргыз тилин окутууда, жогоруда аты аталган психолог айткандай, чет тилин окуу предметинин өзгөчөлүгү төмөндөгүдөй жеке психологиялык принциптерге таянат:

1. Окутуунун коммуникативдүүлүгү: Бул окутуу-үйрөтүү иштери сүйлөшүүгө негизделет.

2. Пикир алышуунун предмети: Студенттин кызыкчылыгына, жекече турмуштук көйгөйлөрүнө байланыштуу жүргүзүлүшү, темалардын ошого ылайык тандалып алынышы, пикир алышууда турмуштук ар кандай кырдаалдарда колледждин студентинин кызыкчылыгын канааттандыруу жагы каралуу керек.

Демек, айтылуучу ой студенттерди сабакка кызыктыруу максатында сүйлөшүү чөйрөсүн түзүп, анын тематикаларын туура тандап алышын эске алып отурат. Окутуучу сабакта ар бир студентти көңүлдөн сырткары калтырбоосу керек, бул – студенттин окууга болгон кызыгуусун ырааттуу арттырат. Окутуучунун койгон баасы да студент үчүн чоң мааниге ээ. Жакшы баа алуу үчүн студент биринчи кезекте көп аракет кылат. Көпчүлүк студенттер тил билүү деңгээли (кыргыз тилин) бирдейлиги, алар улам жаңы сабакта бирдей өлчөмдөгү жаңы түшүнүктөрдү алып турушу, баарына бирдей талап коюшу тайпада жагымдуу (бардык учурда болбосо дагы) психологиялык маанайды түзүп берет.

Студенттерге сабак учурунда, көбүнчө, грамматикалык, лексикалык материалдарды жана жөндөмөлөрдү жаттатып, татаал узун тексттерди мисалы, жөндөмөлөр боюнча минимумдан тышкары берип, студенттердин кызыгуусун, эмоциясын иренжитип көңүлүн калтырбоо керек. Себеби мындай учурда, биринчиден, студенттер аларды убактылуу окушат дагы, тез эле эс-тутумунан чыгарып салышат, экинчиден, өзүнүн кызыгуусун жоготот. Андан көрө, студенттерге эң жөнөкөй кеп үлгүлөрүн жана көйгөйлүү, кырдаалдуу ташпырмаларды берип, сүйлөшүү чөйрөсүн түзүп, пикир алышууга тартсак, сабактын практикалык максатына жетишкендик болор эле. Студенттерди окутуу жана тарбиялоо процессинде өсүп-өнүгүү өзүн-өзү тарбиялоо өз алдынча аракеттенүүсү, өз алдынча ой жүгүртүүсү жана башкалар аркылуу жана окутуучунун психологиясынын бир методу болгон байкоо жүргүзүү аркылуу анын студенттерге туура багыт берүүсү ишке ашырылса, жогоруда айтылгандай, студенттин окутуу жана тарбиялоо процессинде өсүп-өнүгүүнүн натыйжалуу жыйынтыгы чыкмак. Бул боюнча Л.С.Выготскийдин төмөндөгү теориялык жобосу мүнөздүү: «Тарбиялоо процессинин негизине студенттин жеке ишмердүүлүгү коюлушу керек жана тарбиячынын бүткүл искусствосу бул ишмердүүлүктү жөнгө салууга жана ага багыттоого жумшалууга тийиш. Психологиялык көз караштан алып караганда, окутуучу тарбиялоо чөйрөсүн уюштуруучу, анын тарбиялануучулар менен болгон өз ара байланышын жөнгө салуучу жана текшерүүчү болуп эсептелет. Социалдык чөйрө бул тарбиялоо процессинин чыныгы рычагы, ал эми окутуучунун бүткүл ролу ошол рычагдарды башкарууга багытталат» [37;119-б].

Психологдун дагы бир сөзүнө көңүл бөлсөк, ал мындай дейт: «Студентти кандайдыр бир иш-аракетке чакыруудан мурда, окутуучу ага аны кызыктыруу керек, анын бул иш-аракетке даяр болуу үчүн бардык күчү менен өзү аракет жасап, окутуучуга болгону, анын иш-аракетин жетектөө жана багыттоо жагы гана калгандай болушу үчүн алдын ала кам көрүшү керек.

Тарбиялык багыт берүүнүн психологиялык башкы максаты – студентте, анын максатка ылайыктуу жана алдын ала белгиленген, жүрүм-турумдарынын, ишмердүүлүктөрүнүн жаңы нормаларын иштеп чыгуу, башкача айтканда, баланын өнүгүүсүн пландуу түрдө уюштуруу да абдан маанилүү» [37;97-б].

Демек, Л.С.Выготскийдин жогорудагы ойлору боюнча жаңыча демократиялуу билим берүүдө башкы фигура болуп жекече ишмердүүлүктүн субъектиси болгон баланын өзү эсептелет. Окутуучу баланын андан ары өнүгүүсү үчүн социалдык чөйрөнүн мүмкүнчүлүктөрүн кеңири пайдалануу менен бирге анын иш-аракеттерин жетектей жана багыттай алат.

Дагы бир негизги жоболоруна токтолсок: «Баланы окутуу жана тарбиялоо процессинде анын өз алдынча аракеттенүүсүнүн ролу өзгөчө» [34;119-б].

Тарбиялоо окуучунун чөйрө аркылуу аныкталган өздүк тажрыйбасы аркылуу ишке ашат. Мында окутуучунун ролу чөйрөнү уюштурууда жана жөнгө салууда турат. Аягында, студенттин чөйрөнүн жана окутуучулардын өз ара байланышынын жыйынтыгы катарында дагы бир чечүүчү тыянак келип чыгат тактап айтканда «Студент өзү аракеттенет, окутуучуга анын иш-аракетин жетектөө жана башкаруу гана калат» [37;118-б].

Л.С. Выготскийдин ою боюнча, окутуучу студент менен жана алардын чөйрөсү өз алдынча же окутуучу менен бирдикте иштөөгө болгон каалоолору жана даярдыктары менен туруктуу кызматташтыкта болгондо гана аларды максатка ылайык үйрөтө алат. Ошондой эле студенттердин аң-сезимдүү иш-аракеттеринин жыйындысы көңүл буруудан келип чыгат. Психикалык кубулуштардын ичинен көңүл бурууга өзгөчө роль таандык. Окутуучу жаңы өтүлүп жаткан сабакты өтө кунт коюп түшүндүрүү керек. «Кунт коюу психологиялык процесстерден бөлүнүп, өзүнчө жашай албайт, дайым алар менен бирге жүрөт. Биз жакшылап кабыл алуу үчүн же ой

жүгүртүү үчүн адегенде ошол объектиге көңүл бурууга тийишпиз, ансыз биздин кабыл алуубуз менен ой жүгүртүүбүздөн эч нерсе чыкпайт» [37;30-б].

Кыргыз тилин үйрөтүүдө студенттердин байланыштуу кебин өстүрүү өтө жооптуу милдеттерден болуп эсептелет. Студенттердин байланыштуу кебин өстүрүү маселелерин чечүү системалуу түрдө ишке ашышы керек, себеби байланыштуу кепти өстүрүү узакка созулган татаал процесс.

Кеп-пикир алышуунун кырдаалына, максатына карата ким менен, качан, кайсы убакта, кайсы жерде, эмне үчүн пикир алышуусуна карата тил байлыгынан тандалып алынган маанилик бирдиктерди чагылдырат десек болот. Негизинен, кепти төмөндөгүдөй бөлүштүрөбүз:

1 . Ички кеп.

2. Сырткы кеп.

Сырткы кеп – айтылган, сүйлөнгөн сөз, пикир. Ал эми ички кеп айтылбаган, сүйлөнбөгөн адамдын ой-пикири, ал ичтен даярдалат, сыртка сөз менен чыгат. Студенттердин байланыштуу кебин өстүрүүдө кептин үч түрү колдонулат. Булар кыргыз тилинде төмөндөгүдөй эрежелер менен берилген:

Баяндоо – болуп жаткан же болуп өткөн окуялар жөнүндө кабар берүүчү кептин бир түрү. Эң негизгиси, окуядагы кыймыл-аракеттер өз ирээти боюнча биринен кийин экинчиси көрсөтүлөт.

Сүрөттөөдө көрүнүшүн, кыймыл-аракетти сүрөттөө аркылуу аларга мүнөздүү болгон белгилер көрсөтүлөт.

Ой жүгүртүү түрү студенттердин өз алдынча ойлонуусун активдештирип, алардын дүйнөнү таанып-билүү жөнүндөгү билимдерин тереңдетет [2; 30-б].

Кептин бул түрлөрүн колдонууда студенттер өзгөчө, ички кепти көбүрөөк пайдаланышса ийгилик көп берет деген ойдобуз. Себеби студенттер өзүнүн оюн ойлонуп, билдирүүгө аракет кылышат. Студент ойлонуп жөндөмө жана ага берилүүчү суроолорду түзөт, андан соң аларды ачык айтат же жазат. Ошондуктан ички кеп бул ойлонуу аркылуу тил каражаттарын тандоодон өтө турган жараян.

Тилдик каражаттар аркылуу адам кебин өстүрүп, анын байлыктарына ээ болот. Тил – кептин курулуш каражаты. Кеп маданияты адамдардын дүйнөнү тааный билүүсү жана бири-бири менен пикир алышуусунун жогорку деңгээли сыяктуу башкы функция катары бааланат. Студенттердин бул күн сайын кайталанып, бири-бирине уланып жүрө турган табигый көрүнүшү, ошондуктан кеп өстүрүү ар күнкү сабакта так мерчемделип, такталып туруусу зарыл [18; 5-6-б].

Психология илиминине таянсак, адамдардын сүйлөшүп, пикир алышуусу, ойлоо, талдоо, салыштыруу, ой жүгүртүү, эс тутум жана башка ишмердүүлүктөрү бири-бири менен да тыгыз байланыштуу. Ошондуктан, сүйлөшүү адамдардын аракеттенүүсүнүн бир формасы болуу менен, ал төрт жагдайда, атап айтканда угуу, сүйлөө, окуу, жазуу сыяктуу кептик ишмердүүлүктөрдүн түлөрү катары көрүнөт.

Ошондой эле, сүйлөө эч кандай түпкү себепсиз жүрбөйт, башкача айтканда, адам кандайдыр бир зарылдык болбосо бирөө менен сүйлөшпөйт, оюндагысын айтпайт жана эч ким менен пикир алышпайт.

Студент тилди үйрөнүүдө, угуу ишмердүүлүгүнөн мурда көрүү сезими, ал аркылуу эс тутуму өркүндөйт. Угуу ишмердүүлүгү менен бирдикте студент предметтеги, буюмду көрмөйүнчө тезирээк кабыл албайт. Демек, кыргыз тили сабагы биринчи кезекте көрсөтмөлүү болууга тийиш. Мисалы: Сүрөттөө кандайдыр бир нерсенин бир жакка таандык экенин, (илик) анын кайсы бир жакка багытталгандыгын, (барыш) эмнеде экендигин, (табыш) бир жакта тургандыгын,

(жатыш) кайсы бир жактан чыккандыгынын, (чыгыш) түстүү, сүрөт-иллюстрациялар аркылуу үйрөтүү студенттин эмоциясына эң жакшы таасир калтырат.

Кептин бул эки формасы (оозеки, жазуу) бири-бири менен тыгыз байланышта. Оз оюн туура берүү үчүн жөндөмөлөрдүн эрежесин сактоо зарыл. Оозеки кепте кандай айтылса, ошол калыбында жазуу бул экинчи студентке түшүнүксүз учурду түзөт. Жазуу кеби оозеки кепке караганда кеңири жайылтылган, бүтүрүлгөн түргө ээ болгон кеп болуп саналат.

Бирок бүтүрүлгөн даяр кепти бирдей ыкта же сабаттуу жазууда да бир жумуштар талап кылынат. Жазуу кеби жөн гана тамгалар аркылуу белгиленип берилүүчү оозеки кеп эмес, синтаксисте да, морфологияда да, лексикада да өзүнчө өзгөчөлүктөргө ээ.

Адам баласы өмүр бою кеп үйрөнүп гана тим болбостон, аны коом өсүп-өнүккөн сайын байытып келет. Бала кичине кезинде кептин жөнөкөй элементи аркылуу башкалар менен пикир алышып келсе, бара-бара өзүнүн ички оюн билдирүүсү кеңеет, сөздүн ар кандай маанилери байыт. Жаңы өзгөчөлүгүнө жараша студент тилдин татаал бирдиктерин колдоно баштайт. Ошондой эле ал сөздөрдү тилдик каражаттарды, көбүнчө стихиялык түрдө башкалар менен пикир алышууда кабылдайт. Бул, албетте, жетишсиздик кылат, стихиялык жагдайда кабылданган кеп дайыма эле толук мааниге ээ боло барбейт.

Кыргыз тилин окутууда тил менен кептин да ички карым-катыштарын, ар кандай айырмачылыктарын эстен чыгарбоо зарыл. Ал эми колледждеги кыргыз тили окутуучусу сабакта өтүлүп жаткан окуу материалдарынын кеби студент үчүн кайсы учурда, кандай жагдайда эмне үчүн керектүү болоорун алдын-ала сезбесе, аны өзү окуткан студентке жеткире албаса, сабактын ийкемдүү усулдарын пайдаланбаса, анда таанып билүү иш-аракеттери текке кетет, жыйынтыгында сабак максатына жетпейт. Ал гана эмес, жаңы үйрөнүлүп жаткан лексикалык-грамматикалык материалдардын функционалдык маанисин жеткире албаса, аны

сүйлөшүүгө түрткү болуп отурган мотив жана кептик кырдаалдар менен айкалыштыра билбесе, сабакта да далилденбейт. Мындай сабактын практикалык баалуулугу жөнүндө сөз кылууга да болбойт.

Колледждеги кыргыз тили окутуучусу жаңы билим берүүнү, турмуштук түрдүү чөйрөдө сүйлөшүүгө үйрөнүүнү ырааттуу уюштуруучу да, ишке ашыруучу да адам катары милдеттери чоң. Ошондуктан окутуучу өзүнө жүктөлгөн жооптуу милдеттерди ишке ашырууда ага адистик да, методикалык да, атуулдук жактан да өзү даяр болушу шарт. Ал үчүн өзүнүн предметтик билими зарылдыгы мындай турсун, үйрөтүп жаткан тилде эркин сүйлөй билүүсү, ал тилде сабаттуу сүйлөө маданиятына ээ болуусу, ошол тилдин ээси болгон элинин урп-адатын, салтын, тарыхы менен адабиятын, биологиялык-географиялык ж.б. жаратылышын талаптагыдай билиши зарыл. Ошонун баары окутуучунун сөзү аркылуу башка улуттун өкүлүнө өтөт, тааныштырылат жана үйрөтүлөт. Андыктан окутуучу ошого тең инсандык, педагогикалык-психологиялык жана интернационалдык-толеранттык сапаттарга ээ болушу зарыл.

Чындыгында, тил үйрөнүү бир жактуу саясий маселе эмес, рухий керектөө, турмуштук зарылдык жана адамдын коомдогу толеранттык-интернационалдык тарбиянын бир канаты болуп калууга тийиш. Эгер кимде-ким башка улуттук тилди үйрөнүүнү кааласа, ал тилдин ээси болгон элге урматтоо менен мамиле кылса, муну интернационалдык тарбиянын алиппеси деп түшүнсөк, аны колледждерде окутуусуз элестетүү мүмкүн эмес. Ал тилде окууга үйрөтүү, аны сүйүүгө тарбиялоо педагогикалык жараянда ишке ашуусу зарыл.

Кеп үйрөтүүнүн дагы бир маанилүү түрү болуп, сөздү жеткиликтүү, көркөмдөп окуп үйрөнүүсүнө жетиштүү эсептелинет, бул болсо колледждин студенттинин кебин дагы тереңдетүүсүнө, алардын маданиятын жогорулатуусуна, көркөм уккулуктуу сүйлөөгө жетишүүсүнө мүмкүнчүлүк болот.

Кеп үйрөтүүдө ушул жогоруда сөз болгон кептин түрлөрү маанилүү ролду ойнойт. Булар сөздөрдүн, сүйлөмдөрдүн үстүндө иштөө дегендикке жатат, аталган кептин түрлөрү бирдей өнүгөт, ошол эле учурда алар бири-бирине көз каранды болот, сөздөр, сүйлөмдөр байланыштуу кеп үчүн кеңири, толук, ачык ийгиликтерди жаратат. Студентти байланыштуу кепке жатыктырууда түрдүү көнүгүүлөр, тактап айтканда, аңгемелерди, дил баяндарды жана башка ушул сыяктууларды жаздыруу, кепке үйрөтүүчү татаал көнүгүүлөр системасын аткаруу башкы баскычта турат, ага сөздүктөр, көнүгүүлөр, текст, орфографиялык материалдар жардамга келет.

Системалуулук кептик көнүгүүлөргө болгон башкы талап болуп саналат. Жаңы өтүлгөн бардык көнүгүүлөр мурдагы өтүлгөн материалдар менен тыгыз байланышта болуу менен бирге, жаңы ойлорду кошумчалап турат, бул кошумчалар бир аздан болсо да колледждин студентинин кебин өстүрүүгө шарт болот. Кептик көнүгүүлөр менен иштөөдө ар биринин белгиленген конкреттүү максатын, анын көрсөткүчтөрүн алдын-ала карап чыгуу абзел. Бул жагы өтүлгөн тема менен жаңы теманын ортосунда болгон байланышты тактоого жол ачат. Студенттер жөндөмөлөрдү үйрөнүп, өз практикасында колдонууда жөндөмөлөрдүн аткарган кызматына жана берилген суроолоруна жараша ар түрдүүлүгү эң чоң роль ойнойт. Системалуулук принцибинин талаптарынын бири окутуу процессинде монологдук көнүгүүлөрдүн бардык түрлөрү: текст боюнча түшүнгөнүн айтып берүү, тексттин мазмунун кыскартып айтып берүү, өз байкоолору боюнча аңгеме, сюжеттик кырдаалдык сүрөттөрдүн улантып берилүүсү боюнча же окуган аңгемесинин мазмуну боюнча сүйлөп берүү ийгиликтерге жасалган кадам болуп эсептелет.

Мазмундуулук – бул кепти өстүрүүдөгү эң негизги иш. Колледждерге 9-класстын жана 11-класстын базасы менен студенттер келет. Алардын курагы эки же үч жаш менен гана айырмаланат. Колледждердеги кыргыз тили окутуучусу сабак учурунда студенттерге али көрө элек, же уга элек нерселер, окуялар жөнүндө аңгеме айтып берүүсүн талап кылса, студенттер өздөрүнүн

байкоолоруна таянып, уккулуктуу аңгеме түзүп берүүсү да мүмкүн экенин практикалык сыноолорубуздан байкадык. Негизги белгилей кетчү жагдай, колледждеги кыргыз тили окутуучусу дайыма эле студенттерге даяр эмгекти бербестен, белгисиз же өтүлө элек ар кандай кубулуштар жөнүндө айтып берүүсүн өтүнүп, студенттердин өз алдынча ойлонуусуна түрткү берилип, эс тутумун кеңейтүүгө шарт түзүлмөк. Жөндөмөлөрдүн жөндөлүшү, байкоо жүргүзүүлөр, ой жүгүртүүлөр, уккан-көргөндөрүн баяндоо, бизди курчап турган айлана-чөйрө жөнүндө аңгемелешүү, дилбаян жазуу- толук кандуу эмгек болуп берет. Ал эми колледждеги кыргыз тили окутуучусу учурунда студенттердин чогулткан иштерин системалаштырууга көмөктөшөт. Ошондорй эле алардын билгенин мазмундуу айтып берүүгө, жазууга үйрөтөт жана шыктандырат. Системалуулук туура жүргүзүлгөндө гана кептик көнүгүүлөр оң натыйжа берет. Мындай шарттар ар кандай кечелер же кааналардан тышкары өткөрүлүүчү көркөм окуу сыяктуу ар түрдүү мелдештер, грамматиканы жана орфографияны үйрөнүү боюнча практикалык сабактар оң натыйжаларга жол ачат. Студенттердин баарлашуу көнүгүүлөрү менен иштетүүдө кыска мөөнөттүн ичинде эле оң натыйжасын берет деген ойдон алысыраак болушубуз керек.

3.3. Колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуудагы интерактивдүү методдору

Кыргыз тилин окутуу жараянында коммуникативдүү окутууну колледждердин кыргыз тили окутуучусу өздөрүнүн инновациялык ишмердүүлүгү катары ХХ кылымдын 90-жылдарынын экинчи жарымынан тартып колдоно баштаган. Кыргыз тили окутуучулары окутуунун бул багытын студенттерге кыргыз тилинин грамматикасын үйрөтүү иштеринде, тилдик талдоо жүргүзүү аспектилерин студенттерге билдирүү иш чараларында (жуп, топ менен иштөө аракети аркылуу) кеңири пайдаланышкан. Бирок анда коммуникативдүү окутуунун максаты аныкталбаган жана аны проблемалык окутуунун алкагында карашкан. Тактап айтканда, окутуучуларга студенттер менен иш алып барууда коммуникативдүүлүктү жаңы теманы үйрөтүүнүн жол-жоболорун издөөгө шарт түзүүчү сүйлөшүүнүн формасы катары мамиле кылышкан. Аны менен бирге, ар бир студенттин кабылдоо мүмкүнчүлүгүн үйрөнүүгө, сабакта студенттердин жалпы жана жеке кызыкчылыктарын ойготууга, ар кимисинин өзгөчөлүктөрүнө карай студенттердин субъектилик табиятын таанып билүүгө, иштин жүрүшүндө, сабактын уюштурулушунда психологиялык абалды, психо-дидактикалык кырдаалды талдоого жана педагог катары изилдөөгө, кеңири пландагы эксперименттик иштерди жүргүзүүгө көмөкчү форма катары эсептешкен.

Колледждерге жүргүзүлгөн байкоо иштери көрсөткөндөй, коммуникативдүү окутууга канааттандыраарлык маани берилбегендиктен, бардык жерде студенттердин кеп ишмердиги боюнча компетенттүүлүгү жетишсиз экендиги ачыкка чыкты. Колледждердин 9-класс базасындагы ошондой эле 11-класс базасындагы байкоочу тайпалардагы студенттер сабактагы кептик ишмердүүлүгүн талдай келгенде көпчүлүк студенттер белгилүү бир тема боюнча өз ойлорун жеткиликүү айта албагандыгын,

айрым учурда ал тургай диалогдук кепти уюштура албагандыгын, суроону да туура же так берүү мүмкүнчүлүгү жетишпегендигин, анын натыйжасында кырдаалдык-тематикалык багытта кептин түрлөрүн, ага ылайык келүүчү стилдерди жеткиликтүү колдоно албагандыгын көрсөтүштү.

Биринчиден, окутуучулар студенттердин кептик ишмердигинде кетип жаткан мындай мүчүлүштүктөргө сабакта анча маани бербей, а түгүл орой же туура эмес айтып жаңылыштык кетирсе да, оңдоп койбостон, сабакты уланта бере тургандыгын байкадык. Мындай көрүнүшкө кыргыз тили окутуучусу дээрлик көпчүлүгү маани бербей, анын натыйжасында сөздүн көркөм-элестүүлүгү, маанисине шайкеш келүүчү образдуулугу жоголуп, одоно айтылып калган учурлар арбын кездешти. Көпчүлүк окутуучулар студенттердин кебинде өзгөчө жуп жана топ болуп сабакка катышып жаткан маалда суроо берүүдө жана ага жооп берүүдө сүйлөмдө сөздү маанисине жараша туура колдонуусунда кетирилген каталарга көңүл бурушпайт.

Экинчиден, сабакта студенттердин кептик компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча максат коюлбагандыктан, монологдук кепте бири-бири менен болгон диалогдо сөздөрдү туура эмес пайдалануу, кээ бир жерлерде сөздүн маанисин жеткиликтүү түшүнбөй туруп колдонуу, суроо же жооп берүүдө оюн так бере албай аягын «жутуп» коюу, текст түзүүдө негизги ой кайсы экенин ажырата албай, чар-жайыт сүйлөө сыяктуу каталар кетсе, окутуучулар ага көңүл бурбагандыгын да көрдүк. Ошондой эле окутуучунун сүйлөө кебинен да айрым каталар кетип, студенттерге теманы түшүндүрүүдө жадатма жана кемтик тил менен чектелгендиктен, сабактын бул багытта алдына койгон максаты жок экендиги ачыкка чыкты. Окутуучулардын дээрлик көпчүлүгү сабакта колдонуп жаткан кебине терең маани бербей тургандыгы аныкталды.

Үчүнчүдөн, бардык сабактарда окутуучу менен студенттин ортосундагы пикирлешүүсүндө кептин табиятына тиешелүү ойду жеткиликтүү айтуу, кырааты менен так сүйлөө, айтылып жаткан сүйлөмдүн маанисин байкап түшүнүү, сүйлөмдө же текстке берилген көз караштарды салыштырып баалоо, каймана же кыйыр мааниде айтылган ойдуу табуу, сүйлөм же текст ичиндеги негизги маани кайда кетип бара жатканын, сүйлөшүүдөгү сөздүн тике, өтмө жана какшык маанисин ажырата байкоо сыяктуу кептик компетенттүүлүктү калыптандыруучу коммуникативдүү окутуу аткарылбай жатканы ачыкка чыкты.

Демек, азыркы мезгилде окутуунун инновациялык мазмунун түзгөн колледждин студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу үчүн бардык предметтер боюнча өзгөчө, анын ичинде кыргыз тили сабагынын 9-класс базасы менен келген 1-2-курсттар, ошондой эле 11-класс базасы менен келген 1-курсттардагы студенттерге билим берүүнүн мына ушул маселелерин кароо зарылдыгы турат.

Мындай максат толук жүзөгө ашуу үчүн кыргыз тили сабагында колдонулуучу бардык окутуу формаларын мазмундук жактан инновациялап, анда пайдаланылган ар бир методду, сабакты уюштуруучу жана максатына жеткирүүчү ык-жолдорду коммуникативдүү окутуунун негизинде компетенттүүлүктү акырындап өнүктүрүү зарыл деп эсептейбиз.

Педагогдун кыргыз тили сабактарында проблеманы коюшу коммуникативдүү окутууга негизделсе гана сабактын кандай формада экендигине карабастан, методдордун жана ык-жолдордун инновациялык мазмуну даана көрүнөт. Коммуникативдүүлүк көпчүлүк учурда сабактын жүрүшүндө төмөнкү кырдаалдарда кеңири пайдаланса маанилүү болот:

-жаңы теманы түшүнүп билүүсүнө, өздөштүрүлүүгө берилген окуу материалына карата кызыкчылыгын ойготууга;

-көтөрүлгөн маселеге карата пайда болгон «проблемалык» кырдаалды түзө алгандыгына карай колледждин студенттинин кептик ишмердүүлүгүн активдештирүүдө арбын пайдаланылат жана сабакты уюштурууга карата баалуу болуп саналат.

Практикалык иштер көрсөткөндөй, коммуникативдүү окутууга негизделген үлгүдөгү сабактар, методдор кептик ишмердүүлүктү гана арттырбастан, студенттер арасында активдүү аракетти жаратуу менен бирге жаңы окуу материалын тез өздөштүрүүгө жардам берет, башкача айтканда, окутуучу түзгөн «проблемалык кырдаалга» карата студенттердин өз алдынча изденүүсү аркылуу жооп таба алгандыгы, жекече тыянак пикирге келе алгандыгы менен мындай ык-жолдор сабактын «жандуу» өтүшүнө оптималдуу кызмат кылып бере алат.

Коммуникативдүү окутууга негизделген методдордун инновациялуулугу төмөнкүлөр менен түшүндүрүлөт:

а). белгилүү бир окуу материалына карата студенттердин жекече таанып-билүү кызыкчылыгын ойготуу;

б). аныктамага жетүү үчүн кырдаалды «аныктоого» зарыл болгон тапшырмаларды аткарууда студенттерди кызыктыруу жана ар бир студенттин жеке баамы аркылуу келип чыккан индивидуалдуу жыйынтыктарды жалпылоо менен жаңы билимдерге умтулуу жана башкалар.

Колледждердеги кыргыз тили окутуучусунун инновациялык ишмердүүлүгү салттуу окутуу иш-чараларына караганда коммуникативдүү окутууда бир кыйла «эркин» боло тургандыгы аныкталды. Мында - жаңы каражаттарды кабылдоо, билимдин жаңы түшүнүктөрүнө студенттерди ээ кылуу үчүн ар бир сабакта, ар бир жаңы темада окутуучу студенттерди кызыктырууга аракеттенип, талдоого алынуучу проблеманы коюуга жетишүүсү, өзгөчө ошол проблема менен

студенттердин жаңы окуу эмгектерин өздөштүрүүгө болгон дилгирлигин ойготууга ээ кылуу, ар бир студенттин өз оюн айтууга ээ болушу сыяктуу талаптар ар кайсы интерактивдүү ык-усулдар менен иштөөгө «аргасыздандырып», көптөгөн предметтик түшүнүктүү тактоого жана студенттерге жеткирүүгө «кам көрүүсүн» шарттай алат.

Азыр колледждерде коммуникативдүү окутуунун методдору интерактивдүү окутуунун ык-усулдары катары окуу процесси менен жуурулушуп кеткендиктен, сабактын азыркы жыйынтыгы окуу китебиндеги теориялык маалыматты пайдалануудан алыс кетип калуусу мүмкүн экендигин көрсөттү, башкача айтканда, студенттердин көпчүлүгүндө чыгармачыл изденүү – өз пикирин коргоо, жеке ойлорунда калуу сыяктуу студенттин активдүүлүгүн ойготуп туруучу иш-чаралар кептик компетенттүүлүктүн толук аракетке келүүчү шартын пайда кылгандыктан, окутуучу студенттердин ойлору теориялык билимге келип жетүүсү үчүн практика менен теориянын айкашуусуна толук көзөмөл жүргүзүп турушу зарыл экендигин колледждердеги практикалык иштер далилдеди.

Эксперименттик иштерге байкоо жүргүзгөндө байкалгандай, колледждердин студенттерине сабактагы мындай кептик компетенттүүлүктү калыптандыруучу «проблемалык кырдаалга» тартуу аракети эгер алардын жеке пикир, өздүк кызыкчылыктары менен коштолбосо, сабактын жүрүшүндө анча кызыгууну жаратпайт. Анын себеби алгач студенттер талкууга коюлган маселеге карай өз көз карашын билдирүүгө аракеттенишип, талаш-тартыш менен чындыкты издешсе гана кептик ишмердикке активдүү катышса, башка учурда окуу китебинде берилген аныктамаларды айтып гана баа алуу маанилүү экендигин жакшы билишет. Тактап айтканда, коммуникативдүү окутуу студенттердин чыгармачылык ишмердүүлүгүнө стимул түзүп, айрым учурда студенттердин акыл эмгеги менен иштөөсүнө эмоционалдуу жагдайды

пайда кылып, психикасын активдештирет. Ошол эле учурда студенттердин өз алдынча аракеттенүүсүндө, бардык нерсеге өзүнүн пикири болушу керектигин калыптандыруу менен студенттер үчүн талыкпаган чыгармачыл изденүү зарыл экендигин көрсөтүү аркылуу кептик ишмердигин калыптандыра алат. Бирок мында колледждин окутуучусу окуу китебиндеги «даяр» аныктамаларга эмес, студенттердин өз көз карашына таянуу аркылуу жыйынтык чыгарууга негизделиши маанилүү болот.

Сабакта ээ болуучу ишмердүүлүгүнөн алганда, коммуникативдүү окутуу студенттердин көндүмдөрүнө, айрыкча, басым койгону менен айырмаланат. Көндүм студенттин ишмердүүлүгүн гана албастан, ал кандайдыр бир билимди таанып-билүүнүн жана окуу чараларында кайрадан аныктап үйрөнүүнүн негизи да болуп саналат. Ошондой эле окутуучунун берген сабагынын мазмуну да мына ушул көндүм аркылуу айкындалат, башкача айтканда, студенттин аракети, билимге ээ болгон натыйжасы, жетишкен ийгилиги, жаңыдан берилип жаткан окутуу иштеринин синтези да толугу менен мына ушул көндүмдөр аркылуу бааланып, ал көндүмдөр окутуучунун инновациялык ишмердүүлүгүнө төмөнкү багыттар боюнча студенттер менен биргелешип чыгармачыл иштөөсү аркылуу ишке ашырылса гана натыйжалуу болуп саналат:

- 1). **Пландаштыруу** (талап кылынган натыйжага жетүү жөндөмдүүлүгүн пландаштыруу);
- 2). **Моделдештирүү** (натыйжага жетүү үчүн сабактын жүрүшүн моделдештирүү);
- 3). **Көзөмөлдөө** (студенттердин бардык аракеттерин окутуучунун көзөмөлдөшү);
- 4). **Диагностика** (талап кылынган натыйжага жетүүнүн же жетпей калуунун себептерин талдоону);

5). Прогноздоо (студенттин жана окутуучунун аракетинде рационалдуу вариантты талдоо жана алгылыктуу жактарын бөлүп көрсөтүүнү);

б). Корректировкалоо (сабактын жүрүшүндө натыйжага ээ болуу үчүн мурдагы планга айрым өзгөртүү киргизүүнү); ж.б.

Азыркы мезгилде дүйнөлүк билим берүү системасынан алынып, маанилүү орундардын бирин ээлеп, кеңири жайылган коммуникативдүү окуу, интерактивдүү окутуу деген аталыш менен окуу процессинде ишке ашырылып жатат. Интерактивдүү окутуу латын тилиндеги «интер» жана «актив» деген эки сөзүнөн алынып, сөзмө-сөз алганда «аралыкка таасир этүү» маанисин туюндурганы менен азыркы учурда «коммуникативдүү окутуунун» маанилеш катары колдонулуп жүрөт.

Интерактивдүү окутуу багыттары дүйнөлүк педагогикалык процессинде ХХ кылымдын 80-жылдарында пайда болуп, өзгөчө практик окутуучулар тарабынан педагогика жана психология илимдеринин жетишкендиктерин колледждерде колдонуу, алардын оптималдуу ык-усулдарын иштеп чыгуу, эксперименттерден өткөрүү жолдору менен жаралгандыгын анын баскан тарыхый жолуна талдоо жүргүзгөн окумуштуулардын эмгектеринен байкоого болот.

Бул багыттын өзгөчөлүгү коомчулуктан алыстап, социалдык чөйрөгө «кошула албай» жаткан студентти өз чөйрөсүнө, коомдун белгилүү бир тобуна «аралашууга» көнүктүрүү, колледждердеги сабак аркылуу «биргелешип аракеттенүү» жол-жоболорун калыптандыруу болуп саналат. Тактап айтканда, интерактивдүү окутуу азыркы мезгилде студенттердин таанып-билүүчүлүк жөндөмдүүлүгүн, өз билимин өнүктүрүүнү, турмушка керектүү билимди издөөнү, өзүн-өзү аңдаштыруунун, ички жана тышкы керектөөнүн зарылдыгын аныктай билүүнү, инсан катары калыптануусун пайда кылууну жана өнүктүрүүчү

иш-чараларын , ага ылайык максатта уюштурулган сабакты толугу менен ичине алат.

Ошондой эле, интерактивдүү окутуу инновациялык изденүүлөргө бай келет да, колледждин окутуучусу менен студенттердин өз ара ортосундагы байланыштарды жана окутуу процессиндеги студенттердин өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштуруучу методдор, окутуу ыкмалары менен усулдары тарабынан ишке ашырылат. Интерактивдүү окутуу ар бир колледждин студентинин жеке көз карашын, анын коомчулук менен тил табышуу ишмердүүлүгүн калыптандыруу кызыкчылыгын көздөгөндүктөн, окутуунун мындай багыттарындагы методдор студенттердин сабакта активдүү болушун, сабакта талкууга алынган ар кандай маселелерге тартынбай катышып, өз пикирин билдирүүсүн, аны чечүүгө өз сунушун киргизүүгө аракеттенүүсүн, өтө ыңгайлуу жолду табууга жетишүүсүн, өз көз карашы менен башкалардын көз караштарын салыштырып, маселени чечүүнүн бир нече жолу бар экендигин түшүнүүсүн жетекчиликке ала турган ык-усулдардын коштоосундагы инновациялык иштерден турат.

Окутуучу өзү инновациялык иштерге ыктагандай эле интерактивдүү окутууда студенттер тарабынан сунушталган ар бир чыгармачыл аракетке колдоо көрсөтүп, ар бир сунушту баалап, ар кандай пикирлерин колдоого алып, сабактагы маселени биргелешип чечүүгө карата кам көрүүгө милдеттүү болуп саналат. Негизинен, сабактагы мындай иш-чаралар студенттерди терең идеяларды иштеп чыгууга жөндөмдүү экендигине ишеним артуу менен ар кимисин жеке көз карашын билдирүүгө, башкалардын ой-пикирлерин уга билүүгө тарбиялоого да милдеттүүлүгү менен коштолот.

Интерактивдүү окутуу багыттары колледждеги кыргыз тили окутуучусуна инновациялык иштерди жүргүзүү жумуштарын гана милдеттендирбестен, психологиялык жактан сабактагы өзүнүн

функциясын да жаңылоого тийиш экендигин аныктоодо, башкача айтканда интерактивдүү окутуу усулдары менен ишке ашырылган сабактарда кыргыз тили окутуучусу студенттерге **белгилүү бир темада маселе чечүү үчүн насаатчынын же багыт берүүчүнүн гана милдетин аткарууга** тийиш болуп эсептелет.

Анда айрым эмгектерде белгиленгендей, окутуучуга төмөнкү милдеттер гана калат: сабакта теманы, талкууга алынуучу маселени, ага керектүү суроолорду аныктайт, чечилүүгө тийиш болгон маселени, ага берилген жооптордун зарылдыгына жараша доскага же электрондук панелге жазат, керектүү көз караштарды аудиториядагы студенттерге же топторго жеткирип турат;

Студенттерге түшүндүрөт, айрым көз караштарына комментарий берет:

- тапшырмаларды аткаруу убактысын, студенттердин иштоо тартибин, бардыгы аткарууга милдеттүү болгон эрежелер менен студенттерди тааныштырат;
- студенттер тарабынан аткарылган иштердин айтып берүү (презентация) тартибинде иштин жүрүшүн көзөмөлдөйт;
- студенттер менен дидактикалык жана психологиялык жактан тыгыз байланыш түзөт[105;89-б].

Интерактивдүү окутуу багыттарында колледждин окутуучусунун инновациялык ишмердүүлүгү сабакта дидактикалык жана психологиялык маселелерди чечүүдө мына ушул иш-чараларды аткаруу менен коштолгон кырдаалдарда ачык көрүнөт. Сыртынан караганда окутуучу насаатчы, студенттердин ички ишине киришпеген байкоочу катары сезилгени менен окутуунун дидактикасын толугу менен башкарып, окуу процессинде жетекчиликке алып турууга милдеттүү экендигин тана албайбыз жана ар бир окутуучу сабактын өзөгүн түзө турган кандай касиетке көз каранды

экендигин билүүгө тийиш экендигин баса белгилесек болот. Ал сабактын жүрүшүндө төмөнкү усулдар менен түшүндүрүлөт:

а). Окутуучу ар бир студентке жана топко маселе чечүүгө зарыл болгон маалыматтарды чогултуп, идеяларды иргеп, зарылдыгына жараша тактоого жардамдашууга тийиш;

б). Ар бир студенттин пикирин угуп, анын ойлорундагы темага тиешелүүсүн жана негиздүүлөрүн табууга көмөктөшүүгө милдеттүү;

в). Студенттердин билимдерин өз ара бири-бири менен бөлүшүп, иш үстүндө кызматташ болууга, ички кызыкчылыгынан чыгып бир пикирге келишине багыт берип туруу;

г). Сабакта теория менен практиканы айкалыштырып, талкуу аралыгында, окуунун жүрүшүндө туура жыйынтыктоого жана бүтүм чыгарууга ар бир студентке көмөктөшүү;

д). Кандай шартта болбосун студенттердин инсандык сапаттарынын өнүгүшүндө багыт берүү жана ушул сапаттардын жеңил калыптануусу жана ага зарыл болгон касиеттерди, билимди өздөштүрүүнү камсыз кылуучу ыкмаларды таба билүү.

Бул туурасында практикалык иштерде анын башка усулдардан кандай касиеттери менен айырмаланып тураарын жана кандай натыйжаларга ээ болоорун окутуучу О. Саалаев «Окутуунун интерактивдуу усулдары» аттуу китебинде туура белгилейт [74; 45-б].

Кыргыз тилин окутуу иштеринде интерактивдүү окутуу өлкөгө келип кирген ар түрдүү долбоорлор аркылуу, ага катышкан окутуучулардын практикалык иш-аракеттери, методист-окумуштуулардын сабак учурунда пайдаланган ар түрдүү эксперименттик иш-тажрыйбалары менен келип киргендигин эстен чыгарууга болбойт. Маселен, Кыргызстанга келип, колдонула баштаган эл аралык долбоорлордун негизги багыттары тикелей

интерактивдүү окутуу усулдарына таянгандыктан, кыргыз тили сабагын азыркы мезгилдин талаптарына ылайык инновациялоо иштери толугу менен мына ушул окутуу ыкмаларын колдонууга байланыштуу түшүндүрүлүп келе жаткандыгын тана албайбыз.

Биз бир нече эл аралык долбоорлордо ар кандай түшүндүрүүлөр аркылуу ишке ашырып жатат дегенибиз менен республикага келип кирген интерактивдүү окутуу иштери колледждерде мазмундук жактан бирдей колдонулуп, аны пайдаланууга карата коюлган талаптардын бирдей экендигин көрсөтүүдө. Мисалга алсак, ар түрдүү багыттар боюнча иш жүргүзүп жаткан эл аралык бейөкмөт уюмдардын билим берүү тармактарындагы иштеринде интерактивдүү окутуу усулдары окутуучулар менен студенттердин тил табышып, биргелешип кызматташуусуна негизделиши керектигин түшүндүрөт.

Эгерде студент кыргыз тили предметинен өз турмушуна реалдуу таасир эте алган билимдин негиздерине жетише албаса, анда предметтик сабак берүүнүн инновациялык стратегиясы туура эмес экендиги аныкталат. Билим берүү системасын студенттин турмушу менен тыгыз байланышта кароо азыркы мезгилде дүйнөлүк билим берүүдө башкы орунда турса, бул көрүнүш азыркы мезгилдеги Кыргызстандагы инновациялык иштердин өзөгү катары каралат. Мындай мамиле билим алууга болгон талапты гана көтөрбөстөн, окутула турган бардык предметти биргелештирип, билим берүү процесси бүтүн бир пайдалуу система катары кабылдоого шарт түзгөндүгү менен айырмаланат.

Коомдун азыркы талаптарына ылайык билим берем десе, колледждин окутуучусу бардык сабактарында чыгармачыл болушу керек. Анын чыгармачыл аракетинин мазмунун студенттин өз предметине карата койгон социалдык кызыкчылыктарын эске алуу менен ар бир балага индивидуалдуу мамиле кылгандыгы түзүлүшү керек экени көрүнүүдө. Ал ар бир окутуучудан кыргыз тилин окутууда предметтик окууну

уюштурууну гана эмес, билим берүүдө интеллектуалдык көндүмдү, моралдык-этикалык, эстетикалык жана коммуникативдик компетентүүлүктөрүнүн бардык аспектилерин иштетүүнү талап кылат. Ал эми мындай талаптар ар бир окутуучунун ишке карата активдүү катышуусуна шарт түзүп берет. Бул кызыкчылык окутуучунун ар бир студентке карата чыгармачыл мамилесин гана көрсөтпөстөн, студенттин эмгегин баалоодо инсанга карата мамиле кылууну шарттайт. Тактап айтканда, кыргыз тили окутуучусу студенттин эмгегин баалоонун түрдүү стратегиясын колдонуп, алар окутуучунун жеке чеберчилигине жараша ал ар кандай формаларга ээ болсо да, жалпысынан студенттин кызыкчылыгын эске алган формада жалпылаштырылууга тийиш.

Студенттин эмгегин, алган билимин баалоо мурдатан колдонулуп келсе да, азыркы учурда анын айырмасы маалыматты канчалык жаттап алгандыгына эмес, аны өз турмушунда канчалык пайдалана алгандыгына окутуучу тарабынан басым коюлгандыгы менен айырмаланат. Анткени, студенттин алган билимин окуу процессинде жооптору эмес, өзү жашаган турмушта колдоно алган иш-чаралар аркылуу аныкталып жатканы азыр барына белгилүү болуп калды. Ошондуктан студенттин окуу материалын өз алдынча үйрөнүүсүн, же билимин аныктоону башкы планга койгон төмөнкү формаларды, усулдарды жана ык-жолдорду өзүнчө бөлүп кароо зарылдыгы турат. Алар төмөнкүлөр:

1. Коммуникативдүү окутууга негизделген окутуунун формалары:

- сабак-семинар;
- сабак-консультация;
- сабак-конференция;
- сабак-тьюториал;
- сабак-иштиктүү оюн (деловое игры);
- сабак-тренинг;
- сабак-КВН;

- сабак-ролдоштуруу (ролевые);
- оюн-сабак; (ал бир нече түргө бөлүнөт, алар: предметтик, сюжеттик, ролдук, эвристикалык, иштиктүү, уюштуруу-ишмердүүлүк)
- сабак-викторина;
- сабак-конкурс;
- сабак-концерт;
- сабак-жомок;
- сабак-«сот»;
- сабак-«прессконференция»;
- сабак-презентация сыяктуу стационардуу сабак үлгүсүндө өтүлө турган инновациялык сабактарды өзүнчө бир типке кошуп келишет.

2. Коммуникативдүү окутууга негизделген окутуунун көчмө (выездные) формалары:

- сабак-экскурсия;
- сабак-таанышуу;(музейлерге, коомдук жайларга, ишканаларга, университеттерге барып өтүлө турган сабактар).
- чыгармачыл клубдук талкуу; (терендетип үйрөнүү үчүн уюштурулган сабактар), мастер-класс (адистердин катышуусу менен өтүлө турган сабактар).
- жайкы окуу лагерлери, көчмө мектеп; (окумуштуулардын мектепке келип уюштурган сабактары), окуу-өндүрүш практика сыяктуу формалары кездешет.

3. Коммуникативдүү окутууга негизделген студентте негизги (ключевые) компетенттүүлүктүн калыптанышына жетишүүгө максатталган сабактын формалары:

- киришүү сабагы;
- билимди жана көндүмдү калыптандыруу боюнча сабак;

- билимди жана көндүмдү системалаштыруу жана жалпылоо боюнча сабак, жыйынтыктоочу сабак;
- окуу материалын өздөштүрүлүшүн текшерүү боюнча сабактар (дилбаян жана эссе жазуу жана аны талкулоо);
- аңгемелешүү, экзамен алуу, рефератты, долбоорду коргоо;
- сабактын ийгилиги жана кемчилдиги боюнча окутуучунун студенттер менен бирдикте жүргүзгөн талкуусу.

4. Коммуникативдүү окутууга негизделген ар бир колледждин студентинин өз билимин өзү өркүндөтүү аркылуу негизги (ключевые) компетенттүүлүктүн калыптанышына жетишүүгө максатталган сабактын формалары:

- сабак-слайд-шоу;
- сабак-видео;
- санарип-сабак;
- сабак-компьютердик моделдештирүү, жана башка формаларын келтирүүгө болот.

Кыргыз тили окутуучуларынын көпчүлүгү азыркы илимий технологиянын жетишкендиктерин сабактарында толук пайдалана элек болсо да, Ош шаарындагы КӨЭАУнун кесиптик колледжинин студенттери компьютердик технологияны өз ишмердигинде колдонуп жатканын аларга таркатылып берилген жооптордон улам билүүгө болот. Студенттердин мындай кызыкчылыктарын окуу процессинде пайдалануу үчүн окутуучулардын алдында - «слайд-презентация», сабак-видео, санариптүү-сабак, сабак-компьютердик моделдештирүү, google тиркемелерин (кахут, кюзис) пайдалануу жана башка формаларын стационардуу билим берүүгө айландыруу милдети турат.

Ал эми аны колледждерде кыргыз тили сабагында колдонуу үчүн, албетте, кыргыз тили окутуучусунун бул багытта билими, пайдалана алуу көндүмдөрү болушу зарыл. Бирок окуу процессинде компьютердик

технологияны колдонуу акырындап кирип жатканын эсепке алсак, анда жогоруда биз санап өткөн сабактардын Кыргызстандын колледждерине киришине аз эле убакыт калгандыгын, ал эми андай ишти азыр баштоо жана жайылтууга аракет кылуу маанилүү экендигин белгилей кетсек болот.

Колледждердеги кыргыз тилин инновациялык окутуу формаларынын ык-усулдарын колдонуунун зарылдыктарынын бири – ал сабакты уюштурууда гана эмес, анын ар бир деталында, башкача айтканда окутуунун мазмуну менен формасын, окутуу усулдарын, ал тургай студенттердин билимин баалоо критерийлерин да жаңылоону, аны азыркы мезгилде өнүккөн өлкөлөр колдонгон деңгээлди эске алуу менен кайра карап чыгууну талап кыла тургандыгын эске алуу зарылдыкты туудурат.

Колледждерде кыргыз тили боюнча сабак кандай формада өтүлбөсүн жогоруда келтирилген принциптерди студенттин бул багыттардагы компетенттүүлүгүн калыптандырууну жетекчиликке алуу менен уюштурулушу зарыл экендигин көрсөтөт. Кандай формада өтүлгөнүнө карабастан окутуучунун азыркы мезгил талабын канаттандыруучу орунду алышы керек. Ал сабактарында компетенттүүлүктөр боюнча төмөнкүдөй мазмунда бөлүштүрүлүп жайгашуусу зарыл.

1). Инновациялап окутуунун коммуникацияга таандык критерийлеринде ар бир өздөштүрүлгөн билимдин реалдуу турмуш менен болгон байланышы канчалык экендиги аныкталат, башкача айтканда, кыргыз тилин окуп үйрөнүүдө студент аны өз турмушунда канчалык пайдалана ала тургандыгы башкы орунга чыгат. Мында кыргыз тилинин турмуш-тиричиликтеги негизги орду ар бир адамдын ошол тилде туура сүйлөөсү, өз оюн жеткире билүүдөгү айтуу чеберчилиги, ар бир сөздүн кандай мааниде айтылып жаткандыгын аныктай ала тургандай уга билүүсү, ошондой эле кыргыз тилиндеги сабаттуулугу жана жаза билүүсү, андан соң ал тилде жазылган китептерди окуп түшүнүүсү башкы орунда турат.

Анда жалпысынан адамдын өз ара пикирлешүүсүндө маанилүү касиетке ээ болуу менен бирге студенттин алган билиминин турмушта канчалык орду бар экендигин аныктап көрсөтө ала тургандыгын окутуучу өз сабактарында өзөк принцип катары кармап турууга тийиш.

2). Инновациялап окутууда окутуунун стратегиясы жана социалдык көндүмдөргө таандык критерийлеринде кыргыз тилин турмушта колдонуунун негизги принциптери аныкталып берилмекчи. Социалдык көндүм ар бир колледждин студентине акырындык менен калыптануучу көрүнүш. Ошондуктан кыргыз тили боюнча өтүлгөн инновациялык сабактардын ар бир студентке адамдар менен пикирлешүүдө маалыматка ээ болуунун жана аны башкаларга жеткире билүүнүн жол-жоболорун үйрөтүүнү шарттайт. Маселен, сүйлөө учурунда сылык мамиле кылуу, так жана түшүнүктүү суроо бере билүү, суроого жеткиликтүү жооп берүү, ар бир сөздү интонация менен жеткиликтүү айтуу, сөздүн маанилерин ажырата билүү, ошондой эле сөздүн маанисин үйрөнүүдө ар кандай ыкмаларды колдоно билүү, сөздүктөр менен иштөө, тилдин теориясын пайдаланып, сөздүн же сүйлөмдүн курамын өздөштүрүү сыяктуу маселелерди ичине алууга тийиш деген көз караштар мында маанилүү орунду ээлеп турат.

3). Башка предметтерден айырмаланып кыргыз тили кыргыз элинин маданий мурастарын жеткиликтүү өздөштүрүүгө колледждин студенттерине кеңири шарт түзө алат. Кыргыз тилинин башка тилдерден айырмачылыгы бир гана адабий баалуулуктарды үйрөтүүнү эле эмес, тилди окутуу аркылуу кыргыз элинин тарыхын, андагы баалуу мурастарды, кыргыз жеринин түзүлүшүнүн өзгөчөлүгүн, кооздуктун, баалуулуктарын, тоо жериндеги кооздукту баалай билүүгө жетишүү максаты студенттин маданиятын, маданий билим денгээлинин жетилишин же маданий мурастардын алкагында билим алуусун шарттайт. Албетте, инновациялап окутуунун маданиятка карата койгон критерийлеринин

негизги багыты студенттерге маданий баалуулуктарды баалай билүү менен бирге аны түшүнүп билүү үчүн зарыл болгон маданиятты калыптандыруу болуп саналат.

4). Ал эми инновациялап окутуунун байланышка карата коюлган критерийлеринде кыргыз тили бардык билимдерди алуунун булагы экендигин студенттерге түшүндүрүү зарылдыгы турат. Антпесе, алар кыргыз тилин эне тил катары турмушта колдонуп жаткандыгын, ал аркылуу бардык маалыматты алуу зарыл экендигин анча баамдай беришпейт. Бул критерийдин негизги максаты адам жашап турган коом бүтүн нерсе экендигин андагы бардык нерсе бири-бири менен тыгыз байланышта катышта тура тургандыгын алган билимдерди интеграциялоо аркылуу студенттерге жеткирүү болуп саналат. Ошондой эле ар бир студент тилди жакшы билүү анын турмушка керектүү касиетин ачып түшүнүү менен күнүмдүк тиричиликте кеңири колдоно алуусуна жетишүү болуп саналат.

Азыркы мезгилде кыргыз тилин инновациялап окутуу иштери деле учурдагы билим берүү процесси демократиялаштыруу, гумандаштыруу, окуу процессине карата окутуучунун мамилесин өзгөртүү керектигин күн тартибине коюп отурат. Мында кыргыз тилин окутууну инновациялоо иштери толугу менен өнүккөн өлкөлөрдө кеңири колдонулуп жана натыйжага ээ болуп жаткан окутуу усулдарына болжол кылуу зарылдыгын көрсөтүүдө. Тактап айтканда, азыркы мезгилдеги билим берүүдөгү улуттук кризистен чыгуу үчүн өнүккөн өлкөлөрдө пайдаланылып жаткан инсанга багыттап окутуу сыяктуу жаңы педагогикалык концепцияны кыргыз тили сабактарында колдонуу маселесин алдыга коюуда.

Ошондуктан жогоруда берилген ыкмалар салттуу сабактардын бардыгында колдонулса да, ал мурдатан колдонулуп келген салттуу мазмунунан жана өзүнүн ички түзүлүшү боюнча айырмаланып турат.

Өзгөчө азыркы учурда аталган ыкмаларда окутуучу менен студенттин ортосун байланыштырып турган жаңычыл психология бар экендигин эч ким тана албайт. Кыргыз тилин инновациялап окутуунун ык-усулдары, формалары окуу процессинде зарылдыгына жараша баалуулукка ээ болуп саналат. Чынында, инновациялоо иштери колледждерде окууну пландаштырганга жана өткөргөнгө келгенде өтө маанилүү маселелер менен байланыштуу экендигин билебиз. Алардын бири – инновациялык сабактардын ык-усулдарына, формаларына карата окутуу максатынын коюлушу болуп саналат. Мына ушул жерге келгенде окутуучулардын көз караштары ар башка экендигин белгилей кетүүгө тийишпиз. Биз колледждеги окутуучулардын инновацияга карата көз караштарын билүү үчүн сурамжылоо иштерин жүргүзгөнүбүздө алар инновацияны таптакыр жаңы, салттуу сабактарга эч кандай байланышы жок катары карашкан учурларын көп кездештирдик. Ошондой эле инновациялык сабактардын өзүнчө иштелмеси болгондой эле алардын өзүнө гана таандык теория жана практикасы болуш керектигин идеялаштырылган ойлор студенттер арасында арбын экендигин байкадык.

Ал эми алар сабактагы инновациялык бөтөнчөлүктү көбүнчө сабактын жабдылышына карай баалай тургандыгын да, колледждин окутуучуларынын анкетабызга берген жооптору ырастады. Негизинен, окутуучулар студенттер менен иштөөдө канчалык көрсөтмөлүүлүк көп болсо, аны пайдалануу ыкмалары баары бир жаңычылдыкты түзө тургандыгын, окутуучу менен студенттердин кызматташуусуна кеңири мүмкүнчүлүк берээрин, натыйжада андай каражаттар студенттин сабакка карата кызыкчылыгын ойготоорун белгилешкен жана өздөрү сабакта пайдаланган натыйжага ээ кылуучу каражаттарды да, ыкмаларды да атап көрсөтүүгө жетишишкен. Алардын бардыгы тең ар бир инновациялык сабактарда колдонула бербейт. Ар бир окутуучунун студенттерге бере турган максатына ылайык пайдаланат. Айрым учурларда аталган

каражаттар менен ыкмалар студенттердин кыргыз тили боюнча билимине анча кызмат кыла албай калган учурлары да кездешет. Аталган ыкма жана каражаттардын канчалык баалуу экендиги студенттердин практикалык жактан өздөштүргөн билиминин өзүнөн көрүнөт. Андай учурда кадимки сабактан алыс турган, бирок турмушта аны «текшерүүгө» мүмкүндүгү бар кырдаалдар да эсепке алынат. Алар:

- көркөм тексттерди лингвистикалык жактан талдоо аркылуу;
- баланын көркөм ойлоосун калыптандыруучу тапшырмалар аркылуу;
- тилдик каражаттар катары, ар бир сөздүн же сүйлөмдүн турмуш тиричиликтеги ордун аныктоо үчүн адабий түшүнүктөрдү талкуулоо аркылуу;
- видеофильмдерге талкуу жүргүзүү;
- аудио материалдарды угуп, талдоо аркылуу;
- окуу фильмдерине талдоо жүргүзүү аркылуу;
- google тиркемелериндеги тест (кахут, кюзис ыкмалары), көнүгүүлөрдү иштетүү аркылуу ж.б.

Алардан тышкары азыркы инновациялык сабактарды компьютердик технологиясыз элестетүү мүмкүн эмес болуп калды. Ошондуктан, студенттерге кызыктуу болуш үчүн кыргыз тили сабагында компьютерди пайдалануу менен алардын билимин өркүндөтүүчү ыкмаларды колдонуу зарылдыгы турат. Ал эми компьютер менен иштөөгө сунушталган тапшырмалар ар кандай формада жана сабактын мазмунун жакшыртуу үчүн ар түрдүү ыкмаларда окутуучулардын чыгармачылыгына, компьютер боюнча билимине жараша чечиле тургандыгын эскерте кетели. Башка сабактардай эле окуу процессине компьютерди колдонуу үчүн кыргыз тилинин мүмкүнчүлүгү зор экендигин баса белгилей кетүүгө тийишпиз. Анткени ар бир көрсөтүлгөн далил материал боюнча компьютерде текст түзүү мүмкүнчүлүгү бар экендигин эсепке алсак, анда окутуучу менен

студенттин чыгармачылык менен кызматташуусуна ал бир кыйла маанилүү кызмат кылаарын далилдөөнүн зарылдыгы жок.

Ошондой эле компьютерде даярдалган ар бир тексттердин ичинен тереңдетип үйрөтүү максатында кайрадан кыргыз тилине таандык төмөнкүдөй категорияларды бөлүп чыгууга болот. Алар:

- сүйлөмдөрдү маанилик жактан ажыраткан таблицалар;
- сүйлөөгө көнүктүрүүчү үлгүлөр;
- сүйлөмдүн түзүлүшү боюнча конструкциялар;
- суроолуу сүйлөмдөрдүн конструкциялары;
- жай сүйлөмдөрдүн конструкциялары;
- илептүү сүйлөмдөрдүн конструкциялары;
- тапшырмалуу таратмалар;
- сүйлөм курулушун туюндурган схемалар; ж.б.

Демек, кыргыз тилин окутууну инновациялоонун методдору коомдук зарылдыктын бири катары кыргыз тилинин теориясы менен практикасын айкалыштыруунун системасын түзүүнү окутуучудан талап кылууда. Ал педагогика илиминде аныкталган Аристотелден бери карай байыркы мезгилдерден тартып колдонулуп келе жаткан критерийлерге таянып кароону талап кылууда, башкача айтканда, мында студенттердин алган билимин белгилүү бир деңгээлде үч баскычка «байланыштырып» кабылданышына жетишүүнү милдеттендирет. Ар бир сабак өз алдынча чыгармачылыкка ээ болгону менен окутуучу дайыма аларды бириктирип, «сабактын өзөгүн түзүп» турган жалпылыкты эстен чыгарбоону сунуш кылабыз.

Ошондуктан колледждердеги кыргыз тили окутуучулары сабакты инновациялоодо азыркы учурга керектүү окутуу жолдору, өзгөчө окутуу формасы жана усулдары менен жабдууда студенттердин эртеңки келечеги үчүн кандай кызмат кыла турган ык-усулдарды так жана таасын билүү

менен окуу жараянына киргизиши зарыл экендигин көрсөтүүдө. Демек, окуу процессиндеги ар бир жаңылануу конкреттүү сабакта тигил же бул усулдарды «чыгармачылык колдонуудан» эмес, студенттер алган теория менен практиканы жакындаштырууга карата кылган, аларды биримдикке үчүн кызмат кыла алган окутуу формалары жана ык-усулдары гана инновациялык милдетти аткарууга мүмкүн экендигин билдире тургандыгына ынанууга болот.

Азыркы мезгилдеги окуу жараяны ырастагандай, ар бир студентте турмушка керектүү көндүмдөр калыптануу үчүн окутуучу учурдагы жашоо тиричиликтин социалдык кызыкчылыктарынан улам келип чыккан жана колледждин студентинин турмуштук «керектөөсүн» ишке ашыруучу интеллектуалдык мазмуну бар оюндар менен коштолгону туура. Анткени алар салттуу сабактардагы тажатма суроолорго салыштырмалуу студенттердин окуу процессиндеги көндүмдөргө ээ болууда активдүүлүгүн арттыруу менен алган билимин «турмушка жакындаштырууга мүмкүнчүлүк» түзүп турат. Инновациялык сабактарда тапшырмалар балдардын кызыкчылыгына ылайык оюн мүнөзүндөгү ыкмалар менен коштолуусу студенттердин интеллектуалдык чыгармачылыгы менен байланышып, активдүү аракетке келген студенттерди ойлонууга мажбурлаган ыкмалар коштоосунда ишке ашырылат. Окутуучунун чыгармачылыгы канчалык чексиз болсо, мындай оюндар да ошончолук көп кырдуу жана чексиз. Бирок азыркы мезгилде колледждерде колдонулуп жаткан мындай оюндарды ык-формасына карата төмөнкүдөй жалпылаштырууга болот:

- кырдаалдык оюндар;
- окуу материалдарын пайдаланып сүйлөө каражаттарын туура колдонууга шарт түзүүчү командалык оюндар;
- текшерүү карточкалары аркылуу топто иштетүүчү оюндар;

- окуу материалдарын канчалык билгенин текшерүүчү сроолор жана тестер аркылуу ишке ашырган командалык оюндар;
- билимин демонстрациялоочу дебаттык оюндар;
- компьютердик программалар аркылуу күч сынашуу оюндары;
- сүрөт менен образ түзүү, аны текст сүйлөмгө айландыруу оюндары;
- сүйлөөнүн моделин табуу же сөздөн жаңылтуу оюндары;
- сөз топтомдорун аныктоо же макал айтышуу оюндары;
- пейзаждык объектилерди туура сүрөттөө боюнча командалык мелдешүү оюндары;
- предметтик сүрөттөрдү туура сүрөттөө боюнча командалык мелдешүү оюндары;
- перфокарталар боюнча жарышуу оюндары жана башкалар.

Демек мунун баары колледждин студентинин коммуникативдик компетентүүлүгүн арттырууда чоң күч берет деген ойдобуз.

Кыргыз тилин өзүнчө предмет катары окутуунун тарыхы жүз жылдан ашты. Эгерде кыргыз тилин окутуунун алгачкы мезгилин И.Арабаев менен Х.Карасаевдин 1911-жылы Уфа шаарында жарык көргөн «Алиппе» китебинин баштасак, аталган китепте эле «Алиппеден кийинки мезгилде» тилди окутуунун негизги мазмуну да, негизги каражаты да тексттер болгондугун көрүүгө болот. Ал эми өткөн кылымдын отузунчу жылдары жарык көргөн тунгуч профессор Касым Тыныстановдун окуу китептеринде көркөм тексттер өтө жыш берилгендиги байкалат. Демек, мындан, кыргыз тилин өзүнчө предмет катары окутула баштагандан тартып ар кандай тексттер өтө көп жана натыйжалуу пайдаланып келген деп жыйынтык чыгарууга болот.

Кыргыз тилин окутуунун методикасы илиминде текстти кыргыз тили сабагында пайдалануунун теориялык жана практикалык маселелерине алгачкылардан болуп кайрылып, ал боюнча атайын эмгек жазган окумуштуу педагог Самсак Ахмедович Давлатов болуп эсептелет. Ал 1988-жылы

«Байланыштуу речь» деген көлөмдүү макаласын «Мугалимдер газетасынын» бир нече санына жарыялап, аны 1990-жылы бир катар толуктоолор менен өзүнчө китеп түрүндө жарык көргөн. Биз бул эмгекти С.А. Давлатовдун үч китептен турган «Кыргыз тилинин урунтуу маселелери» деп аталган [Кара-Кол, 2010-2011-ж] эмгегинен пайдаландык. С.А.Давлатовдун пикири боюнча: «Окуучуларды текст түзүүгө жана түзүлгөн текстти өркүндөтүүгө үйрөтүү чымырканган көп эмгекти талап кылган жана узакка созулган процесс. Ал үчүн окуучуларды тексттин темасын туура аныктоого, мазмунду белгилүү бир ойго багындырууга, зарыл материалды тактоого жана системалаштырууга, текстти тийиштүү композициялык формага келтирүүгө өз оюн туура туюнта билүүгө, жазылгандарды өркүндөтүүгө үйрөтүүгө үйрөтүү зарыл». [С.С. Давлатов Кара-Кол, 2010.-188-бет].

Биздин оюбузча, сабакта текстти колдонууда С. Давлатовдун бул пикирин эске алынышы зарыл. С. А. Давлатов кыргыз тили сабагында текстти пайдалануу иш-аракеттерин беш бөлүккө бөлүп жүргүзүүнү сунуш кылат. Ал бөлүктөр:

- 1.Окууга жана угууга көнүгүү;
- 2.Жазууга жана көрүүгө көнүгүү;
- 3.Текст тандоого көнүгүү;
- 4.Текстти кайра түзүүгө көнүгүү;
- 5.Текстти өркүндөтүүгө көнүгүү [С.С.Давлатов, 2010.-189-192бб].

Биз бул адабиятарды кабыл алуу менен текстти сабакта колдонууда, барыдан мурда, студенттердин текстти талдоого болгон көндүмдөрүн өркүндөтүүнү алгылыктуу деп билебиз. Кыргыз тилин окутуунун методикасы илиминде кыргыз тилин окутууда текстти колдонуунун теориялык жана практикалык маселелери соңку жылдары атайын изилдөөгө

алынып, диссертациялык иштер жазылып, атайын методикалык эмгектер жарыяланып келет. Бул маселе боюнча окумуштуу-педагогдор К. Д. Дабаев, С. К. Рысбаев, Ж. А. Чыманов, А. Эшиев жана башкалардын эмгектерин белгилөөгө болот. Профессор К. Д. Дабаев: «Текст-окуучу үчүн малыматтын булагы, түшүнүүнүн жана окуп үйрөнүүнүн объектиси»- деп аныктаса, Ж.А. Чыманов: «Текст-кыргыз тилин окутуунун мазмунунун негизги өзөгү»- катары карайт. Ал эми кыргыз эл жазуучусу профессор С. К. Рысбаев: «Текст-кеп ишмердүүлүгүнүн продуктусу, текстти окутууну этно педагогикалык нукта өркүндөтүү проблемасы кыргыз педагогика илиминин алдында учурдагы актуалдуу маселе»-деп белгилеп, аны этнопедагогикалык негизде окутууну жана изилдөөнү маанилүү деп билдирет.

Колледждин студенттерине кыргыз тилин окутууда, эгерде окутуучу көркөм текстти колдонууну туура көрсө, анда окутуучу төмөнкү маселелер боюнча кеңири түшүнүктөргө ээ болушу шарт:

- тексттин тил илиминде изилдениши, абалы, жыйынтыктары жөнүндө маалыматтар;
- кыргыз тилин окутууда текстти колдонулуп методикалык жактан иштелишин билүү;
- текстти тандоо жана аны адаптациялоо боюнча түшүнүктөргө ээ болуу;
- тексттин өтүлүп жаткан темага же сабактын максатына шайкеш келиши;
- студенттер үчүн тексттин кызыктуу жана керектүү болушу;
- текст боюнча сабакта иштелүүчү иш-аракеттердин алдын ала пландаштыруу;
- сабакта текстти пайдалануунун максаттарынын алдын ала пландаштыруу жана башкалар.

Кыргыз тилин орто кесиптик окуу жайларында окутууда сабактын максатын тилдик жана кептик деп экиге бөлүп аныктоо жана ошол тартипте окутуу иштери жүргүзүлүп, ал өзүнүн айрым алгылыктуу натыйжаларын бере баштады. Биз кыргыз тилин колледждерде окутууда студенттердин коммуникативдик компетенцияларын өркүндөтүүдө сабакка «тилдик» жана «кептик» деп эки максатты коюп окутууну алгылыктуу жана натыйжалуу деп эсептейбиз. Мындай сабак конкреттүү текст аркылуу конкреттүү тилдик жана кептик максаттарды көздөшү керек. Төмөндө мындай сабактын үлгүсүн сунуш кылабыз:

Кыргыз тили сабагынын кептик темасы: Кыргыз салты

Кыргыз тили сабагынын тилдик темасы: Кыргыз лексикасы

Кептик максаты:

- 1) Студенттердин кыргыз салты боюнча түшүнүктөрүн байытуу жана тереңдетүү;
- 2) Салттын жашоо-турмуштагы маанисин, ордун терең түшүндүрүү;
- 3) Салт боюнча студенттердин жеке түшүнүктөрүн, жеке мамилелерин байытуу;
- 4) Салтты сактоо, аны аздектөө, колдонуу жана жайылтуу;
- 5) Кыргыз салты боюнча маек курууга, баарлашууга, аны коргоого студенттерди даярдоо.

Тилдик максаты:

- 1) Студенттердин жеке сөз байлыгын көбөйтүүгө, сөздү өз кебинде туура колдонууга үйрөтүү;
- 2) Эскирген, кеңири колдонулбаган сөздөрдүн маанилерин ачып берүү;
- 3) Сөз байлыгын өстүрүү менен студенттердин тилдик жана коммуникативдик компетенцияларын арттыруу жана башкалар.

Мындай сабак өтүүдө окутуучу студенттерге мурунку сабакта:

-салт деген эмне?

-кыргыздын кандай салттарын билесиңер?, деген эки суроого жооп даярдап келүү тапшырмасын берет.

Күтүлүүчү натыйжа:

-«Салт» сөзүнүн мазмунун тереңден түшүнүшөт;

-Эркин баарлашуунун таасиринде коммуникативдик компетентүүлүккө ээ болушат.

Сабактын жүрүшү:

1. Окутуучунун кириш сөзү: (Кириш сөз аңгемелешүү, өз ара баарлашуу түрүндө өтүлөт).

-Силерге өткөн сабакта салт жөнүндө, кыргыздын салттары жөнүндө суроолор берилип, жоопторун даярдап келүү тапшырмасы берилген. Албетте, ал тапшырманы аткардынар.

Анда аларды суроо-жооп менен тактап алалы.

Биринчи суроо, салт деген эмне?

Жооп:

1-студент: Кыргыз элинин жашоо турмушунда кеңири колдонулуп, ар кандай шарттарда, ар кандай учурда милдеттүү түрдө колдонулуучу талаптар, эрежелер;

2-студент: Белгилүү бир окуяга, ишке, көрүнүшкө карата аткарылуучу иш-аракеттер;

3-студент: Бала төрөлгөндөн тартып, кайтыш болгонго чейин милдеттүү түрдө жасалуучу иштер;

4-студент: Кылымдар бою аткарылып келген кыргыз элинин турмуштук эрежелери;

5-студент: Дайыма аткарылуучу адат, традиция жана башкалар.

-Эң жакшы, эми кыргыз элине кеңири тараган салттар кайсылар?

Жооп: үйлөнүү тою, бешик тою, тушоо тою, кудаа тосуу, куран окутуу, аш берүү, маареке той, кыз узатуу, жарамазан айтуу, сүмөлөк кайнатуу, азан чакырып ат коюу, төркүлөө, сөйкө салуу, бата алуу, сөөк коюу, сүйүнчүлөө жана башкалар.

-Жакшы, демек салт жөнүндөгү негизги түшүнүктөрдү тактап алдык. Эми кыргыздын салты жөнүндө улуу адамдар окумуштуулар эмне деп айтып, жазышкан, ушул тууралуу маалыматтарды алыш үчүн биз азыр силер менен белгилүү окумуштуу Кусейин Исаев агайдын кыргыз салты жөнүндө жазган макаласы (текстти) менен таанышалы.

Текстти алгач окутуучу өзү көркөм жана кырааты менен окуйт. Текст боюнча түшүнүксүз сөздөрдө дептерлерине жазып алуу талабы коюлат. Окутуучудан кийин дагы эки студент үн чыгарып, көркөм окуйт. (студент үн чыгарып көркөм окууга да көнүгүшү зарыл).

Кыргыз салты

(текст кыскартылып адаптацияланды)

Кыргыз салты – бул кыргыздын мыйзамы. Арабдар үчүн диний шариат кандай болсо, кыргыздар үчүн салт да дал ошондой. Салт – туура жана татыктуу жашоонун өзү. Кылымдарды карытып келе жаткан салтыбызда эмне деген гана улуу эреже мыйзамдар камтылып турат. Адамдын кудайга мамилеси, **адам менен табияттын мамилеси, адам менен адамдын мамилеси, улуу менен кичүүнүн мамилеси**, эркек менен аялдын, ата менен баланын мамилеси, адамдын ата катары, эне катары, уул-кыз, кайната-кайнене катары өз орду, тууганчылыктын мамилеси, чөйрөгө, коомчулукка

карата мамиле, эл жерди сүйүү, сактоо, ардактоо, эл-жерге кызмат кылуу сыяктуу мыйзам-эрежелерден баштап, кантип кийиниш керек, жүрүм-турум кандай болуш керек, сөз сүйлөөдө анын ыргагын, ыкмалары кандай болуш керек дегенге чейинки жана башка көптөгөн жазылбаган эрежелерибиз кыргызды кыргыз кылып сактап келе жатат. Зордоп кыз ала качуу да каада-салтка кирбейт. Бул өткөн кылымдын алтымышынчы жылдары пайда болуп, жетимишинчи жылдары күчөгөн жаман адат. Илгери кыргыз элинде кимдир бирөөнүн кызын ала качуу деген болгон эмес. Эгерде андай болсо, кордоо, зордоо катары эсептелип, бир уруу элдин, бир айыл элдин ар-намысына тийген.

Салт деген – эң улуу адамгерчилик, адамгерчиликтин уюткусу. Салттагы нерсенин баарын кыргыздар ыраатташтырып, иретке келтирип, кармап-тутуп, аалам-асман менен, табият менен шайкештикте жашап, адамдык асыл сапаттарды туу тутуп келген [Кусейин Исаев, «Кыргыз жолу», Б,2018.-224-226-беттер].

-Мынаке, кыргыздын ушундай кылымдарды каарыткан эң сонун нарктуу жашоосу бар. Кана студенттер, текстти кандай түшүндүр, ким түшүнгөнүн айтып берет?

-**Элмурат:** Кыргыз салты – бул кыргыздын жашоосу. Кыргыз салты менен кыргыз болуп келе жатат. Кыргыздын төрөлгөндөн баштап, улгайганга чейин эң сонун каадалуу жашоосу бар. Тексттин мазмуну мына ушуну айтып жатат.

-**Айнур:** Текстте эң сонун кыргыз жашоосун берген. Кыргыз элинде салтка сиңирилген, мыйзамда жок, тартипке салган жашоосу берилет.

-**Окутуучунун жыйынтыктоо сөзү:** Ушул сыяктуу студентти ойго салган, жашоодо маанилүү тарбиялык салттарды сыйлоо маңызындагы ойлорго суугарып, салттын жашоо-турмуштагы маанисин, ордун терең түшүндүрүү менен кептик темага тартса болоорун айтып кетээр элек. Ошондой эле бул тексттин негизинде студенттердин жеке сөз байлыгын көбөйтүүгө, сөздү өз

кебинде туура колдонууга үйрөтүү, эскирген, кенири колдонулбаган сөздөрдүн маанилерин ачып берүүгө үйрөтүп, сөз байлыгын өстүрүү менен студенттердин тилдик жана коммуникативдик компетенцияларын арттырылат.

Төмөндө ата-энеге кандай мамиле жасоо керек экендиги туурасындагы кептик тема менен тилдик теманын бирин бир толуктаган үлгүсү.

(окутуучунун студенттер менен баарлашуусу)

-Кана студенттер, энеге кандай мамиле көрсөтүү керек?,

-Эне деген ким?, ким жооп берет?

Азамат: Эне деген бизди төрөп чонойткон, өстүргөн адам.

Элмира: Эне –бул бизди жарыкка алып келген, багып чонойткон окуткан, тарбия берген адам.

Окутуучу: Ал эми ата деген ким?, силер буга кандай жооп бересиңер?

Айнагүл: Ата- бул эң ыйык адам.Ал бизди багат.

Эсен:Энебиз бизди багып, тарбия берсе, атабыз бизге камкордук көрсөтөт.

Окутуучу: Көрдүңөрбү, баарыңарды чонойтуп жаткан бул – силердин ата-эненер.

Демек, силер ата-эненерди сыйлоого милдетүүсүңөр.

-Ал эми улуу-кичүүгө мамиле дегенди кандай түшүнөсүңөр?

Каныкей: Адамдар бири-бирине сыйлоо мамиле менен жүрүү керек.

Данияр: Биз инилерибизди карап, ызат көрсөтсөк, чоңдорго сый көрсөтүү менен мамиле жасашыбыз керек.

Окутуучу: Эң жакшы демек өзөгүндө бар бар балдар ата-энени кадырлайт деп терең ишенсек болот.

-Эми балдар улуу-кичүүгө мамиле дегенди кандай түшүнөсүңөр?

-Улууга кантип мамиле кылуу керек?, ким жооп берет?

Нурзат: Улууларды сыйлаш керек. Өзүбүздөн чоң болгондон кийин ар убак сөзүн угуу керек.

Алишер: Биз ар убак улууларды сыйлайбыз. Анткени алар биздин агабыз, эжебиз.

-Ал эми кичүүгө кандай мамиле жасайсыңар?

Сезимай: Биз инилерибизге дайыма өзүбүздүн билгендерибизди үйрөтөбүз.

Айчүрөк: Биздин жүрүм-турумубуз кандай болсо, бизден кичинелер да, бизге карап кетет, ошон үчүн аларга биз үлгү болушубуз керек.

-Эми балдар, эмне үчүн кыз ала качуу азыр кылмыш катары эсептелип жатат, силердин көз карашыңар кандай?

Гүлнур: Кыз ала качуу – бул бир адамдын тагдырын талкалоого барабар деп ойлойм.

Чолпон: Бул иш кыздын укугун тепсегендик деп түшүнөм.

Окутуучу: Жигит турмуш куруу үчүн кызды ала качкан, уурдаган көрүнүш. Кыз ала качууда куда түшкөн кызга калың төлөөгө каражат жетишпесе, бир аз калың төлөнгөндөн кийин жигит кыздын макулдугу менен кызды ала качкан. Жигиттин атасы урукташтарынан киши ээрчитип, кыздын атасынын алдына түшкөн. Эки тарап жарашкандан кийин никелешүүнүн салттуу ырымдары улантылган. Кыз ала качуунун дагы бир себеби, кыздын ата-энеси кыз каалаган жерине барууга каршы чыгышса жана келген жуучуларга макулдугун беришпесе, жигит кыздын макулдугу менен ала качкан. Кудалар бири-бири менен жарашкандан кийин калың төлөнгөн. Кыз ала качуунун мындай түрү оокаттуу, урук-туугандуу бүлөлөрдө жолуккан. Улуттук салтта кыздын макулдугусуз эч убакта кыз ала качуу болгон эмес. Азыркы учурда

кыз ала качуу бул кыздын макулдугусуз болсо анда кылмыш болуп саналат, ала качкандар жоопко тартылат, бул боюнча жогорку кеңеште мыйзам кабыл алынып жатат. Кыз ала качуунун айынан көптөгөн үй-бүлөлөр кайра ажырашып, жашап кете албай жатышат. Демек, биз муну салт деп эсептебейбиз. Кыргыз эли байыртадан эле өз муунунун келечегин ойлоп, көчмөн турмушта жашаганына карабастан, аларды улуттук таалим-тарбиянын мыйзамдарына ылайык тарбиялап, адептик сапаттарды мүнөздөрүндө калыптандырып келишкен. Элибиздин мындай каада-салттарын жаштарда калыптандырып, аң-сезимине сиңирүүдө элдик педагогика негизги ролду ойнойт. Анткени элдик педагогиканын ички мазмуну, негизги идеялары элдик мүнөздө болуу менен, анда элдин үмүт-тилеги, салт-санаасы, кайгы-капасы, эртеңки келечеги камтылып, бул аруу тилектер муундан муунга өткөрүлүп берилип, асыл тарбия-таалимдер келечек муунду тарбиялоочу элдик педагогикага өткөрүлүү менен бирге анын каражаты катары саналат [А.Муратов «Кыргыз эл педагогикасы», Б.2011].

Жыйынтыктап айтканда, улуттун кылымдар бою жыйналып, тазаланып келген руханий байлыгын, жаш студенттерге өз деңгээлинде үйрөтүлүп, кийинки муунду тарбиялоого кызмат кылышы керек. Кептик темада студенттин коммуникативдик компетентүүлүгүн жогорулатуу максатында эркин баарлашуу жүргүзүлдү. Ошол эле учурда «салтка» байланыштуу үйлөнүү тою, бешик тою, тушоо тою, кудаа тосуу, куран окутуу, аш берүү, маареке той, кыз узатуу, жарамазан айтуу, сүмөлөк кайнатуу, азан чакырып ат коюу, төркүлөө, сөйкө салуу, бата алуу, сөөк коюу, сүйүнчүлөө ж.б сыяктуу сөздөрдүн лексикалык маанисин тереңдетип түшүнүшөт.

3-бап боюнча корутунду

Коммуникациянын лингвистика менен психология илимдеринде изилдениши иликтөөгө алынып, алардын педагогикада иштелип чыгышы талдоого алынып жана кыргыз тилин окутууда пайдалануунун теориялык маселелери аныкталып берилди.

Студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн негизги каражаты катары кеп ишмердүүлүгү өркүндөтүү жагы каралды.

Коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуу технологиялары иштелип чыгарылды. Изилдөөдөн алынган натыйжалар, практикалык сунуштар, сабактын моделдери, технологиялары колледждерде кыргыз тилин компетенттүүлүккө негиздеп окутууга даяр маалыматтарды бере алды деп ойлойбуз. Кыргыз тили сабагынын мазмунун, окутуунун ык-жолдорун өркүндөтүүгө, окутуунун натыйжаларын жакшыртууга кызмат кылат. Андан сырткары кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутууда коммуникация (баарлашуу) боюнча лингвистика жана психология илимдеринин тыянактарына, жыйынтыктарына таянуу менен алардын педагогикада иштелип чыгышын айкалыштыруу гана жакшы натыйжаларга жетишүүгө шарт түзөөрү такталып көрсөтүлдү. Учурда кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутууда педагогикалык – дидактикалык маселелер ошондой эле психологиялык маселелер менен биримдикте чечилиши зарыл. Коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутууда күтүлгөн натыйжаларды окутуунун интерактивдүү методдорун чыгармачылык менен колдонуу азыркы мезгилдин талабы болуп саналат. Изилдөөдөгү теориялык, методикалык жана практикалык маселелер толугу менен изденүүчү тарабынан жекече иштелди. Практикалык сунуштарды берүүдө илимий-методикалык эмгектерге таянуу менен изденүүчүнүн жеке тажрыйбасы да пайдаланылды. Коммуникативдүүлүктүн кыргыз тили сабагында колдонуунун ык-жолдору технологияларынын үлгүлөрү өз алдынча иштелди. Алынган натыйжалар, сунуштар боюнча сабактар изденүүчүнүн өзү тарабынан

өтүлдү жана анын сунуш кылган үлгүлөрү менен педагогикалык эксперименттик текшерүүлөрдөн өтүп, алынган жыйынтыктар боюнча иштин мазмунуна толуктоолор изденүүчү тарабынан өз алдынча иштелди.

Жалпы корутунду

Кыргыз Республикасынын билим берүү уюмдарынын контекстинде колледждер белгилүү бир тажрыйба топтой элек форма болуп, анын ишмердүүлүгү калыптануу процессин башынан өткөрүүдө. Колледж формасында кыргыз тилин окутуу жалпы билим берүүчү мектептердин жогорку класстарынан да, жогорку окуу жайларынан да айырмаланган кыргыз тилин окутуунун методдорун, каражаттарын талап кылат. Биздин «Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары» деп аталган диссертациялык изилдөөбүз азыркы учурда колледждердин студенттерин коммуникативдик компетентүүлүккө багыттап, эмгегибиз кыргыз тилин коммуникативдик аспектиден окутууну негизги идея катары карайт. Диссертацияда изилдөөнүн максатына, милдеттерине ылайык төмөнкүдөй жалпы корутундуларды чыгардык:

Биринчи милдет «колледж», «коммуникативдүүлүк», «компетенция», «коммуникативдик компетенция», «окутуунун коммуникативдүүлүгү» деген түшүнүктөрдү тактоо, кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетентүүлүккө негиздеп окутулган технологиялардын мурунку жана азыркы абалына обзор берүү болгондуктан, жогорудагы түшүнүктөрдүн аныктамалары илимий булактарга негизделип тереңдетилди, алар өз темабызга ылайык конкреттешилди. Кылымдарды карыткан кыргыздын көөнөргүс сөздөрү колледждерде кыргыз тили сабактарында оптималдуу методикалык ыкмалар жана жолдор менен үйрөнүүлүгө тийиш. Ошондо гана коммуникативдүү студенттер калыптанат.

Экинчи милдет катары колледждерде коммуникативдик компетентүүлүккө негизделген технологияларды изилдөө үчүн зарыл болгон лингвистикалык, педагогикалык, психологиялык багытындагы методологиялык таянычтарды ачып көрсөтүү, изилдөөлөрдүн материалдарын жана методдорун аныктоо каралган. Изилдөөнүн методдору катары илимий-теориялык методдору, талдоо жана жалпылоо методу илимий изилдөөлөрдү пайдалануу, окуу-нормативдик материалдарды үйрөнүү, сурамжылоо жана аңгемелешүү методдору, практикалык тажрыйбаларды талдоо жана жалпылаштыруу методу, пайдаланылды жана алар илимий ишти жазууда туура жыйынтык чыгарууга жардам берди.

Үчүнчү милдет колледждердин «Кыргыз тили» дисциплинасында коммуникативдик компетентүүлүккө негизделген окутуунун жолдорун, методдорун иштеп чыгуу жана аларды практикага сунуштоо болду жана иштеп чыктык, эмгекте кээ бир сабактарыбыздын фрагменттерин көрсөттүк.

Төртүнчү милдетке ылайык сунуш кылынган окутуу ыкмаларыбыз, каражаттарыбыз колледждерде педагогикалык эксперименттер аркылуу текшерилди, бул болсо биздин методикалык методдорубуз, каражаттарыбыз колледждерде педагогикалык эксперименттер аркылуу текшерилди, бул жагы биздин методикалык методдордун, каражаттардын, жолдордун тууралыгын аныктады жана илимий изилдөөбүздүн практикалык баалуулугун тастыктады.

Илимий иштин жалпы мазмунунда колледждерде коммуникативдүү окутуунун методдору интерактивдүү окутуунун ык-усулдары катары окуу процесси менен жуурулушуп кеткендиктен, сабактын азыркы жыйынтыгы окуу китебиндеги теориялык маалыматты пайдалануудан алыс кетип калуусу мүмкүн экендиги аныкталды, башкача айтканда, студенттердин көпчүлүгүндө чыгармачыл изденүү өз пикирин коргоо, жеке ойлорунда калуу сыяктуу студенттин активдүүлүгүн ойготуп туруучу иш-чаралар кептик компетенттүүлүктүн толук аракетке келүүчү шартын пайда кылгандыктан, окутуучу студенттердин ойлору теориялык билимге келип жетүүсү үчүн

практика менен теориянын айкашуусуна толук көзөмөл жүргүзүп турушу зарыл экендигин колледждердеги практикалык иштер далилдеди.

Эксперименттик иштерге байкоо жүргүзгөндө байкалгандай, колледждин студенттерине сабактагы мындай кептик компетенттүүлүктү калыптандыруучу “проблемалык кырдаалга” тартуу аракети эгер алардын жеке пикир, өздүк кызыкчылыктары менен коштолбосо, сабактын жүрүшүндө анча кызыгууну жаратпайт. Анын себеби алгач студенттер талкууга коюлган маселеге карай өз көз карашын билдирүүгө аракеттенишип, талаш-тартыш менен чындыкты издешсе гана кептик ишмердикке активдүү катышса, башка учурда окуу китебинде берилген аныктамаларды айтып гана баа алуу маанилүү экендигин жакшы билишет. Тактап айтканда, коммуникативдүү окутуу студенттердин чыгармачылык ишмердүүлүгүнө стимул түзүп, айрым учурда студенттердин акыл эмгеги менен иштөөсүнө эмоционалдуу жагдайды пайда кылып, психикасын активдештирет. Ошол эле учурда студенттердин өз алдынча аракеттенүүсүндө, бардык нерсеге өзүнүн пикири болушу керектигин калыптандыруу менен студенттер үчүн талыкпаган чыгармачыл изденүү зарыл экендигин көрсөтүү аркылуу кептик ишмердигин калыптандыра алат. Бирок мында колледждин окутуучусу окуу китебиндеги «даяр» аныктамаларга эмес, студенттердин өз көз карашына таянуу аркылуу жыйынтык чыгарууга негизделиши маанилүү болуп саналат. Сабакта ээ болуучу ишмердүүлүгүнөн алганда, коммуникативдүү окутуу студенттердин көндүмдөрүнө айрыкча басым койгону менен айырмаланат. Көндүм студенттин ишмердүүлүгүн гана албастан, ал кандайдыр бир билимди таанып-билүүнүн жана окуу чараларында кайрадан аныктап үйрөнүүнүн негизи да болуп саналат. Ошондой эле окутуучунун берген сабагынын мазмуну да мына ушул көндүм аркылуу айкындалат, башкача айтканда студенттин аракети, билимге ээ болгон натыйжасы, жетишкен ийгилиги, жаңыдан берилип жаткан окутуу иштеринин синтези да толугу менен мына ушул көндүмдөр аркылуу бааланып, ал көндүмдөр окутуучунун инновациялык ишмердүүлүгүнө бир нече багыттар боюнча студенттер менен

биргелешип чыгармачыл иштөөсү аркылуу ишке ашырылса гана натыйжалуу болуп саналат.

Колледждердеги кыргыз тили сабактарында биз сунуштаган коммуникативдик компетенцияга негизделген технологияларды колдонуу аркылуу студенттердин коммуникативдик компетенциясын калыптандырууга жана өнүктүрүүгө коюлган пайыз жогорулады десек болот, демек, окуу-тарбия процессинде изилдөөнүн практикалык сунуштарын жайылтууга негиз бар деген жыйынтык чыгарууга болот. Себеби колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологияларын өнүктүрүүдө, сабак процессинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн заманбап коммуникативдик усулдарды колдонуу, кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн пландуу пайдалануу, аларды санариптик технологиялар менен айкалыштыруунун мааниси зор экендиги илимий ишибиздин эксперименталдык бөлүгүндө аныкталды.

Практикалык сунуштар

Диссертациялык изилдөөдөн алынган жалпы жыйынтыктар колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутууда төмөнкүдөй практикалык сунуштарды айтууга негиз берди:

1. Кыргыз тилин колледждерде окутууда коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуу жагы лингвистикалык, педагогикалык жана психологиялык аспектиде толук кандуу иштелбей жаткандыгы мындай маанилүү жумуштардын мазмуну менен формаларын дайыма жакшыртууну талап кылат.
2. Колледждин кыргыз тили окутуучуларынын кыргыз тили курсун коммуникативдик компетенттүүлүктүн негизинде натыйжалуу окутуу ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык, дидактикалык, илимий-методикалык, адабий - теориялык негиздерин, шарттарын жана өбөлгөлөрүн

системалуу негизде иштеп чыгуу сунуш кылынат. Анткени студенттерди коммуникативдик компетентүүлүккө калыптандыруу азыркы күндөгү иш берүүчүлөрдүн (стейхолдерлер) суроо-талабы болууда.

3. Кыргыз тили курсун окутуунун теориялык, педагогикалык, дидактикалык жана илимий-методикалык принциптерин теория менен практиканын айкалышында караган мезгилде анын жеке предметтик (методикалык) принциптердин артыкчылыкта кароо сунушу бар.

4. Студенттин адеп-ахлагын, инсандык касиеттерин, сабаттуу оозеки жана жазуу речин калыптандырууда, кесиптик лексиканын алкагында кыргыз тилин окутуунун коммуникативдик компетентүүлүккө негизделген технологиялары предметтик компетенттүүлүктүн базасы катары каралышы керек.

5. Колледждерде кыргыз тили курсун коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун жана сабактарда интерактивдүү, инновациялык методдорду колдонуп иштелген илимий-методикалык негиздери окутуунун натыйжалуу формалары, жолдору жана каражаттары катары каралышы абзел.

6. Колледждерде “Кыргыз тили” курсун өздөштүрүү боюнча сабактарды уюштуруунун методикалык сунуштары иштелип чыккан ар бир изилдөө, анын эксперименталдык иштеринин натыйжалары тынымсыз практикага сунуш кылынып турулушу керек.

Колдонулган адабияттар

1. **Абдыкеримова, А. Э.** Көркөм сөздүн поэтикасы. [Текст]: фил. илим. канд. дис. автореф.: 10.01.01. /Абдыкеримова А.// – Каракол, 2003. – 23б.
2. **Абдулдаев, Э.** Азыркы кыргыз тили. [Текст] /Абдулдаев Э.// – Б.:1998.
3. **Акматов, Б.** Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы. 1-китеп. [Текст] /Акматов Б.М., Мукамбетова А.С.// –Б.: 2010. – 284б.
4. **Айдарова, М.Д.** Педагогикалык маданият[Текст] /Айдарова М.Д.// -Б. 2012-144.
5. **Акматов, Б.** М.Болонья процесси жана жогорку окуу жайларында кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздер окутуунун теориясы жана практикасы. [Текст] /Акматов Б.М.// –Б.:2016. – 583 б.
6. **Алексеева, Е. П.** Теоретические основы формирования компетенций в системе образования.[Текст] /Алексеева, Е. П.// Кабарлар. №3,23. – 2012.
7. **Алимбеков, А.** Кыргыз этнопедагогикасы.1-бөлүм. [Текст] /АлимбековА.// –Б.:1996. Алтын тамга басма. – 67б. 14-б.
8. **Алиева, Ф.** Кыргыз тилинин стилистикасы боюнча көнүгүүлөр жыйнагы. [Текст] /Алиева Ф.// –Б.: 2015. – 176 б.
9. **Андреев, А.** Знания или компетенции [Текст] / Андреев А. Высшее образование в России. -2005: №2. 311 стр. 17.
10. **Андреев, В.И.** Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. [Текст] /. В.И. Андреев. – 3-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2012. - 608 стр.
11. **Ахметова, Н.А.** Формирование межкультурной коммуникативной компетенции у студентов-экологов [Текст] / Ахметова Н.А., Айnur Касен. Вестник КНУ им. Ж.Баласагына.- Серия 1- Выпуск 3. - Социальные и гуманитарные науки – 2009. - С.26-33.

- 12.Акматов, Б. М.** Кыргыз адабиятын жогорку окуу жайларында компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиясы: Монография. – Б.: «Фаст принт», 2016. – 456 б Акматов, Б.М., Мукамбетов А.С. Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы: (Теория жана практика): 2-китеп. -Б.: Полиграфресурсы. 2010 18.
- 13.Акматалиев, А.** Баба салты, эне адеби: Элдик салт. -Б.: 1993. Активные формы и методы обучения. // Составитель: профессор Э. 319 Мамбетакунов. – Бишкек, 2007.
- 14.**Актуальные вопросы этнопсихологической подготовки педагога: учеб. пособие / под ред. Л. Н. Бережновой. — СПб., 2004.
- 15.Аширбаев, Т.** Кеп маданияты. [Текст] /Аширбаев Т., Айтманбетов А.// – Б.: 2004, – 212 б.
- 16.Байгазиев, С.** Окутуунун интерактивдик методу. [Текст] /Байгазиев С.// – Б.: 2004.
- 17.Байгазиев, С.** Педагогикалык тажрыйба: изденүүлөр жана табылгалар. [Текст] /Байгазиев С., Рысбаев С.// –Ф.: 1989. – 107б.
- 18. Байгазиев, С.** Окутуунун жана тарбиялоонун философиясы [Текст] /Байгазиев С., Рысбаев С.//.Б: Алтын тамга, 2012.-475-б
- 19.Биялиев,К. А.** Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин башка улуттарга окутуу [Текст] /Биялиев К.А.// – Б.:КРСУ, 2002.– 216 б.
- 20.Биялиев,К. А.** Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары коммуникативдик багытта окутуу методикасынын негиздери.[Текст] 13.00.02. - педагогика илимдеринин доктору окумуштуулукдаражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты/Биялиев К. А.// – Бишкек: 2010. – 42 б.
- 21.Бекембай, Апыш.** Тарбия жараяны. [Текст] /Бекембай Апыш// –Б.:Ош облбасмакана, 2008.– 232б.
- 22.Бекембай, Апыш.** Педагогика. [Текст] /Бекембай Апыш// – Б.: – 198 б.
- 23.Бекбоев, И.** Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы. [Текст]

/Бекбоев И., Алимбеков А.// –Б.: 2011. – 191 б.

24.Бекбоев, И. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери [Текст] /Бекбоев И.// –Б.: Педагогика, 2003.– 382б.

25.Бекбоев, И. И. Сабактын оптималдуу варианттарын даярдап өткөрүүнүн методикасы. [Текст] /Бекбоев И., Тимофеев А. И.// –Ф.: 1987.

26.Бекбоев,И.Б. Кесиптик компетенттүүлүк – педагогикалык эмгектин сапатынын негизи // Жаңы мектеп - жаңы мугалим. Эл аралык илимий – 177 практикалык конференциясынын материалдары [Текст] / Бекбоев. И.Б. – Бишкек, 2003.83 - 93 - б.

27.Бийгелдиева, Н. А. Кыргыз тилинин системалуу курсунда окуучулардын байланыштуу кебин өркүнөөтүүнүн илимий-методикалык негиздери.Афтореферат. 2012.-21-б.

28. Валгина, Н. А. Теория текста. [Текст] /Валгина Н. А.// – М.:2003. – 200 б.

28.Давлетов, С. Байланыштуу речь. [Текст] /Давлетов С.//– Б.: 1999.– 68

29.Джаманкулова, А.Т. Кыргыз тилинин жөнөкөй сүйлөмүнүн синтаксисин окутууда ЖОЖдордун студенттеринин кебин өстүрүү.Б., 2016.-128-б.

30.Добаев, К. О. переходе на новую систему образования. [Текст] /ДобаевК.// Кабарлар. №3,23. – 2012.

31.Дыйканов, К. Кыргыз орфографиясы боюнча методикалык колдонмо. [Текст]/Дыйканов К.// – Ф.: 1988.

32.Джаманкулова, А.Т. Кыргыз тилинин жөнөкөй сүйлөмүнүн синтаксисин окутууда ЖОЖдордун студенттеринин кебин өстүрүү[Текст]/Джаманкулова А.Т.// Б.,2016.-129-ж.

33.Жалилов, А. Азыркы кыргыз тили. [Текст] /Жалилов А.//–Ош: 1996. –

34.Жороев, Т. Кызыктуу кыргыз тили [Текст]/Жороев Т.// – Ош: 2006. – 88б.

35. Жороев, Т. А. Кыргыз тилин окутууда дидактикалык оюндар аркылуу окуучулардын тилдик жана коммуникативдик компетенттүүлүгүн өстүрүү. [Текст]: 13.00.02. педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

авторефераты /Жороев Т.// – Ош:2012.

36. Жусупакматов, Л. Байланыш кепти окутуунун айрым маселелери.

[Текст] /Жусупакматов Л., Жусупакматова Н.// –Ош: 2004.

37.Зимняя, И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата

образования. [Текст] /Зимняя, И. А.// Высшее образование сегодня. –2003. №5.

38. Зимняя, И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов-М6

Университетическая книга Логос, 2008.-384с.

39.Зорина, Н. М. Формирование коммуникативной компетенции студентов

неязыковых вузов при изучении курса «Русский язык в профессиональном

общении. [Текст] 13.00.02. (Билим берүүнүн бөлүмдөрү жана деңгээлдери

боюнча) - педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын

изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты. /Зорина Н. М.// –

М.: 2010. – 30 б.

40.Зулпукарова,Д.И. Применение Google приложений в организации

самостоятельной работы студентов /Д.И.Зулпукарова// Бюллетень науки и

практики. 2019. №12. С. 420-430.

41.Ибраев, А.Д. Жаңы маалыматтык технологияларды колдонуу шартында

студенттердин өз алдынча иштерин өркүндөтүүнүн дидактикалык негиздери

(информатика предметинин мисалында) [Текст]/ пед.илим.канд.дисс. 13.00.02 /

Ибраев А.Д. - Б.:2012.170-бет.

42.Инновационные процессы в педагогической практике и образовании [Текст] /

Под. ред. Прокументовой Г.И. – Барнаул: Томск, 1997.

43.Инновационные процессы в образовании. Педагогика: учебный для студентов

вузов и педагогической колледжей [Текст] / Под. ред. П.И.Пидкосистого. – М.:

Педагогическое общество России, 2003.

44.Исаков, Б. Манас сабагы [Текст] / Б.Исаков. – Б.: 1994. – 650 б. 148.

- 45.Исаков, Б.** Манастын жети осуяты [Текст] / Б.Исаков. – Б.: 1997 149. Исаков Б. Окутуп тарбиялоо (мугалимдер үчүн колдонмо) [Текст] / Б.Исаков. – Ф.: Мектеп, 1979. – 104
- 46.Исаков, Б.** Санат сөз. 1-2-китептер [Текст] / Б.Исаков. – Б.: Учкун, 2005. 151.
- 47.Ишкеев, Н.** История изучения кыргызской литературы в школах республики и ее актуальные проблемы на современном этапе [Текст]: автореф. дисс. док. пед. наук: 13.00.02./ Н.И.Ишкеев – Алматы, 1994. – 45 б.
- 48. Иманалиев, К.** Орто мектептерде кыргыз адабияты боюнча проблемалык окууну уюштуруу иши. [Текст] /Иманалиев К.//–Ф.: Мектеп, 1981. 20-бет
- 49.Ильин, Е.П.** Психология общения и межличных отношений. СПб. 2014.-576 б.
- 50.Исаков, Б.** Сабат санжырасы: Орто мектептин мугалимдери үчүн. [Текст] /Исаков Б.// –Б.: Мектеп, 1993. – 192б.
- 51.Ишкеев, Н.,** Батаканова, С. Көркөм чыгармаларды окутуунун методикасы. [Текст] /Ишкеев Н., Батаканова С.// – Б: 2014. – 416 б.
- 52.Ибраев, А.Д.** Жаңы маалыматтык технологияларды колдонуу шартында студенттердин өз алдынча иштерин өркүндөтүүнүн дидактикалык негиздери (информатика предметинин мисалында) [Текст]/ пед.илим.канд.дисс. 13.00.02 / Ибраев А.Д. - Б.:2012.170-бет.
- 53.**Инновационные процессы в педагогической практике и образовании [Текст] / Под. ред. Прокументовой Г.И. – Барнаул: Томск, 1997.
- 54.**Инновационные процессы в образовании. Педагогика: учебный для студентов вузов и педагогической колледжей [Текст] / Под. ред. П.И.Пидкосистого. – М.: Педагогическое общество России, 2003.
- 55.Исаков, Б.** Манас сабагы [Текст] / Б.Исаков. – Б.: 1994. – 650 б. 148.
- 56.Исаков, Б.** Манастын жети осуяты [Текст] / Б.Исаков. – Б.: 1997 149. Исаков Б. Окутуп тарбиялоо (мугалимдер үчүн колдонмо) [Текст] / Б.Исаков. – Ф.: Мектеп, 1979. – 104
- 57.Исаков, Б.** Санат сөз. 1-2-китептер [Текст] / Б.Исаков. – Б.: Учкун, 2005. 151.
- 58.Ишкеев, Н.** История изучения кыргызской литературы в школах республики

- и ее актуальные проблемы на современном этапе [Текст]: автореф. дисс. док. пед. наук: 13.00.02./ Н.И.Ишекеев – Алматы, 1994. – 45 б.
- 59.Каразакова, З.** Улуттук тайпаларда текст менен иштөөнүн ыкмалары.
[Текст]: /Каразакова З.// ОшМУнун жарчысы. –2012. №2. 228–232-бб.
- 60.Каразакова, З.** Тексттин лингвистикалык жактан изилдениши.[Текст]
/Каразакова З.// 2012. №2. 228–232-бб.
- 61.Коновленко, М.Ю.,** Коновленко В.А.Теория коммуникации: Учебник для бакалавров. М.,2014.-415б.
- 62.Камбаралиева ,У.Ж.,** Шавралиева Г.О. ,Жапарова Ж.К. Кыргыз тили академиялык окууда жана жазууда. Б.-2019-ж.
- 63.Кан-Калик, В.А.** Психолого-педагогические основы преподавания литературы в школе [Текст] / В.А.Кан-Карлик, В.И.Хазан. – М.: Просвещение, 1988. – 255с.
- 64.Карсалова, Е.В.** Методические основы руководства читательской деятельностью школьников на уроках литературы в средних и старших классах: Автореф. дис. д-ра пед. Наук [Текст] / Е.В.Карсалова. – Ярославль, 1991. – 21 с.
- 65.Касмамбетов, С.** «Адегенде сөз болгон...» Маектешкен Э.Какиева. [Текст] / С.Касмамбетов // Тил жана маданият. – 2022. – 4-март
- 66.Кашкариева, М.А.** Колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутуунун психологиялык өзгөчөлүгү /М.А.Кашкариева // Alato Academic Studies. – Бишкек, 2023. – No 1. – С.68-81.
- 67.Кашкариева, М.А.** Коммуникативдүүлүктүн лингвистикада изилдениши туурасында айрым маселелер /М.А.Кашкариева// Polish science joirnal. Warsaw: Issue - 2022y. № 3(48).
- 68.Коджаспирова, Г.М.** Педагогика: Учебник М: КНОУС,2010.-744-с.
- 69.** Кыргыз тилинин жазуу эрежелерин: Соңку редакциясы. [Текст] –Б.:
- 70.** Кыргыз тилинин синонимдер, антонимдер, омонимдер сөздүгү. [Текст] /Түз. Супатаева А.// – Б.: 2015. – 334 б.

- 71.Кларин, М.Б.** Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках: Пособие к спецкурсу [Текст] / – М. Б. Кларин – М.: Арена, 1994. 66.
- 72.Кларин, М.В.** Педагогическая технология в учебном процессе [Текст] / М. Б. Кларин – М.: Знание, 1989. – С. 75. 67.
- 73.Климова, О.** Специфика формирования коммуникативной компетенции будущих юристов. Наука и образование. Электронный научный журнал [Текст] / <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-formirovaniyakommunikativnoy-kompetentsii-buduschih-yuristov>
- 74.Корсунский Е.А.** Психология литературного творчества школьников [Текст] / Е.А.Корсунский. – Л.: 1983. – 82 с.
- 75.Кон, И.С.** Психология ранней юности [Текст] / И.С.Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 362 с.
- 76.Макоева, Ф. С.** Формирование коммуникативной компетенции студентов-осетин в курсе "Русский язык и культура речи".[Текст]
- 77.Мамбетакунов, Э.** Педагогиканын негиздери. [Текст]./Мамбетакунов,Э. Сияев Т.// –Б.:2008. – 304 б.
- 78. Манликова, М.Х.** Русский речевой этикет. [Текст]. /Манликова,М.Х.// - .:2016. -538 б.
- 79.Маразыков, Т. С.** Текст таануу жана анын айрым маселелери. 1-китеп. [Текст]/Маразыков Т.С.// – Б.: Бийиктик, 2005. – 144 б.
- 80.Маразыков, Т. С.** Экстралингвистикалык факторлордун тексттеги интеграциясы. [Текст] /Маразыков Т.С.// – Б.: Бийиктик, 2005. – 167б.
- 81. Маразыков, Т. С.** Кыргыз тилиндеги текстти интеграциялоочу лингвистикалык каражаттар. [Текст]/Маразыков Т.С.// – Б.: Бийиктик, 2005. – 165 б.
- 83.Маразыков, Т.С.** Текст: маалымат алмашуунун негиздери. Окуу куралы. Б.,2014.-92б.
- 84. Маслова, В. А.** Теория текста. [Текст] /Маслова В.А.// –М.: 2008. 21-бет

- Миңбаев К.М. Психология [Текст] / Миңбаев К.М., Закиров А. – М.: 2010.
- 85. Момуналиев, С.** Педагогикалык-психологиялык терминдердин сөздүгү. [Текст] /Момуналиев С.// –Б.: – 2014. – 820 бет
- 86. Мукамбеткалиева, М. А.** Компетенция. [Текст] /Мукамбеткалиева,М.А.// Кабарлар. №3,23. – 2012. 8–11-бб.
- 87. Муратов, А.** Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы. [Текст] /Муратов А.// –Б.: – 2013. – 550 б.
- 88. Муратов, А.** Кыргыз эл педагогикасы: табияты, жаралышы жана тарыхы. 1-китеп. [Текст] /Муратов А.// –Б.: 2011. – 604 б.
- 89. Мусаев, С. Ж.** Тексттин коммуникативдик структурасы. фил. илим. докт. дис. Автореф.: 13.00.02 –Б.: 2000. – 21 б.
- 90. Мусаев С.Ж., Абдыкеримова А.Э., Садыкова С.З.** Тил илими: 2-бөлүм Тил илиминдеги жаңы багыттар.Б. 2021]
- 91. Мусаева, В.** Байланыштуу кепти, кептин стилдерин окутуу. [Текст] /Мусаева В.// –Б.:2009. – 144 б.
- 92. Мусаева, В. И.** Кыргыз тилин компетенттүүлүктөргө багыттап окутуунун натыйжалуулугу. [Текст]: /Мусаева, В. И.// Кабарлар. –Б.: 2014. №1 (29), 27–34бб.
- 93. Мусаева, В.И.** Кыргыз тилин жана адабиятын компетенттүүлүктүн негизинде окутуу. [Текст]: Методикалык колдонмо /Мусаева В.И.// – Б.:2014. Билим басмасы, – 96 б.
- 94. Момуналиев, С.** Педагогикалык-психологиялык терминдердин сөздүгү [Текст] / Момуналиев С. - Б.:2014. 442-бет.
- 95. Муратов, А.Ж.** Кыргыз эл педагогикасы: табияты, тарылышы жана тарыхы [Текст] / А. Муратов. – Б.: 2011. – 605 б.
- 96. Муратов, А.Ж.** Окуучулардын адабий-теориялык түшүнүктөрүн калыптандыруунун жолдору [Текст] / Муратов А. Ж. - Б.:2009.

- 97. Муратов, А.Ж.** Кыргыз адабияты сабагында көркөм тексттин маңызын ачуу [Текст] / Муратов А. Ж. -Б.:2009. 105. Муратов А.Ж. Көркөм чыгарма жана анын ички сырлары [Текст] / Муратов А. Ж. - Б.:2009.
- 98. Мукамбетова, А.С.** Кыргыз тилин окутууну инновациялоонун методдору. КББАнын кабарлары, Бишкек-2011, №12(21). 4.
- 99. Мамбетакунов, Э.** Педагогиканын негиздери: Жогорку жана орто окуу жайларынын студенттери менен мектеп мугалимдери үчүн окуу куралы. 2-бас. [Текст] / Э.Мамбетакунов, Т.М.Сияев. – Б.: Айат, 2008. –
- 100. Наматов, С.** Эне тилинин методикасынан (айыл мектептери жана педтех. үчүн). [Текст] / Наматов С. // – Ф.: Кырмамбас, 1930. – 57 б.
- 101. Нуруев, Т.** Кыргыз тилинин пунктуациясы. [Текст] / Нуруев Т. // – Ош: 2005. – 94 б.
- 102. Нусубалиева, Е.Ш.** Формирование межкультурной коммуникативной компетентности у студентов в условиях педагогического ВУЗа: автореферат дис. канд. пед. наук: 10.00.01 –Б.:
- 103. Осмонкулов, А.** Эне тилин окутуунун тарыхынан. [Текст] / Осмонкулов А. // – Ф.: Мектеп, 1983. – 224 б.
- 104. Осмонкулов, А. Э.** Арабаев – көрүнүктүү агартуучу. [Текст] / Осмонкулов А. // – Б.: 1999. – 104 б.
- 105. Осмонов, А.** Көл толкуну. [Текст] / Осмонов А. // – Ф.: 172. – 372 б.
- 106. Омүралиева, С.** Тексттин лингвистикалык теориясы. [Текст] / Омүралиева С. // – Б.: 2005. – 155 б.
- 107. Оторбаев, Б.К.** Адабиятты окутуунун интерактивдүү жана салттуу метод-ыкмалары, кызматташуу педагогикасы. – Б.: 2008. – 96 б.
- 108. Оторбаев, Б. К.** Адабиятты окутуунун жаңы технологиялары // ЖОЖдордун филология факультеттеринин студенттери, кыргыз тили жана адабияты мугалимдери үчүн [Текст] / Б.Оторбаев – Б.: 2009. – 96 б.,

- 109.** Педагогический словарь: учебный пособия для студентический высший заведений, под редакцией В.И.Загвязинского, А.Ф.Закировой.-М: Издательский центр “Академия” 2008.-352-с.
- 110. Поздняков, Н.** Методика преподавание русского языка. Изд.третье.
[Текст] /Поздняков Н.//– М.: 1955. – 304 б.
- 111. Раимбердиева, З.** Кыргыз тилин өзбек мектептеринде тилдик этномаданият таанытуучулук өңүттө окутуунун жалпы дидактикалык маселелери. [Текст]: 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаттык окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты./Раимбердиева З.// – Б.:2016.– 28 б.
- 112.Раимкулова, А.С.** Педагогикалык чеберчиликке жүз кадам. Б.,2014.-91-б.
- 113.Рахимова, М.Р.,** Панкова Т. В. Кыргызская народная педагогика. – Б.: 1993.
- 114.Рахимова, М.Р.,** Панкова Т. В. Кыргыз элдик педагогикасы (усулдук колдонмо). – Бишкек, 1994. 249. Реальность этноса. Об
- 115.Сарылбекова , З.**Кыргыз тилин кырдаалдык негизде окутуу.Б, 2013.-248-б
- 116.Сарылбекова , З** Коммуникативные основы обучение кыргызскому языку в школах русском обучения. Б.-2014.-168-б.
- 117. Рысбаев, С. К.** Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык жана практикалык маселелери. [Текст] /Рысбаев С. К.// –Б.: 2014. – 309 б.
- 118. Рысбаев, С. К.** Окуучунун сүйлөө жана жазуу ишмердиги. [Текст] /Рысбаев С. К.// –Б.: 2014. – 342 б.
- 119. Рысбаев, С. К.**Кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн концепсиясы. [Текст] /Рысбаев С. К., Добаев К., Абдухамидова Б.// –Б.: Кутбилим. 2010.
- 120.Рысбаев, С.К.** Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык жана практикалык маселелери.Б.,2014.-168-б.

- 121. Рысбаев, С.К.** Кыргыз тили жана адабияты мугалимине жүз кеңеш: «Педагогикалык технологиялар» сериясы. 4-китеп [Текст] / С.К.Рысбаев. – 2014. – 236 б. 269.
- 123. Рысбаев, С.К.** Окуучунун сүйлөө жана жазуу ишмердиги: «Педагогикалык технологиялар» сериясы. 2-китеп [Текст] / С.К.Рысбаев. – Б.: 2014. – 344 б.
- 124. Сакиева, С.С.** Адабий окуудагы традиция жана инновация [Текст] / С.С.Сакиева, С.Осмоналиева, С.Тобокелова // Известия ВУЗов, 2005. – №7. – 147-149-бб 281.
- 125. Сакиева, С.С.** Адабий чыгармаларды окутуудагы окуучунун кеп ишмердүүлүгү [Текст] / С.С.Сакиева. – ОшМУнун жарчысы. – Ош, 2004. – 205-209-бб. 282. Сакиева С.С. Башталг
- 126. Сартбаев, К.** Кыргыз тилин окутуунун методикасы. [Текст] /Сартбаев К.// –Ф.: 1971., 1978. – 308 б.
- 127. Сарылбекова, З.** Коммуникативные основа обучение кыргызскому языку в школах с русским языком обучение Б.,2014.-168-б.
- 128. Сарылбекова З.** Кыргыз тилин кырдаалдардын негизинде окутуу. Б.,2013.-248б
- 129. Синельников, В.** Таинственная сила слова: Формула любви. Как слова воздействуют на нашу жизнь. [Текст] /Синельников В.// –М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – 255ст.
- 130. Суранова, Н.** Колледждерде кыргыз тилин окутууда текстти колдонуунун методикасы. [Текст]: 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты /Суранова,Н.// – Б.: 2014. – 241б.
- 131. Сухомлинский, В. А.** Мугалимге жүз насаат. [Текст]. /Сухомлинский В. А.// –Ф.: 1987.– 279б.
- 132. Сыдыкбаева, М.М.** Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун лингводидактикалык негиздери/Монография [Текст] –Бишкек:2016.–208б.
- 133. Сыдыкбаева, М.М.** Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери (юрист адистиктеринин мисалында). [Текст] 13.00.02. - педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип

- алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты /СыдыкбаеваМ.М.// – Бишкек:2016. – 40б
- 134.**Сынчыл ойломдун өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн методдор [Текст] / Д. Стил, К. Мередис, Ч. Темпл. – Бишкек: Сорос-Кыргызстан, 1997. 164 бб.
- 136.** “Сын ой жүгүртүүнү өстүрө турган окуу жана жазуу” программасынын хрестоматиясы [Текст] / Түзгөндөр: Эсенгулова М., Асекова Ж.Д. – Бишкек, 2004. **137.Тапшынар, М.,** Алимбеков А. Окутуунун жалпы методдору [Текст] / – Б.: КТМУ, 2004. 236 - б.
- 138.Теплов, Б.М.** Изучение основных свойств нервной системы и их значения для психологии индивидуальных различий // Вопросы психологии [Текст] / Теплов Б.М., Небылицы В.Д. 1963. №5. - С.46.
- 139. Тагаева, З.** Байланыштуу кепти окутуу методикасы. [Текст]. /Тагаева З.// – Ош: 2007. – 216 б.
- 140. Тагаева, З.**Педагогикалык терминдердин сөздүгү. [Текст]. /Тагаева З., Алтыбаева М.// –Ош. 2014. – 267 б.
- 141. Токтоналиев, К.**Кыргыз тили. [Текст] /Токтоналиев К., Сарылбекова З., Нуралиева М.// –Б.: 2011. – 383б. алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты / Туова М. Р.//–М.: 2012. – 30 б.
- 140. Тыныстанов, К.** Алгачкы эмгектер. [Текст] /Тыныстанов К.// –Б.: Кыргызстан-Сорос фонду, 2001. – 372 б.
- 141. Үкүева, Б.К.** Жогорку окуу жайларында студенттердин чыгармачылык активдүүлүгүн жогорулатуунун илимий-методикалык негиздери.[Текст] /Үкүева Б.К.//–Б:2013. – 255 б.
- 142. Усубалиев, Б. Ш.** Кыргыз филологиясы жана филологдору. [Текст] /Усубалиев Б. Ш.// –Б.: 2007. – 410б.
- 143. Үсөналиев, С.** Кыргыз тилин окутуунун методикасы. [Текст]/Үсөналиев С.// –Ф.: Мектеп, 1975.– 224 б.
- 144. Үсөналиев,С.** Морфологияны жана орфографияны окутуу. [Текст]/Үсөналиев С.// –Ф.: 1985. – 298 б.
- 145. Турсунов, А.** Кыргыз тилинин тыныш белгилери. [Текст] /Турсунов,А.// –Ф.: 1978.– 80 б.
- 146. Чыманов, Ж.** Байланыштуу кепти окутуунун негиздери: окуу

- куралы. [Текст] /Чыманов Ж.//– Б.: 1997. – 96 б.
- 147. Чыманов, Ж.** Дипломдук иш жазган бүтүрүүчүлөргө жардам. [Текст]] /Чыманов Ж.// –Б.: 2004. – 19 б.
- 148. Чыманов, Ж.** Тил жана кеп жөнүндө сөз. [Текст] /Чыманов Ж.// – Б.: 2005. – 148 б.
- 149. Чыманов, Ж.** Кыргыз тили: Окуу методдору, окуу куралы. [Текст] /Чыманов Ж.// –Б.:2007. – 100 б.
- 149. Чыманов, Ж.** Кыргыз тили: Сабактын методдору жана практикасы. [Текст] /Чыманов Ж.// –Б: 2007. – 104 б.
- 150. Чыманов, Ж.** Кыргыз тилин (мамлекеттик тил) окутуунун методикасы. Типтүү программа.[Текст] /Чыманов Ж. авторлош// –Б: 2008.
- 151. Чыманов, Ж.** Кыргыз тили: Сабактын үлгүлөрү жана сабакты талдоонун методикасы. [Текст] /Чыманов Ж.// –Б: 2009. – 64 б.
- 152. Чыманов, Ж.** Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. [Текст] /Чыманов Ж.// –Б.: Турар. 2009. – 488 б.
- 153. Чыманов, Ж.** Кыргыз тилин окутууну жаңылоонун концепциясын иштеп чыгуунун зарылдыгы. [Текст] /Чыманов Ж.// «Кабарлар» журналы, №3, – Б.: 2013. 116–122-бб.
- 154. Чыманов, Ж.** Окуучулардын оозеки сүйлөөсүн өркүндөтүүгө өзгөчө мамиле.[Текст] /Чыманов Ж.//«Эл агартуу» журналы, №9-10, – 2013. 15–17-бб.
- 155. Чыманов, Ж.** Кыргыз тили сабагы – баарлашуунун сабагы.[Текст] /Чыманов Ж.// Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. Атайын чыгарылыш. -2015. -147–150-бб.
- 156. Шейман, Л.А.** Основы методики преподавания русской литературы в киргизской школе.[Текст] /Шейман Л. А.// – Ф.: 1981.– 235 с.
- 157. Эгембердиева, Р.** Фразеологияны XI класста окутуу. [Текст]/Эгембердиева Р.// –Б.:1992.– 56б.
- 158. Эшиев, А. М.** Окуучулардын байланыш кебин өстүрүүнүн айрым жолдору (V-VI класс) [Текст] /Эшиев А. М.//–Б.: 1995.– 65 б.

159 Юсуфбекова, Н.Р. Педагогические исследования и инновационные процессы // Институт теоретической педагогики и международных исследований в образовании РАО [Текст] / Юсуфбекова Н.Р. , - М.2003-г.

160. Яковлев, И.П. Основы теории коммуникации: Учебный пособие СПб. 2001.- 230б.

1-тиркеме:

Сабактын темасы:

Кептик тема: Улуттук кийимдер

Тилдик тема: Татаал сөздөр жана алардын мүнөздүү белгилери.

Күтүлүүчү натыйжа:

Студенттердин интеллектуалдык деңгээли жогорулайт

Өздүк мүмкүнчүлүгүнө ишеними жогорулайт

Алган түшүнүктөрүн башка предметтер менен байланыштыра алат

Атаандашуу процесси түзүлөт

Ар кандай ситуацияга даяр болот, андан чыга алат

Топторго бөлүү (Макал кураштыруу)

Окутуучу алдын ала кесме кагаздарга бир макалды бөлүп-бөлүп жазып, таратат, андан соң студенттер кесме кагазда жетишпей турган сөздү таап макалды кураштыруу сунушталат. Ошентип топтор куралат.

Мата кадыры менен бөз өтөт.

Тон быча албаган кайчы тандайт.

Адамдын көркү чүпүрөк.

Чакыруу этабы:

Төрт сүрөт бир сөз оюнун ойнойбуз

(Төрт сүрөттө кайсыл сөз камтылган?)

	Л	т		У		К		й		м		Е	
у		у	т		К		и		И		д		р

1-тапшырма

КАНООТ тиркемесинен өзүбүздү текшеребиз

https://kahoot.it/challenge/0437650?challenge-id=5e782f42-87d1-42cb-9eae-669c1ac283ee_1646504523678

2- тапшырма

(3 топко берилүүчү тапшырмалар)

Силер билген кыргыз элинин улуттук баш кийимдери боюнча кластер түзгүлө.

Улуттук кийимдерден кайсынысы сага өзгөчө жагат?

Кандай улуттук кийимди билесин?

3- тапшырма:

Төмөнкү текстти окуп чыгып, кара менен жазылган сөздөрдү дептеринерге көчүрүп жазгыла

Калпак - кыргыздын улуттуктук эркек **баш кийими**. Көбүнчө ак кийизден жасалгандыктан, **ак калпак** деп аталат. Ал алгач агыш (боз) кызгылт түстөгү кылчык, кийин **ак уяң** жүндөн жасалган. Бышык басылгын кийизден төбөсү бийик, этеги тегерек бычылып, **оймо-чийме** түшүрүлбөй, төбөсүнө чок чыгарылбай, астарсыз, бир гана тигиш менен бириктирилип, ошол жери мандай жагы деген. **Бара-бара** бычымы менен формасы өркүндөтүлүп, көркөмдөлө баштаган. Калпак – бул кыргыздардын **кийим-кечектеринин** ичинен эң

ыйыгы. Анын касиетин аны кийип жүргөндөр сезе алышат. Бул байыркы **баш кийимди** кийген адам илгерки бабаларынын тарыхына тамырлашып, калайык калкынын тагдырына бекем байланат. Калпак - кыргыздын улуттук көркөм дөөлөттөрүнүн көрөңгөсү. **Ата-бабадан** кастарланып келе жаткан асыл мүлк. Кыргыз эли эл болуп тузүлгөндөн бери жашоонун, улуулуктун, тазалыктын, улуу күндүн символу, ыйык белгиси катары кастарлап, **сүр тутуп, сөөлөт санап**, көрк катары маанилүү **шаң -салтанатка** кийип жүргөндүгү жалпы дүйнө элине белгилүү.

4- тапшырма:

Топтор менен иштейбиз, Эмне себептен? Суроого жооп жазабыз 2 мин.

1-топ	2-топ	3-топ
Кыргыз эли баш кийимге өзгөчө мамиле жасап келет	Ак калпак ден соолукка абдан маанилүү.	Кыргыздар баш кийимин бөлөк адамдарга берген эмес.

5- тапшырма:

Сүйлөмдөрдү окуп чыгып, татаал сөздөрдү таап, дептеринерге жазгыла

1.Тарыхый маалыматтар боюнча кыргыз төбөлдөрү кышкысын кундуз тебетей, жайкысын алтын алкагы бар, шоңшогой төбөлүү жана жээги кайрылган кийиз калпак, парча, жибек, баркыт, манат, кымкап жана ноотудан тигилген сырт кийим, бутуна кызыл жеке өтүк кийип, белдерине жибек жоолук курчанган.

2. Кедейлер кылчык жүндөн токулган кездемеден, жаргактан, таардан, арзан матадан тигилген кийимдерди кийип, белдерин боз кендир жоолук менен курчанышкан. Калпактары шөкөттөлбөгөн, буттарына соору өтүк кийишкен.

3. Аялдын кийимдери узун жана кенен тигилген көйнөктөрдөн, багалектери көйнөктүн этегинен көрүнгөндөй кызыл ашыкка чейин узун тигилип, бели

ычкыр менен байланган ыштан-дамбалдардан (түштүк тарапта дамбалдын багалеге бүйүрүлүп, оймо түшүрүлгөн жээк менен бастырылган), белден ылдый кийчү белдемчиден урган. 20-кылымдын 1-жарымында аялдардын сырткы кийимдери чапан болгон.

7- тапшырма

Төмөнкү сөздөрдүн лексикалык маанилерин тапкыла Такыя топу, такыя элечек, кептакыя, казанбак элечек, ак күбө, жекей бос, чепкен жашы, суп чепке, кандагай шым, илепсин тон, үпүкө өтүк, наал өтүк, жыгалуу бөрк, киш тебетей, казанбак тебетей.

8-көнүгүү Кайсы сөз ашыкча оюнунун ойнойбуз

Бышыктоо этабы жүрөт. Андан ар ыры студенттерди баалоо менен үйгө тапшырма берилет.

2-тиркеме:

Сабактын темасы:

Кептик тема: Курманжан датка

Тилдик тема: Сөздөрдүн тике жана өтмө мааниси

Сабактын максаты:

- Жаңы тема боюнча түшүнүк алышат.
- Сөздөрдүн өтмө маанисин тике мааниден ажырата алышат.
- Активдүүлүккө жетишет.
- Топ менен иштөөдө атаандашуу процесси жүрөт.
- Угууга, сыйлоого көнүгүшөт.

Колдонулган ыкма: топ менен иштөө, ББК, кластер.

Сабактын жабдылышы: окуу китеби, барактар, түстүү маркерлер.

Предметтер аралык байланыш: сүрөт, астрономия

Сабактын жүрүшү: Уюштуруу, чакыруу, түшүнүү, ой жүгүртүү.

Уюштуруу: үй тапшырма суроо

Көп маанилүү сөздөр жазылган таркатмалар берилет. Ар бир студент берилген таркатмаларга жооп беришет.

Чакыруу этабы:

Мээ чабуулу

(Курманжан датка киносунан үзүндү)

Фильмден үзүндү көргөндө жаңы сөздөрдү угасыңар. Алар менен таанышкыла.

Бар болуңуз, бегим.

Арыбаңыз, аксакал.

Арыбаңыз, кан ага!

– (Кыргыздар мурун ушинтип учурашчу).

Бар бол, даткам.

(датка – аскердик чин)

Аттарын алгыла. – Конокту аттан түшүрөт, атын алып байлайт.

туугандар – кыргыздар бири-бирине ушинтип кайрылат.

Кел, иним, төргө өт. Алыс жолдо кыйналбай, аман-эсен келип алдыңарбы? Бала-бакыра, мал-жан, эл-журтуңар эсенби? – Алыстан келген адамдын алжайын ушинтип сурайт.

Келген жөнүмдү айтайын. – Эмне үчүн келген себебин айтат.

Көздөн учкан туугандар – “көрсөм”,- деп каалаган туугандар

Черинди жазып кет – көңүл ачып, сүйлөшүп отурса, сагынычы кетет.

Черди той жазат. – тойдо көңүл ачылат, чер жазылат.

Той бүткөнчө – той бүткөнгө чейин

Сөз түйүнүн чечербиз – көпкө сүйлөшүп отуруп, баарын чечет.

Ынтымак-тилеги жазылган – кыргыздар өз каалоосун билдирген

Убада, шерти ушунда – эл биригүү үчүн Жантай канына ишенип, сөз берген

Бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгар- – ынтымактуу болуу

Жалпы журтту чогулт- – элди чогултуу

Улуу жыйын куралы деп – жыйналып, Курултай өткөрүү

Милдет – иш, тапшырма

Мойнубузга милдет алдык – биз өзүбүз башыбыз менен жооп беребиз

Калган милдет сенде – биздин ишибизди улант, бизден кийин сен жооп бересиң.

1-көнүгүү. Сөз айкаштарды бүтүргүлө. Оозеки сүйлөм түзгүлө.

Бар	кол
Аттарын	→ Баш
Төргө	Болуңуз
Аман-эсен	Алгыла
Мойнубузга	Жөнүм
Келген	өт
Бир жакадан	Милдет
Бир жеңден	Келдиңерби
Бала-	Учкан
Көздөн	жазып кет
Черинди	Бүткөнчө
Черди	Бакыра
Той	той жазат
Сөз	Кыргыздар
Анжыяндык	Түйүнү

Фильмден үзүндү көргүлө. Текстти көңүл буруп, уккула. Алымбек датка кайда келди? Эмне үчүн?

Дагы бир жолу уккула. Угуп жатып калтырылган сөздөрдү толуктап жазгыла.

4. Туурасын ооба, катасын жок менен белгилегиле. ооба, жок

Алымбек датка Жети-Өгүзгө эс алууга, саякаттап келди.		
---	--	--

Алымбек датка Жети-Өгүзгө тойго келди.		
Алымбек датка Анжыяндык кыргыздардан кат алып келди.		
Алымбек датка тойдо чер жазды.		
Жантай кан аны жакшы тосуп алды.		
Жантай кан той өткөрдү.		
Алымбек датка менен Жантай кан – туугандар.		
Той бүткөнчө Алымбек датка менен Жантай кан чер жазып сүйлөштү.		

5. Суроолорго жооп бергиле.

Алымбек датка ким болгон? Ал жөнүндө айтып бергиле.

Бул кайсы мезгил?

Алымбек датка түндүктөгү кыргыз туугандарына эмне үчүн келиптир?

Ал келген максатына жеттиби?

Жантай кан уулуна кандай милдет тапшырды?

Шабдан аны аткара алабы?

III. Бышыктоо.

Текстти акыркы ирет угуп, тексттин тапшырмаларын аткаргыла.

Алыстан келген конок

а) өзүнүн атын өзү байлайт. б) өзү биринчи учурашат. в) учурашпайт. г) чарчадым дейт

2) Көздөн учкан туугандар – бул ...

а) көптөн бери сагынган б) көзүнө көрүнбөгөн в) алыстан учуп келген г) “көрсөм”,- деп каалаган

3) “Мында бүткүл Анжыяндык кыргыздардын ынтымак-тилеги жазылган.”

а) Анжыяндык кыргыздар ынтымаксыз болушкан.

б) Түндүктөгү кыргыздарга Анжыяндан узун өмүр, ынтымак тилешет.

в) Анжыяндык кыргыздар биригүү үчүн документ жазышкан.

г) Түндүктөгү элге Анжыяндан салам кат жазышкан.

4) Алымбек датка келди. а) тойго б) саякатка в) эс алууга г) элчиликке Шабдан ким болгон?

а) Шабдан – кыргыз элинин баатыры, мамлекеттик ишмер, манап.

б) Шабдан – Жантай кандын уулу, келген конокторду узаткан баласы.

в) Шабдан – Шабдан Кожобаев – кыргыз эстрада жылдызы.

г) Шабдан – Эрнест Абдыжапаров тарта турган фильмдин аталышы.

2. Диалогду аткаргыла.

3. Диалогду өзгөрткүлө. Сабактагы Казакстандан келген конокторго кайрылып, ал-жайын сурагыла.

Сөздөрдүн тике мааниси кандай болушу мүмкүн?

1.Өтмө маанидеги сөздөрдү колдонууда кандай өзгөчөлүктөр бар?

2.Студенттердин ою угулгандан кийин окутуучу жаңы тема боюнча түшүнүк берет.

Түшүнүү этабы:

Сөздүн өтмө мааниси анын тике маанисинин негизинде ар түрдүү жолдор аркылуу пайда болгон, тилде аткарган функциясы жана маанилик структурасы боюнча көп пландуу, туунду маани болуп саналат. Сөздөр тике мааниде жана өтмө мааниде да колдонулат. Обьективдүү чындыктагы кубулуштарга, нерселерге, кыймыл-аракетке ж.б. тике багытталган жана аларды билдире турган сөздүн лексикалык мааниси **түз маани** деп аталат. Тилдердин мурда эле колдонулуп жүргөн сөздөрдүн мааниси башка затка, буюмга, көрүнүшкө ооштуруп колдонулса, ал сөздүн **өтмө маани** деп аталат. Сөздөрдүн өтмө мааниси нерсе же түшүнүктү, кубулушту же кыймылды түз чагылдырбастан, анын өтмө мааниси аркылуу гана кыйыр түрдө чагылдырат. Мисалы: Борбор деген сөз илгери ордо оюнунда тегерек чийиндин дал ортосун (чүкөлөр менен хан жайгашкан жерин) туюндурган. Кийин бул сөздүн мааниси кеңейип

геометриялык фигуранын дал ортосундагы чекитти атоо үчүн колдонула баштаган. Азыр болсо анын жаңы өтмө мааниси пайда болуп, өлкөнүн борбор шаарын да туюндуруп калды.

Сөздөрдүн өтмө маанилери коомдук турмуштун өзгөрүүлөрүнө, тилдин ички өнүгүшүнө байланыштуу келип чыгат да, сөздүн көп маанилүүлүк кубулушун түзөт.

Ал эми сөздөр белгилүү бир контекстте, белгилүү бир сөз оромдорунда өзүлөрүнүн алгачкы түз маанилеринен сырткары өтмө маанилерде да колдонула берет: күмүш кашык. күмүш табак — нерсенин эмнеден жасалганын билдирет, түз мааниде. Ал эми күмүш кайың, күмүш бубак, күмүш чач, күмүш сакал, күмүш пахта, күмүш кыл, күмүш нур ж.б. десек, «күмүш» сөзү өтмө мааниде колдонулду, анткени жогорку аталган заттар (кайың. чач ж.б.) күмүштөн жасалбайт, демек, обьективдүү чындыкка туура келбейт. Бирок заттардагы түстүк белгинин (ак, жаркырак) күмүш түсүнө окшоштугу алардын биринин ордуна экинчисинин (күмүштүн) өтмө мааниде колдонулушун шарттаган: Гүл, токой, күмүш кайың. мырза терек үргүлөп салты менен турса керек. (А.Т.) Күмүш пахта дөбө-дөбө үйүлдү, күлүк дыйкан эмгегине сүйүндү. (Ж.Б.) Күмүш чачы күн нуруна жалтылдап, күмүш кылдар тордогонсуп чачымды. Тоонун башы күмүш нурга чайылып, Гүлдөр күлөт күмүш мончок тагынып. (А.Т.) Оо келиңиз, күмүш сакал карыя (Ш.С.).

Демек, тилдин лексикалык системасындагы сөздөр өз ара туш келди эмес, бири-бири менен белгилүү закон ченемдүүлүктөрдүн негизинде гана байланыш-катыш жасайт. Мындай закон ченемдүүлүк ошо сөздөр атап турган заттардын, көрүнүштөрдүн, окуялардын бүтүндөй бир тобуна же алардын айрым алынган гана түрүнө мүнөздүү болгон кыймыл-аракеттик, өң-түс, сапаттык ж.б. белгилердин обьективдүүлүгү, б.а. , турмуштук чындык менен дал келиши аркылуу түшүндүрүлөт. Сөздөрдүн ортосундагы мындай обьективдүүлүккө негизделген маани алардын түз мааниде колдонулушунун бирден-бир фактору болуп эсептелинет. Мисалы, кыргыздарда «Адамдын сөзү өлгөнчө, өзү өлгөнү жакшы» деген макал бар. «Өл» деген этиш сөз түз

маанисинде адамдар жана жандуу заттардын аттары менен гана байланышат. Ал эми жогоруда өл сөзү жансыз түшүнүк (сөз) менен демейдегидей эмес байланыш түзүп, анын өтмө мааниде колдонулушун шарттады.

Сөздөрдүн өтмө мааниде колдонулушу көркөм адабияттын же элдик оозеки чыгармалардын тилдери менен гана байланыштуу эмес. Ал тилдин өнүгүшүнүн бир фактору катарында тээ байыртан бери эле жашап келе жаткан тилдик көрүнүш. Мисалы, Кар кетти, жаз келди, күн бүркөлдү, ай олтурду деген сыяктуу жаратылыш көрүнүштөрүнүн ар түрдүү абалдары адамдарга карата колдонулуучу кетти, келди, олтурду деген кыймыл-аракеттин аттары менен аталып келген.

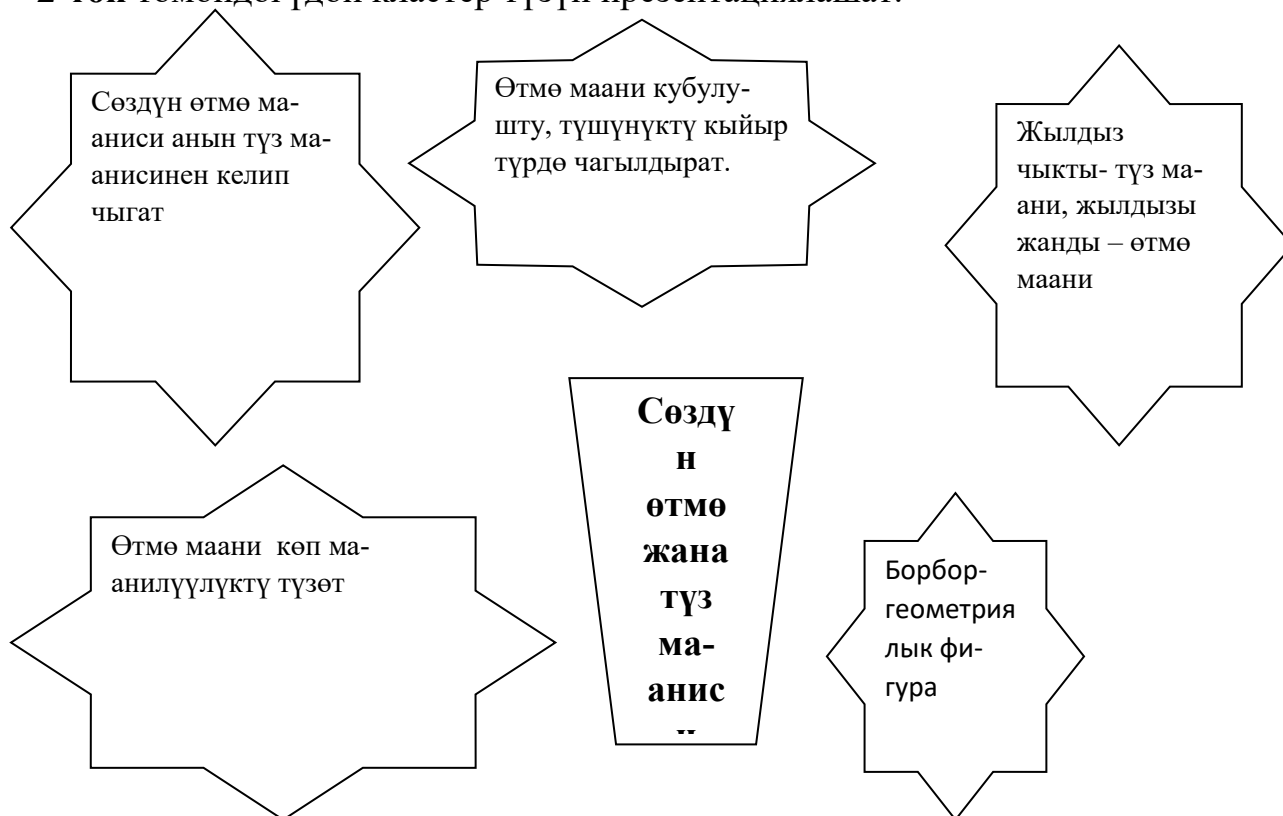
Ой жүгүртүү:

1. Тема боюнча ар бир студент түшүнгөнүн окуп чыгышат.
2. Студенттер эки топко бөлүнөт.(1,2,3,4.топторго бөлсө да болот).
3. Экиден болуп бири-бирине түшүнгөндөрүн айтып беришет.
4. Топ-топ менен түшүнгөндөрүн айтышат.
5. Тема боюнча эмне түшүнүшсө, ошону графикалык ыкма аркылуу топ-топ болуп өз алдынча сүрөт тартып беришет. Белгилүү бир убакыт берилет.(20 минута берилет).
6. **1-топко** төмөндөгүдөй өтмө жана түз маанидеги сөздөрдү чечмелеп берүү берилет.

Күмүш кайың сар-
гарды
Мырза терек суу ичти
Күмүш пахта алдык
Күмүш нур төгүлдү
Күмүш чачы күн ну-
руна жалтылдады.

Кайыңдын жалбы-
рагы саргарып
калды.
Узун бойлуу те-
ректер
Ак пахта тердик
Күндүн нуру
тийди

2-топ төмөндөгүдөй кластер түзүп презентациялашат.

Белгиленген убакыт бүткөндөн кийин беш минутада ар бир топ презентациялап беришет.

7. Топтор окутуучунун көзөмөлүндө бааланат.
8. Үйгө тапшырма: ББК стратегиясын пайдаланып сүрөт тартып келүү.